

RAZ POTJA

revija
humanistov
Goriške
številka 5
november 2011

društvo

1. A Richard Fayle of Maghlin & Maghlin
mth Cir 1627
martha Co Armagh

2. Nehemiah M. Mary d^r
Wm ² Margaret
B 1653 D 1731 ² Edmund Anne Hannah
m 1678 m 1679 22
mth Maghlin & Ballindalton William John Slattery
Co Kildan D 9/8/1700

3. William 1671 Richard Mary Richard
D 25/10 1325/5/1697 Martha B 24/4/1681 B 9/1/1683 B 11/1/1712
17/35 Dancel 1679 11/1683 D 11/1/1712
Queen Co T

4. Mary John Richard William Samuel Eileen Benjamin
B 1709 B 1613 B 1715 B 1717 B 1728
D 1766 D 1613 D 1717 D 1728
q Ballymullane Co Wick
of Carbury Castle
mth out 5/12/1741 Mary 3/12/1724
absent & died mth
Mary 1724 who died 27/7

5. Benjamin Eileen Buckroft John Mary Samuel
1748-1829 5/1/1749 m 1752 1754 1755-1800
Red Chamberlain
q Annisbrook
Clonad
m Elizabeth d^r of Lyn & Mary (nee Manliffe) Knowlton
m 16/6/1784 Kings Co Silvermarked B^E Knowlton

6. William Knott Mary John Samuel Elizabeth
13/11/1788-1858 1790-1832 1793-1793 1796-1882 1802 mth
Birn 1878 m Sam More
m at Cork 1820 Mary Esther d^r of Edward & Jane (nee Knott) Marks &

7. Anne Benjamin Edward John Knott Mary Jane Clara Emma
1824 1823-10/6/1907 1827-1830 1847-1890 1844 1835 1838
m at Ennis 18/4/1854 Elizabeth d^r 25/5/1834 d^r of James & 7

8. William Knott Samuel Mary Alfred Sarah Harry Florence Ernest
24/2/1853 1857 1858 1858 1858 1858 1858
Sophie Salts d^r 20 Aug 1887
m Mary d^r Joseph & Adelaide (nee Black) Leed & Harvill - Sept Wood W

9. Disney Robert M Joseph Grace Sept Mary Adelaide Lindley
1851 1851 1851 1851 1851 1851 1851
Robert Edmundson

*IMPRESSUM

Razpotja številka 5
letnik II, jesenska izdaja

Izdajatelj: Društvo humanistov Goriške
XXX. Divizije 13a, 5000 Nova Gorica

Glavni in odgovorni urednik: Miha Kosovel

Uredniški odbor: Gregor Kardinar,
Marijana Koren, Blaž Kosovel, Luka Lisjak
Gabrijelčič, Katja Pahor, Gregor Vuga

Oblikovanje: Katja Pahor

Prelom: Blaž Kosovel

Ilustracije: Katja Pahor,
Lea Bradašević (str. 5 in 66)

Lektura: Tanja Žuvela, Jerneja Grmadnik

Naklada: 1.500 izvodov

Leto izida in natisa: november 2011

Tisk: Grafis trade d. o. o.

Cena: 0 EUR

ISSN 2232-2582

Revija je vpisana v razvid medijev
Ministrstva za kulturo pod številko 1607

Komentarje na članke in odmeve na temo
lahko pošljete na elektronski naslov uredništva:

revijaDHG@yahoo.com

Brezplačno naročanje na revijo:

www.razpotja.si

Izid revije je finančno podprla

**Javna agencija za knjigo Republike Slovenije in
Študentska organizacija univerze v Ljubljani**

Revija Razpotja ne more izhajati brez
vaše pomoči. Zahvaljujemo se vsem,
ki ste z donacijo omogočili izid te
številke. Še posebej pa se za donacijo
zahvaljujemo **Agenciji M Servis, d. o. o.**
in **Klubu goriških študentov.**

Svojo podporo lahko izkažete tudi
z donacijo na transakcijski račun
Društva humanistov Goriške:
SI56 0475 0000 1549 723, NKBM

• DRUŠTVO
• HUMANISTOV
• GORIŠKE

Družina med institucijo in vrednoto

Nedavno me je nekdo vprašal, ali sem podpornik tradicionalne družine ali pa menim, da so do statusa družine upravičeni tudi homoseksualni pari. Ob vprašanju se mi je zastavilo nekaj pomislekov. Ali ni svojevrsten fenomen, da v dobi, v kateri kravljuje globalno in virtualno povezovanje, kjer se s klikom povežem s svojim najboljšim prijateljem v Avstraliji, kjer se ljudje pogovarjajo in črpajo informacije preko nadnacionalnih korporacij, kjer je vsak prebivalec nosilec univerzalnih pravic in ima pravico do razpolaganja s samim seboj in s svojo prihodnostjo in živi v popolnoma svojem svetu, ki si ga je sam sestavil, pri tem pa opaža, da je miselno bolj povezan z Miyagijem iz Tokia kot z Aljošo, svojim bratom, kaj šele s svojimi starši, živječimi še v dobi rednih služb, penzij in možnosti kreditiranja – da ravno sedaj v tej dobi pride do žgoče politične in družbene debate o družini. Debate, ki se je rodila na margini, a jo je takorekoč posvojila celotna slovenska javnost, tako da se mora zdaj vsakdo o njej izjasniti. Med tistimi, ki menijo, da družina izginja in tistimi, ki menijo, da jim krivično ni priznana. Vrednote nekako vedno obstajajo v ekscentrični obliki, zazrte so ali v preteklost ali prihodnost.

Vendar pa je po drugi strani mogoče ravno ta čas primeren za trezen premislek o družini. O konceptu družine oziroma o njeni funkciji. Specifika družine je, da je na meji med javnim in privatnim, med osebno pravico in družbeno dolžnostjo. Je hkrati inštitucija, osnovna celica družbe, kateri je zaupana vzgoja novih državljanov. Hkrati pa je združenje svobodnih posameznikov, utemeljeno na čisto intimni želji in občutju, tako intimnem, da ne more nobeden imeti vpogleda vanje.

To seveda postavlja vprašanje družine v nekoliko kompleksnejši okvir. Na institucionalni ravni se bije boj med državo in družino, predvsem v točki, koliko (subsidiarne) moči mora ali sme imeti inštitucija družine. Na osebni ravni pa katero čustvo (če sploh katero) oziroma katera vez med posameznikoma (ali posamezniki) lahko sploh izstopi iz osebne ravni in preide v zakon.

Revija Razpotja ni tu, da odgovori na zgorne vprašanje, temveč da vzpostavi prostor, kjer to vprašanje lahko sploh zazveni brez odvečne histerije. Histerije, ki se rada rodi, ko se ljudje ne znajo več med seboj pogovarjati.

Vsepovsod v življenju so razpotja.
Sleherni človek stoji enkrat na začetku,
na razpotjih — to je njegova popolnost,
brez njegove zasluge.
Kje stoji na koncu —
kajti na koncu je nemogoče stati na razpotjih —
je njegova izbira in njegova odgovornost.

Søren Kierkegaard

KAZALO

november 2011

DRUŽINE

Družina in država

- 4** *Marijana Koren* VZPON DRŽAVE IN KRIZA DRUŽINE
8 *Peter Boštjančič* DRUŽINA V ČASU
12 *Francesco Condello* ITALIJANSKE DRUŽINE
15 *Marko Lovec* FETIŠ V SVETI DRUŽINI: OD DRUŽINSKE POLITIKE DO POLITIKE DRUŽINE
18 *Neja Žele* OD INDIVIDUALIZACIJE POSAMEZNIKA DO PLURALIZACIJE DRUŽINSKIH OBLIK
21 *Valerij Grašič* DRUŽINE NA PREPIHU: KAKO NAJ VSI KAR NAJVEČ PRIDOBIMO?
25 *Tanja Renner* »MLADI NE ROJEVAJO, DRUŽINE SE KVARIJO«
ALI: DRUŽINE V PRIMEŽU (SLOVENSKE) POLITIKE
29 *Jernej Letnar Čerňič* O PREPOVEDI IZBIRE SPOLA OTROKA

Ljubezen in zakon

- 31** *Gregor Kardinar* MOŽNOST TROJEGA: LJUBEZEN, POROKA, DOSTOJANSTVO

Oče in mati

- 35** *Luigi Zoja* OČE – ZGODOVINA NEKEGA ZATONA
38 *Marija Jordeva* KDO JE MAMA?

Vzgoja

- 41** *Andrej Jelen* DRUŽINSKE BELE MIŠI: O VZGOJI MED ŽIVLJENJSKIM EKSPERIMENTOM IN LJUBEČIM VEDENJEM, O VZGOJI, KI FUNKCIONIRA
46 *Barbara Trnovec* TO SE NE SPODOBI! VZGOJA V DRUŽINI ALME M. KARLIN

Etnološki vidik

- 51** *Teja Močnik* KONCEPT MLADOSTI IN ODRAŠČANJA SKOZI DRUŽINSKE ZGODBE TREH GENERACIJ
55 *Inga Miklavčič-Brezigar* ZGODBE ALEKSANDRINK

GLOSA

- 60** *Aleš Maver* REZA PAHLAVI VS. STARA DAMA

SVET

- 61** *Jaša Jarec* UPADANJE GLOBALNE DOMINACIJE ZDA IN VZPON KITajsKE
66 *Gregor Vuga* NORVEŠKA SVOBODA GOVORA

INTERVJU

- 68** *Sandra Bašić Hrvatinić* »VZTRAJANJE NA NEKI KVAZI OBJEKTIVNOSTI JE SKRAJNA POLITIČNA POZICIJA«

KULTURA

- 72** *Kaja Kraner* UMETNIŠKI KOLEKTIVIZEM ALI KOLEKTIVNO AVTORSTVO?

KNJIGA

- 76** *Blaž Gselman* OGNJEN SPAHIĆ: HANSENOVI OTROCI

Vzpon države in kriza družine

Marijana Koren

V zadnjih časih se – tako v strokovnih kot laičnih krogih – mnogo govori o krizi družine. Pogosto pa je tako, da se ravno tiste sintagme, ki se jih največkrat ponavlja, tudi najmanjkrat premisli. Podobno velja za neko zloglasno »krizo vrednot«, ki naj bi zaznamovala sodobni čas. Duh tega govorjenja nas neizogibno pripelje do krize družine kot vrednote. Družina v sodobnem času nedvomno izgublja mnoge vloge, ki jih je imela v preteklosti in zaradi tega težje obstaja kot institucija. Iz tega pa še ne sledi, da izgublja tudi njen pomen kot vrednota; nasprotno je morda šele sedaj čas, da vrednota postane.

Družina kot oblika sobivanja posameznikov je tesno prepletena s splošnejšo družbeno strukturo, katere del oz. temeljna celica naj bi družina bila. Sodobne krize družine tako ne moremo razumeti v okviru neke zloglasne krize vrednot, ne da bi se ozrli na družbeno-ekonomske dejavnike, ki omogočajo ali onemogočajo tvorjenje družin v določeni obliki. Za t. i. sodobno krizo družine sta tako po mojem mnenju odločni predvsem dve družbeno-ekonomski spremembi, ki vplivata na družbene okvire, znotraj katerih se posamezniki lahko organizirajo v sobivanske skupnosti. Prvi dejavnik je spremenjen model gospodarske produkcije, drugi pa vse večja družbena vloga države. Oba dejavnika se seveda prepletata in sodopolnjujeta ter tako ustvarjata nove družbene okvire in pogoje, znotraj katerih se mora umestiti sodobna družina.

Spremembe produkcijskih načinov, ki se jih običajno strne pod pojem industrializacije, skupaj z agrarno revolucijo in povečano kmetijsko produktivnostjo, razvojem trgovanja itd. so družinski skupnosti prinesli predvsem to, da so jo izrinili iz mesta osnovne proizvodnje celice družbe, okrog katere je bila organizirana. V zahodni in srednji Evropi je tako od visokega srednjega veka do poznega 18. stoletja 80 odstotkov prebivalstva živelo v kmečki družini, ki je bila ekonomsko gledano povečini povsem samozadostna in zaprta. Družina, ali če hočete, gospodinjstvo, ki je vključevalo širše sorodstvo in pa tudi dopolnjujočo delovno silo (dekle, hlapce itd.), je sama proizvedla vse dobrine, ki jih je potrebovala tako za lastne potrebe kot tudi delovna sredstva za nadaljnjo proizvodnjo.

V tovrstni ekonomiji so bile preživitvene možnosti posameznika vezane na to, da ostane ali odide v neko družino. Vezanost na družino tako ni bila izbira, ampak eksistencialna nuja. Šele z industrializacijo, ki je prinesla povpraševanje po meznem delu, so se posamezniku odprle možnosti za

osamosvojitve od produkcijskega gospodinjstva/družine, na katero je bilo prej vezano njegovo preživetje. Produkcija dobrin se odtlej povečini odvija ločeno od družinskega življenja, ki pridobi s tem novo vlogo in začne predstavljati drugačen prostor v življenju posameznika. Šele odtlej lahko dejansko začnemo govoriti o družini v sodobnem pomenu besede; o skupnosti, ki jo opredeljujejo tesne sorodstvene vezi, o skupnosti, od katere se zahteva, da je opredeljena z vzajemno skrbjo in ljubeznijo; o skupnosti, ki predstavlja zaprt prostor zasebnosti v primerjavi z zunanjim svetom, prostor varnosti, intimne itd. Ta nov družinski prostor tako ni več opredeljen s produkcijskimi zahtevami, je pa ravno zaradi tega iz neke druge perspektive mnogo bolj zahteven.

Drugi družbeni element, ki ima odločilen vpliv na sodobno krizo družine, je rojstvo in vzpon države blaginje, tj. modela socialne države, ki je danes razširjen po celotni Evropi. Država blaginje je država, ki za državljana skrbi tako rekoč od zibelke do groba: ko smo rojeni, nas država pozdravi s prvim darilnim paketom za novorojenčke, ko jo zapustimo, pa nam priskrbi pogrebino. Vmes pa je vse ostalo. Za obdobje, ko otroci še niso rentabilni (če se izrazimo v okvirih zastarele paradigme kmečke družine, v kateri je bil otrok dejansko naložba, živi kapital, ki pa se je lahko začel obračati šele nekje po štirih letih, ko je postal opravilno sposoben), nam država danes nudi otroški dodatek. Da lahko starši v tem obdobju nemoteno služijo vsakdanji kruh, nam ponuja varstvo v vrtcu in še več, ker je izobrazba dandanes za družbeni, tj. državni (in ne več družinski!) proizvod vse bolj pomembna, nam otroka še izšola v javnem šolstvu s podporo štipendij. Država nam (no, vse manj uspešno) pomaga najti prvo zaposlitev prek raznih institutov; če pa to ne uspe, nam dodeli socialno podporo ali nadomestilo za brezposelnost. Država skrbi za

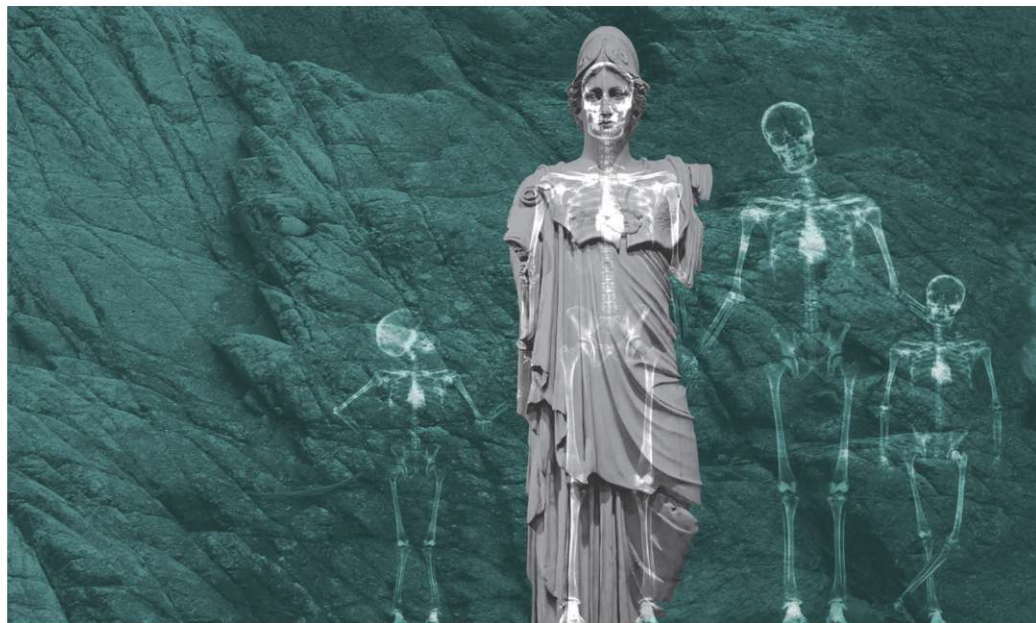
naše zdravje preko raznih napisov na zavojčkih cigaret ter preko urejanja mreže zdravstvene oskrbe in zdravstvenega zavarovanja. Naposled se država zadolžuje za naše pokojnine in razmišlja o uvedbi oskrbe na domu za starejše občane. Sledi že omejenjena pogrebna.

Država lahko skupaj z zaposlitvijo izven domačega gospodinjstva danes opravlja vse več funkcij, ki so bile v preteklosti vezane na družinsko skupnost. Otroci, ki so bili spočeti zavoljo potrebe po delovni sili, ki bo ohranjala produkcijo gospodinjstva in skrbela za njeno preživetje in s tem materialno varnost roditeljev, v tej funkciji niso več potrebni. Ženitve, ki so pomembno urejale družbeni in družinski status, saj je na primer le poročen kmečki par lahko postal glava družine, ne potrebujemo več v tej vlogi. Posameznikovo nujo, da pridobi takšen ali drugačen status znotraj neke družine, tj. neke proizvodnje celice družbe, lahko primerjamo s sodobno nujo, da najdemo zaposlitev; udeležnost v družinskem gospodinjstvu pa s tem postane povsem svobodna izbira in odločitev posameznika. Nobena ekonomska nuja nam tako ne preprečuje, da bi samsko, brez vezanosti na kakšno koli družinsko okolje odživel svoja življenja. Otroci niso več pogoj, prek katerega bi si zagotovili socialno in pokojninsko zavarovanje, tj. ekonomsko varnost na stara leta. Nasprotno so otroci danes prej materialno in finančno breme kot pa naložba v prihodnost. Če je bil nekoč v svojih zgodnjih najstniških

letih otrok obravnavan kot dovolj star, da prične s samostojnim zagotavljanjem sredstev za lastno preživetje (če na domači kmetiji ni bilo potrebe po njih, so na primer kot hlapci in dekle odhajali delat in živeti k drugim kmetijam), ga morajo starši danes po zakonu vzdrževati do 26. leta, družbeno pa se od njih pričakuje še več. Tako so se recimo pred kratkim italijanske socialne službe odločile, da starejšemu paru (on: 70, ona: 58) odvzamejo novorojenega otroka, ker bojša – ne da nista, ampak – ne bosta sposobna skrbeti zanj. V javni diskusiji na temo pa Alessandra Mussolini dopoveduje, da odgovorno starševstvo dandanes vključuje tudi to, da otroka v tretjem desetletju njegovega življenja v pižami čakaš pred diskoteko. Pri takšnih zahtevah je seveda vprašljivo, ali bo lahko skoraj devetdesletna mati opravljala svojo funkcijo.

OD DRUŽINE DO DRŽAVE, OD GOSPODINJSTVA DO GOSPODARSTVA

Širokodušna država blaginje po drugi strani v svoje grudi sprejema vse več skrbi za svoje državljane, ki so bile v preteklosti vezane na družinsko okolje. V zameno za to skrb terja seveda – dobesedno – svoj davek, ampak ne samo to. Vedno le bolj zahteva tudi ubogljivost in pokornost, ki se pritiče tovrstnemu skrbiljencu. Kot starši od nas zahteva, da se izšolamo; obvezno vsaj devet let, za več pa se pogajamo s štipendijami. Želi, da v teku šolanja in študija dobro jemo, zato nam subvencionira kosi-

lo. Pazi, da se ne bi poškodovali, zato moramo v avtomobilu privezati pas, na kolesu in motorju pa nositi čelado. Ureja izobraževalno-vzgojni šolski program, v katerem presoja o tistih vsebinah, ki jih moramo vsi državljani poznati: pri tem nas ne poučuje le o teoretičnih znanjih zgodovine ali matematike, temveč nas tudi praktično usposablja za odgovorno življenje, ko nas poučuje o varni spolnosti, o zlorabah drog itd.

Država tako skrbi za vzgojo in izobraževanje otrok, prevzema funkcijo ekonomske preskrbe članov te velik družine (skrbi, da bo za vse dovolj delovnih mest) in vzdržnosti celotnega gospodinjstva (skrbijo jo število upokojencev v razmerju z delovno aktivnim prebivalstvom). Celo za reprodukcijsko funkcijo (ki je še ena tisti, ki jo je sociologija v preteklosti pripisovala družini) lahko rečemo, da je zanjo danes bolj odgovorna država kot pa družina. Otroke lahko spočenjamo iz ljubezni ter se samovoljno odločamo o njihovem številu, ker je dejansko država tista, ki skrbi za vzdržnost tega velikega gospodinjstva, ki mu pravimo narodno gospodarstvo.

V tem dvojem skrbništvu vzgojnih, ekonomskih, reproduktivnih in podobnih funkcij, zaradi gibanja teh funkcij med družino in državo, prihaja med dvema institucijama neogibno do konfliktov. V odnosu med družino in državo se tako meje med tem, kar je v domeni ene in kaj druge, vse bolj zamegljujejo. V največji meri se to izraža na področju skrbništva nad otroki, za katerega ni prav povsem jasno, v pristojnosti koga je njegova oskrba predvsem v obdobju do uradne polnoletnosti. Čeprav so načeloma starši njegovi zakoniti skrbniki, postaja država vedno le bolj vsiljiv varuh otroka; varuh otroka nasproti njegovim lastnim staršem oz. družini.

Korak v to smer je jasen tudi v novem družinskem zakoniku, ki prepoveduje vsakršno telesno kaznovanje otrok in s tem staršem določa, katere metode lahko oz. katerih metod ne smejo uporabiti pri vzgoji. Celotna družba prične tako bedeti nad starši, ker se je odločila, da je zaušnica groba kršitev otrokove integritet. Konfliktnost postane jasna takrat, ko začnemo razpravljati o tem, ali imajo starši pravico, da otroka ne cepijo. In če lahko v primeru cepljenja proti določenim boleznim še argumentiramo, da gre za tako imenovane pozitivne zunanje eksternalije, tj. da ga morajo cepiti zaradi varnosti drugih otrok, pa ti argumenti povsem odpadejo, ko gre za vprašanje, ali starši otroku v prehranbenem

meniju lahko ne ponudijo mesa.

Ob takšnih in podobnih primerih pričnemo iznenada državljani kot člani družine govoriti o »naših otrocih«, kot da so kolektivna last celotne skupnosti državljanov. Potem pokličemo na pomoč strokovnjake, ki so kvalificirani za to, da povedo, ali lahko »naši otroci« ne uživajo mesa, ali so lahko »naši otroci« vzgojeni v istospolni skupnosti itd. do bolj odkrito ideoloških vprašanj o tem, ali lahko v šolah »naše otroke« poučujejo verouk oz. ali so lahko zaradi prostorske stiske »naši otroci« iz Police poučevani v učilnici, ki ima razpelo na steni. Bolj tragični kot komični pa so primeri, ko država staršem otroka odvzame, ker je presodila, da slednji otroku ne morejo ponuditi dovolj kvalitetno bivanje glede na njene kriterije. Otrok ima namreč po mednarodni konvenciji pravico do igre, brezskrbnega otroštva ... kmalu bodo oddali še »do mladih staršev«. V razpravi o že omenjenem italijanskem primeru so se tako pojavljale teze, kot so: Res je, da imajo starši pravico do otrok, vendar imajo tudi otroci pravico do staršev, in ta zadnja pravica je višja in pomembnejša od prve. Kar z drugimi besedami pomeni, da je pravica, ki jo družba zahteva nad otroci višja in pomembnejša od tiste pravice, ki jo zahtevajo starši.

Vse bolj torej izgleda, da družinske tematike in družinski problemi postajajo družbeni problem, problemi celotne skupnosti državljanov, nad katero bedi oz. katero monitorira država. V nekoliko marksistični interpretaciji bi lahko dejali, da se je skupaj z vprašanjem produkcije iz zaprtega, samooskrbnega gospodinjstva na državo prenesla tudi vrsta drugih vlog, ki so bile vezane na družinsko skupnost kot temeljno celico družbe. Iz gospodinjstva smo prešli na narodno gospodarstvo; skupaj s tem pa postajamo vsi člani neke velike družine, ki je trenutno še nekoliko, kljub temu pa vedno le manj, zaznamovana z državnimi mejami. To veliko družino zaznamuje vzajemna skrb in solidarnost, ki nekje v globini temelji na gospodarski soodvisnosti, tako prvo kot slednjo pa omogoča komunikacijska in prostorska bližina, značilna za sodobni čas. Zavedamo se, da visoka brezposelnost mladih ni le problem mladih, ki iščejo zaposlitev, da pokojninska reforma ni le problem sedanjih ali bodočih upokojencev, saj bo na primer med drugim znižanje bonitetne ocene prizadelo podjetja, ki potrebujejo kredite, posledično zaposlenost itd. Ni nam vseeno, kaj se dogaja z delavkami Mure v Prekmurju in od države zahtevamo, da glede tega

nekaj ukrene, saj se zavedamo, da ne gre le za individualne težave posameznikov, temveč za vprašanje delovanja države kot celote. Vedno bolj pa se ta zavest širi tudi onkraj nacionalnih meja: težave Grčije niso le njeni problemi, temveč tudi naš; in v resnici se ne tičejo več le evropske skupnosti, ampak celotnega svetovnega gospodarstva.

KRIZA DRUŽINE?

Funkcija družine se je v naših krajih (vsaj v zahodni in osrednji Evropi) postopoma skozi zadnjih dvesto let pod vplivom opisanih družbenih-ekonomskih dejavnikov drastično spremenila. V teh dejavnikih lahko vidimo predpogoje sodobne krize družine, ki se umešča v širši okvir izgube nekaterih funkcij, ki so v preteklosti tvorile njeno enotnost. Vendar, ali je upravičeno to stanje sodobnih družinskih oblik poimenovati za krizo? Ali ni nemara ravno nasprotno res, da je šele sedaj nastopil čas, ko lahko družino opredelimo kot vrednoto?

Gospodarska struktura in ekonomska nuja, ki sta posameznike silili v to, da se organizirajo kot družina in iz tega sledeče dejstvo, da je bilo skoraj brez izjem življenje vseskozi organizirano v družinski skupnosti, ne more pričati o tem, da je bila družina kdaj vrednota. Bila je nujna in neizogibna življenjska pot, tako kot je danes neizogibno, da si mora posameznik poiskati službo, preko katere bo prejemal dohodek. Ker pa vsi delamo, to še ne pomeni, da je delo ali zaposlitev vrednota.

Upadanje števila porok, povečevanje števila razvez, padajoča stopnja rodnosti in oblikovanje novih oblik družinskih skupnosti zato ne gre razumeti v smislu krize družine kot vrednote, temveč ravno nasprotno. Šele sedaj, ko vstop v zakonski stan in vzdrževanje otrok ni več nuja, temveč od eksistenčnih pogojev neodvisna odločitev posameznika, lahko družina, otrok, zakonska zveza itd. postanejo vrednote. Da postajajo vrednote, je razvidno ravno iz vse večjih zahtev in pričakovanj, ki jih postavljamo v te odnose. Od moža ne pričakujemo več le, da bo domov nosil vsakdanji kruh, temveč da bo zadovoljeval naše potrebe po čustveni bližini, podpori, razumevanju. Prav tako sodoben moški najbrž ne išče žene, katere ključne lastnosti so, da zna kuhati in likati srajce. V otroke ne investiramo zato, da se bodo začeli kot kapital obračati in nam vračati vloženo z materialnimi dobrinami in oskrbo na stara leta, temveč zaradi zadovoljstva, ki nam ga prinašajo kot taki. Družina zato danes je vrednota, vendar ni vrednota kar tako, zato ker

obstaja, temveč zato, ker zadovoljuje nekatere človeške potrebe, ki so daleč onkraj materialne nuje, ki bi nas silila v skupno sobivanje.

Skupno, družinsko sobivanje zato danes bolj kot kadarkoli prej zahteva napor, žrtvovanje, odpovedovanje, saj so družinskemu življenju danes lahko postavljene nasproti tudi neke druge vrednote: vrednote kariernega udejstvovanja, samostojnosti, seksualne prostosti, takšne ali drugačne individualne samorealizacija in svobode neprevzemanja odgovornosti. V razponu vseh možnosti in odločitev, ki nam jih življenje ponuja, imamo torej danes možnost, da družino potrdimo kot vrednoto vsakokrat, ko jo postavimo na prvo mesto v primerjavi z drugimi življenjskimi cilji. In sicer, vedno ko rečemo; ne, ne bom delal nadur; ne, ne potrebujem višjega položaja v službi, ki bo od mene zahteval več dela; ne, zanemaril bom službene ali druge obveznosti, ker me nekdo, ki mi je blizu, potrebuje ali pa preprosto zato, ker bi bilo lepo preživeti nekaj časa v družinskem krogu. V najbolj preprostih, vsakodnevnih odločitvah posameznikov se tako potrjuje ali pa tudi ne, da je družina vrednota. In v tem smislu je za družino kot vrednoto vsakdo odgovoren predvsem sam.

Seveda obstaja tudi drugi vidik; vidik družbe in omejitev, ki jih ta postavlja. Nekateri zunanji dejavniki, kot so zaposlitev izven doma in možnost samooskrbe izven družinskega okolja, nedvomno delujejo razdiralno na družinsko skupnost. Dejstvo je, da je samooskrbno gospodinjstvo lahko zagotavljalo enotnost družinskega življenja; medtem ko je danes posameznik razpet med zahtevami države in podjetji, ki so v družbi prevzela produkcijsko vlogo. Ker si sredstva za preživetje zagotavljamo izven domačega gospodinjstva, mogoče kdaj, predvsem v trenutnih razmerah, tudi ne moremo reči: ne, ne bom delal nadur. Ker naj bi sedaj država skrbela za vzdržanost nekega mnogo večjega gospodinjstva, lahko tudi zabiča, da moramo delati do višje starosti ali da moramo otroke prej pošiljati v šolo. Iz tega vidika lahko postaja situacija le še hujša, če pomislimo na neko nadnacionalno gospodarstvo, ki nam grozi, da ne bomo dovolj konkurenčni, če ne bomo delali bolj produktivno. Ampak to so že druge zgodbe, na obzorju katerih se, predvsem v obdobju gospodarskih kriz, nemara izrisuje tudi možnost, da bodo družinske vezi kot element vzajemne skrbi in solidarnosti v prihodnje postajale še pomembnejše, kot so bile nekoč. Gojenje teh vezi kot vrednot pa je in ostaja odločitev posameznika. •

Družina v času

Peter Boštjančič

Pojem družine je za povprečnega Slovenca tako naraven in samoumeven kot zrak, ki ga diha. Vsakdo od nas je zrasel v takšni ali drugačni družini, vsakdo od nas je seznanjen s tem konceptom že od malih nog. A kljub vsej samoumevnosti nas že od malega država, šola, cerkev, ... učijo naše družinske izkušnje »pravilno« interpretirati ter jih umestiti – tako spoznamo da je osnovni, pravilni (ali zgolj trenutno prevladujoči?) model družine heteroseksualna dvostarševska z enim do tremi otroki, da so vse ostale različice – npr. enostarševska, večgeneracijska ... – zgolj odkloni oz. izkrivitve tega osnovnega modela, v katerem družina temelji predvsem na medsebojni ljubezni in spoštovanju. Ena od skritih implikacij tega družbeno-vrednostnega sistema pa je, da je obstajal vedno, sicer posameznem kraju in času prilagojen, a v temelju nespremenjen. Ta premisa sicer ni nikjer neposredno izrečena, je pa praktično povsod nakazana. Dvostarševska družina z otroki – tako imenovana »jedrna družina« – temelječa predvsem na medsebojni ljubezni oz. krvnem sorodstvu, se povprečnemu Slovencu slika kot dominantna v vseh časih in krajih – z lahkoto si jo zamisli tako v antičnem Rimu kot v Franciji Ludvika XIV. Družina je vedno tu, bolj ali manj nespremenjena.

Ta, med sodobno družbo razširjen pogled, je seveda daleč preveč posplošen ter pristranski, da bi se lahko ujemal z zgodovinsko resnico. Družina namreč sama po sebi ni ne naravna danost ne od ostale družbe neodvisen koncept, pač pa je v osnovi družbeni konstrukt – v veliki meri jo oblikujejo praktično vsi širši družbeni procesi, skladno s spremembami družbenih procesov (ekonomija, religija, politika ...)

pa se spreminaja tudi sama družina – tako realno obstoječa družina kot družina kot družbena mentaliteta (kako družba sploh misli družino).

Drugi, v Sloveniji prav tako razširjen pogled meni, da je sodobna, jedrna družina stranski produkt kapitalizma. Pred razvojem industrijskega kapitalizma v 18. in 19. stoletju naj ne bi obstajale individualizirane jedrne družine ter sam individualizem; predkapitalistična preteklost pozna zgolj razširjene družine – večgeneracijsko družino, tesno povezano s sorodstvom in sosesko, celotno družbo pa nasploh preveva duh kolektivismu, ki skrbi, da je vsak posameznik podrejen in določen s celoto.

Tudi ta pogled, ki izvira še iz Engelsovega *Izvora družine, privatne lastnine in države*, sodobna zgodovinska stroka zavrača. Individualizem in jedrna družina sta bila prisotna v vseh časih, seveda pa v različnem obsegu ter oblikah.

STRUKTURA »KLASIČNE«

PREDINDUSTRIJSKE EVROPSKE DRUŽINE

Kakšna je potemtakem bila tipična evropska predkapitalistična družina? Odgovor sploh ni enosta-

ven, saj se koncept družine ni spreminjal le skozi čas pač pa tudi skozi prostor – samo obliko in delovanje družine so precej določali geografski dejavniki. Kljub temu pa obstaja vrsta elementov, ki so skupni vsem tipom evropskih družin v vseh časih in prostorih do razvoja industrijskega kapitalizma, prvič pa se pojavijo že v bronasti dobi, t. j. s samim začetkom poljedelstva.

Ti elementi so v prvi vrsti jedrna družina, razmerje starši-otroci je bilo prisotno in pomembno v praktično vseh družbah, četudi je bilo umeščeno v različna ozadja. Vedno so bile prisotne tudi čustvene vezi med starši in otroci – prisotnosti ljubezni ali vsaj naklonjenosti med zakoncema ne moremo označiti za stalnico. Incest je bil vedno prepovedan, vsaj na nivoju roditelj-otrok oz. brat-sestra. Ter nazadnje, vse evropske predindustrijske družbe so poznale institucijo dote – načelo, po katerem starši svojo hčer ob poroki obdarijo z lastnino v obliki zemlje, prebivališča, denarja, bivalne opreme, ipd., ki naj bo hčeri v pomoč pri samostojnem življenju. To pa so tudi vse skupne točke evropskih družin, vse ostalo je bilo podvrženo spremembi. Velja pa poudariti, da je bila v agrarnih družbah družina v večini primerov poleg kraja primarne socializacije tudi osnovna delovna enota, in so zato k taki družini spadali tudi pri njej živeči hlapci in dékle. Sam odnos jedrna družina-razširjena družina je v predindustrijski Evropi dokaj kompleksen. Poudariti je potrebno, da obseg družine vedno definira tesnost odnosov; krvno sorodstvo niti ni odločilno, čeprav se je oboje ponavadi prekrivalo – Janezov

brat, ki se je že v najstniških letih preselil v Nemčijo, ni spadal k njegovi družini – je pa k njej spadal pri hiši že vrsto let živeči hlapec, ki z Janezom sicer ni bil v krvnem sorodstvu. Določena skupnost ljudi je veljala za družino, dokler je delovala kot celota, dokler je do zunanjega sveta nastopala kot ena skupnost z eno voljo, kot enotna skupnost, katere člani so svoje individualne interese podredili interesom skupnosti. Kar pa seveda ne pomeni, da je bila družina skupnost enakopravnih članov – v njej je skozi vso zgodovino vladala hierarhija.

Osnova take skupnosti je bil vedno zakonski par z otroki. Glede na trdnost umeščenosti takega para v ostale odnose ločimo več vrst družin, ki se pojavljajo v Evropi skozi zgodovino. Če gre za zgolj za par z otroki, govorimo o jedrni družini, v primeru, ko k osnovnemu paru spadajo tudi stari starši in pri hiši živeči hlapci in dekletke, gre za razširjeno družino. Ko pa imamo opravka z več posamezniki pari z vso pripadajočo periferijo, ki so povezani v trdno skupnost, tedaj govorimo o rodu oz. klanu. Ne pozabimo, določeno sorodstveno skupnost lahko razglasimo za družino, dokler nastopa do ostale družbe kot celota z eno voljo. Meje med posameznimi tipi družin seveda nikoli niso bile ostre.

Prevladujoč tip družine je bila v predindustrijski Evropi razširjena družina, tesno vpeta v sosedsko-sorodstvene odnose. Sam obseg družine oz. moč kolektivnih odnosov je naraščala glede na naloge, ki jih je morala družina prevzeti nase. V pokrajinah s šibko centralno oblastjo so družine poleg samooskrbe tako morale prevzeti nase tudi samoobrambo, kar se je seveda poznalo na moči sorodstveno-sosedske povezave – ne preseneča nas torej, da najdemo najmočnejše rodovno-sosedske skupnosti v zgodnjem novem veku na Balkanu, Škotskem višavju, v južni Italiji in na Siciliji – v deželah z izrazito šibko državno oblastjo.

Kljub moči kolektivnih vezi v klasičnih agrarnih ekonomijah, pa seveda ne moremo reči, da jedrna družina v predindustrijski Evropi ni obstajala. Seveda je, le da je bila v manjšini in da je bila omejena predvsem na severozahod Evrope – na današnjo severno Francijo, Nizozemsko in Anglijo – v teh

pokrajinah so otroci načeloma odhajali že zgodaj od doma ter si z delom sami prislužili sredstva za poroko in samostojno življenje – redko se je dogajalo, da bi več generacij živelo v istem gospodinjstvu, kot je bilo v navadi v preostali Evropi.

VPLIV KRŠČANSTVA

Na sam koncept družine je imela vpliv Rimsko-katoliška cerkev (v severni Evropi do reformacije, v katoliških deželah pa do sekularizacije v 19. in 20. stoletju). Izreden uspeh in razširitev krščanstva v pozni antiki sta z določenimi drugimi dejavniki izrazito spremenila številne do tedaj veljavne in splošno razširjene družinske prakse. Spremenjen odnos do telesa, ki se je v pozni antiki skokovito razširil v raznih filozofskih ter religioznih krogih (neoplatonisti, gnostiki, manihejci, številne judovske ločine, npr. enkratiti ...) je povzelo tudi zgodnje krščanstvo preko cerkvenih očetov, posebej Origena in Avguština. Ta, za antičnega človeka dokaj nov pogled¹ (spomnimo se le starega grškega mota »Zdrav duh v zdravem telesu«), je zavračal telo in nasploh vse telesno in tsvetno kot neresnično, zavedljivo, kot prepreko pri doseganju svetega oz. Resnice, Boga, ki so ga iskali v nadčutnosti, v nadizskustvenem svetu. Na tapeti se je tako znašla tudi spolnost, ki je bila hitro označena kot neprimerna, celo škodljiva človeška praksa, in bila, posebej zunaj zakona, pa tudi v zakonu, podvržena strogim omejitvam.

Cerkev je po zmagi sprejela tudi vrsto ukrepov, ki jih niso gnali toliko teološki, ampak čisto praktični motivi. Tako je prepovedala ločitev² (pravzaprav je bolj zavračala ponovno poroko) ter posvojitve, dve v antiki vsakdanji praksi. Prav tako je od ponovne poroke odvrčala vdove. Nasploh si je Cerkev z različnimi odredbami (npr. s podporo porok mladih) tudi proti volji staršev prizadevala za razbitje tradicionalne razširjene družine ter pomembno prispevala k uveljavitvi jedrne družine v Evropi. Vse te doktrinalne odredbe so temeljele večino na ekonomskih razlogih, Cerkev je na ta način poskušala zmanjšati število potencialnih dedičev – posvojitve in ločitve sta bili dve »klasični« antični

1 Seveda ne mislim trditi, da je klasična antika propagirala splošno spolno svobodo ter neobzdrano promiskuiteto. Njen ideal je uravnoteženost posameznika v vseh pogledih, tudi v spolnosti. Orgije cesarskih elit so bile izjema in že takrat deležne moralnega zgražanja. Kogar posebej zanimajo zgodnjekrščanski pogledi na spolnost ter telo nasploh, priporočam knjigo Petra Browna *Telo in družba; Spolno odrekanje v zgodnjem krščanstvu*, ki je izšla pri zbirki Studia Humanitatis

2 Na ukinitve ločitve je imela precejšen vpliv tudi prevlada germanskega prava nad rimskim v zgodnjem srednjem veku, Germanško pravo je za razliko od rimskega izrazito poudarjalo krvne povezave.

rešitvi za priskrbo potomca v primeru neplodnega zakona, razširjeni tip družine pa že po naravi nudi širšo paletu dedičev kot jedrni tip – ter doseči, da bo za dediča izbrana ona. Taktika se je obrestovala; količina imetja, zapuščenega Cerktvi od pozne antike do sekularizacije v 19. stoletju, tako v nepremičninah kot v premičninah, pa je pričakovano velika. Cerktvena ideološka nadvlada nad družinskim življenjem se je vsaj v severnih deželah temeljito spremenila z reformacijo. Ločitev je bila v protestantskih deželah ponovno dovoljena, četudi je bila do 19. stoletja izredno redko prakticirana; zakon ni bil več smatran za zakrament ter postal izključno posvetna zadeva. Dovoljena pa je bila tudi cela vrsta možnih zvez, ki jih je katolicizem strogo zavračal (npr. poroka moža z ženo svojega pokojnega brata). Vse te ureditve pa nikakor niso bile posebej liberalne – bile so izredno patriarhalne, saj so možem dajale izrazito več pravic kot ženam. Anabaptisti in mormoni so tako celo eksperimentirali s poligamijo, a se ta praksa ni prijala.

Večji val liberalizacije družinskih načel je Evropo, posebej pa katoliške dežele, zajel šele v 19. stoletju, ko so odmevi francoske revolucije preplavili celo celino. Spolnost zunaj zakona so dokočno dekriminalizirali – vsaj za moške; poroka se je tudi v katoliških deželah transformirala iz zakramenta v pravni akt, nad katerim je imel pristojnost notar, svečenik zakona, ne več duhovnik, svečenik Boga. Prav tako dostopna je postala ločitev, v 20. stoletju pa je postala legalna tudi posvojitev. Vse te nove uredbe so seveda, tako kot za časa protentantizma, dajale moškim precej več pravic kot ženskam. In tako kot vse druge večje družbene spremembe, potrebovale svoj čas, da so lahko zaživele.

INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE TER REVOLUCIJA DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Še večje spremembe modela evropske družine kot sekularizacija, pa prinese industrijska revolucija konec 18. stoletja. Samo 18. stoletje je doba založništva – kapitalisti podeželsko prebivalstvo zalagajo s surovinami in od njih kupujejo dokončane izdelke. Ta tip gospodarstva je imel velik vpliv na samo zgradbo družin. Družina predkapitalističnega obdobja se je preživljala skoraj izključno s kmetijstvom, številčno je bila zato nujno omejena s količino virov, ki jih je imela na voljo. Agrarne družine so tako bile v povprečju majhne. Novi tip gospodarstva pa družin številčno ne omejuje – vsak otrok je par delovnih rok več, novo proizvodjalno

delo pa za razliko od prejšnjega agrarnega, ni količinsko omejeno – kapitalist preprosto dostavi več surovin, medtem ko nove zemlje, ko je stara že povsem obdelana in izkoriščena, ni moč preprosto izčarati iz zraka.

Zlata doba založništva in proizvodnje na domu se konča z uveljavitvijo parnega stroja konec 18. stoletja ter posledičnega prenosa proizvodjalnega procesa iz domače kleti v tovarne. Podeželje se s propadom založništva izredno hitro proletarizira in začne se masovna selitev v mesta. Šele v teh razmerah se dokončno uveljavi jedrna družina kot prevladujoča oblika družinske organizacije. Spričo selitev, povezanih z iskanjem zaposlitve, se pretrgajo oz. oslabijo stiki s širšim sorodstvom. Nov bivalni okoliš načeloma ne nudi možnosti za vzpostavitev močnih kolektivnih skupnosti. Nadalje izgubi družina v tem prehodu tudi svojo gospodarsko funkcijo. Četudi so delodajalci sprva zaposlovali kar cele družine, je hitro prišlo do razbitja – družina ni več delovna enota, skupnost, pač pa vsak družinski član postopoma dobi zaposlitev v različnem sektorju, delovni proces pa ne poteka več na domu kot v agrarnih ekonomijah, pač pa zunaj njega.

Povečana ekonomska neodvisnost posameznikov, razpad močnih kolektivnih skupnosti ter širjenje meščanskih vrednot, so privedli do večjega vrednotenja zakonske ljubezni kot v preteklosti. Večja ekonomska neodvisnost ter šibke kolektivne vezi so dajale posamezniku več svobode pri iskanju zakonskega partnerja kot kadarkoli prej. V starih agrarnih ekonomijah je bilo za ljubezen v zakonu načeloma malo prostora – zakon je temeljil predvsem na gospodarskih temeljih, poroka je bila vedno kolektivna odločitev, namen zakona je bil predvsem gospodarsko preživetje. Nova gospodarska razmerja pa podelijo zakonu povsem drugačno funkcijo: zdaj sta temelj zakona predvsem ljubezen in medsebojno spoštovanje med zakoncema, kriteriji za poroko pa začnejo postajati izrazito subjektivni – medsebojna privlačnost, ljubezen, medtem ko so bili v agrarnih družbah skoraj vedno objektivni – višina dote, delazmožnost ipd. Od izbire partnerja namreč ni bila odvisna zgolj zakonska sloga, pač pa tudi preživetje.

Otroci so bili sprva prav tako cenjeni kot delovna sila, zato so se družine prve polovice 19. stoletja odločale za obilno potomstvo – vsak otrok je pomenil dodatno plačo na mesec več. Nasploh je bil delovni ritem prve polovice 19. stoletja izredno naporen in neprijazen do družin – delavniki so bili izredno

dolgi, delo z relativno novo mehanizacijo nevarno, plače nizke, življenjski pogoji pa slabi. Posledično je med delavstvom prišlo do visoke umrljivosti.

Do izboljšanja položaja delavcev in njihovih družin je prišlo šele v drugi polovici 19. stoletja, po t. i. drugi industrijski revoluciji. Če sta prvo določala predvsem parni stroj in železarska industrija, sta bili glavni nosili druge industrijske revolucije električna energija in kemična industrija, središče proizvodnje pa se je premaknilo iz Velike Britanije v Nemčijo. Nova tehnologija je za učinkovito proizvodnjo zahtevala izučeno in motivirano delovno silo. Delodajalci so zato skrajšali delovni čas, uvedli redni urnik dela s prostimi dnevi ter pošteno dvignili plače. Prav tako so ukiniteli delo otrok ter omejili delo žensk. Vse to je imelo velike vplive na delovanje družin. Mezda povprečnega delavca je bila dovolj velika, da je od nje lahko živela celotna družina. Njegovi ženi tako ni bilo potrebno delati, lahko se je v celoti posvetila gospodinjstvu ter vzgoji otrok, ki so jih starši končno začeli v večjem številu pošiljati v šolo.

Posledica vseh teh dejavnikov je bil nastanek družin, v katerih je glavno vlogo nosila žena, ki je vodila gospodinjstvo in vzgajala otroke. Mož je bil iz take družine čustveno izključen, družino je videval zgolj zvečer in ob vikendih.

Ker je bila v taki ureditvi žena finančno odvisna od moža, je vse več žensk težilo k temu, da so si poiskale lastno zaposlitev. To je bila tudi ena glavnih parol feminističnih gibanj, ki so se rodila prav v tem obdobju. Ženska zaposlitev je bila razlog za zmanjšano število otrok v družinah ter za vse večjo institucionalizacijo otrok – odhajali so v vrtce, šole, internate, ... Slaba lasnost tega razvoja je predvsem v tem, da so se družinski člani srečevali predvsem ob večerih in dela prostih dnevih.

Vse večja mobilnost delovne sile, ki jo je zahteval kapitalizem, je pustila velik pečat tudi na družinskih odnosih. V družbi, kjer imata oba zakonca lastno zaposlitev ter je osnovno vodilo zakona ljubezen, je ločitev vsakdanji pojav – zakonski partner tako ni nič bolj stalen dejavnik kot služba ali stanovanje – v industrijski oz. še bolj postindustrijski družbi je vse troje vedno definirano kot trenutno – sprememba je možna v katerem koli trenutku.

NELAGODNA SODOBNOST POSTINDUSTRIJSKE DRUŽINE

Tako pridemo do sodobne evropske družine začetka 21. stoletja. V tem tipu družine sta zaposlena tako mati kot oče, število otrok v družinah je majhno, le-ti večino dneva preživijo v institucijah, saj starši ob polni zaposlitvi nimajo časa, da bi skrbeli zanje. Spričo vedno pogostejših ločitev – ljubezen je navsezadnje minljiva – se trend giblje v smeri še manjše jedrne družine oz. t. i. razbite družine – število enostarševskih družin skokovito narašča, prav tako se krhajo medgeneracijske in širše sorodstvene vezi, ki so pravzaprav omejene zgolj na nedeljske obiske ter praznična kosila. Posamezniki se za pomoč v starosti ali brezposelnosti vedno manj zanašajo na sorodstvo ter vedno bolj na državo.

Slaba stran tega razvoja je gotovo večja nevarnost otroških zlorab – v izolirani jedrni družini je take prakse dosti težje odkriti in sankcionirati, kot je bilo to možno v prejšnjih razširjenih, kolektivističnih družinah, kjer so bile posamezne družinske enote vedno pod budnim očesom sorodstva oz. sosedске skupnosti.

Sam razvoj koncepta družine je tako od bronaste dobe do danes prehodil kar dolgo pot, čeprav se določeni elementi skozi čas niso pretirano spremenjali. Družina je namreč tako kot vsak družbeni konstrukt vedno določena s celo vrsto družbeno-naravnih dejavnikov, ki segajo od geografskih dejavnikov, ekonomskih razmer, moči političnih institucij, pa do prevladujočih družbenih mentalitet ter prepričanj.

V pričujočem sestavku sem poskušal pokazati fluidnost, spremenljivost strukture družine v času, kot posledico nestalnosti širših družbenih procesov, ki so vedno vplivali na to, kako so ljudje mislili, doživljali, idealizirali ter prakticirali družinsko življenje.

Zanimivo bi si bilo pogledati, kako sta sama struktura družine in družina kot družbena mentaliteta vplivali na ostale družbene procese. Družina namreč nikoli ni bila zgolj določena, pod vplivom širših družbenih procesov, pač pa je te procese tudi sama določala. A tu že stopamo na področje, ki je precej oddaljeno od teme pričujočega sestavka in je poleg tega tudi slabo raziskano.³

3 Tu velja omeniti delo Avnerja Greifa *Family Structure, Institutions, and Growth: The Origin and Implications of Western Corporatism* – avtor v delu zagovarja tezo, da je bila jedrna družina, ki se s pomočjo Cerkve uveljavi v poznosrednjeveški Evropi eden pglavitnih razlogov za razcvet srednjeveških korporacij – cehov, trgovskih združenj, mestnih skupnosti ... - Skupnosti, ki so bile izrazito interesne, prostovoljne združbe in niso temeljile na krvnem sorodstvu.

Italijanske družine

Francesco Condello

Šestdeset milijonov Italijanov, ki živijo v tujini, z menoj vred, je pogosto postavljenih pred neizbežno vprašanje: »Kako je mogoče, da je v Italiji prišlo do takšnega stanja?« In vseh teh šestdeset milijonov, vključno z mano, se pogosto izogne resni razlagi, kot da bi šlo za neozdravljivo zlo, ki ga je poslala usoda, kot da bi propadanje, ki ga doživlja Bel Paese, spadalo med značilne poteze italijanske biti.

V prvem členu ustave, ki so jo napisale sile, ki so osvobodile deželo po tragičnem obdobju fašizma, je zapisano, da je Italija *demokratska republika, ki temelji na delu*, čeprav je že vsem jasno, da to drži le na papirju (in v namerah očetov ustave). Italija namreč dejansko ni republika (nihče se ne ukvarja z »javno zadevo«, vsi le branijo osebne interese); ni demokracija (ni ljudstvo tisto, ki vlada, temveč ozek in zaprt krog ljudi); prav tako ne moremo reči, da temelji na delu (ki ga večkrat primanjkuje ali pa je ilegalno; pa tudi ko je na voljo, ne temelji na kriterijih zaslug, ampak na izkoriščanju in klientelizmu). »Kako je vse to mogoče?« se torej sprašujete. Tokrat nimam namena speljati pogovora drugam, ampak bom, nasprotno, skušal podati zadovoljiv, pa četudi nepopoln odgovor. V ta namen bom začel tako, da bom nekoliko preoblikoval prvi člen ustave: *Italija je nacija, ki temelji na ideji družine.*

OČETJE IN OTROCI

Če je res, kakor pravi pregovor, da *vse poti vodijo v Rim*, je tudi res, da etimološki in socialni pomen mnogih italijanskih besed izhaja iz latinščine. To velja tudi za besedo *famiglia* (družina), ki izhaja iz latinske *familia*, kar je izvirno pomenilo skupino slug (*famuli*).

Famuli so bili v antiki vsi tisti posamezniki, ki so, ne glede na krvno sorodstvo, bili podrejeni družinskemu očetu, *pater familias*, nespornemu poglavarju rimske družine. *Famuli* (med katere so spadali, tega ne smemo pozabiti, tudi mati in otroci) so bili last *pater familiasa*, ki je imel nad njimi *jus vitae ac necis* – pravico nad življenjem in smrtjo.

Ta zgodovinski uvod nam omogoča, da zaobjamemo dve specifični značilnosti, ki se, kot bomo videli, prepletata skozi celotno italijansko zgodovino od antike do današnjih dni: oblast in podrediv. *Italijani niso očetomorilci; so bratomorilci ... Radi bi se prepustili očetu in od njega v zameno dobili pravico, da pobijejo ostale brate.* Tako nam tržaški pesnik Umberto Saba pomaga razjasniti ta vidik.

Italija, o kateri govori Saba, je ista Italija, ki je jo Dante stoletja prej opisal kot *sužnjo [...]*, *žalostno domovanje, ne dama med deželami, ampak hotnica*. Gre za ljudstvo, ki je bilo po padcu Rimskega imperija vedno razdeljeno in je životarilo pod raznovrstnimi kolonizacijami. Ko se mu je uspelo združiti v eni državi, je vedno potrebovalo očeta-gospodarja, ki obvlada situacijo (kralja, papeža, Mussolinija, Craxija, Berlusconi).

KRŠČANSKA DRUŽINA

Cerkveni dostojanstveniki se pogosto sklicujejo na prispodobo o pastirju in njegovi čredi, pri čemer je pastir papež, verniki pa čreda, ki jo je treba voditi. S svojo piramidno strukturo, ki nas takoj spomni na organizacijo antične rimske družine, je Katoliška cerkev vseskozi skrbela za svoje gospodarske interese (banke, posesti) kot prava multinacionalka in tako vplivala na politično življenje celotnega italijanskega polotoka. Tu se ne mislim spuščati v naštevaje nelegitimnih cerkvenih posegov v italijansko politiko, a nekaj je zagotovo zanimivo: Vatikan je državi preko Krščanskodemokratske stranke vsilil svoje pojmovanje družine, pri kateri je v središču razmnoževanje v imenu Boga. In prav na tej točki je Krščanskodemokratska stranka dolga leta politično zmagovala nad Komunistično partijo, ki ljudstvu ni znala ponuditi lastnega, alternativnega modela jedrne družine.

Zato nas ne sme presenetiti, da so vsi politični voditelji iskali podporo Cerkve; ravno tako nas ne sme presenetiti, da Cerkev tega ni nikoli zanikala, saj je na ta način pripomogla k prepletanju med državno oblastjo in Vatikanom. Slednji si je vedno želel podrediti izkoriščano ljudstvo oziroma utrditi oblast očetov nad sinovi (saj so za tem tako ali tako nebesa, bi se lahko reklo).

EN SAM OČE

Veliki novinar Indro Montanelli je nekoč na primeru fotografije, ki je prikazovala Mussolinejev

govor z balkona na rimskem trgu Venezia, dejal, da problem Italije ni v tem, kdo stoji na balkonu, ampak v množici, ki ploska pod njim. Ta izjava opozarja na dvoumno željo italijanskega ljudstva po podreditvi karizmatičnemu in populističnemu vodji (pogosto se na ta način skuša razložiti tudi odnos med Berlusconiem in italijanskim narodom). Mussolini je namreč dvajset let nesporno obvladoval ta prostor, poosebljal je odločnost italškega ponosa, strogega družinskega očeta naroda, ki so mu ploskali njegovi otroci (državljeni), tako kot zadnjih sedemnajst let ploskajo Berlusconiu, ki je tudi sklenil postati očetovska figura, vodja naroda v krizi. Oba, »duče« in »vitez«, sta vseskozi hinavsko razglasila svojo popolno zavezo modelu družine, ki ga je vsilila Katoliška cerkev; oba sta morala nato prikrivati svojo zasebno neskladnost s tem modelom (Mussolini je moral prikrivati svoje ljubice in skrivno poroko, Berlusconi pa to, o čemer zadnje čase poročajo mediji).

VLADAJOČE DRUŽINE

Če pogledamo sezname zaposlenih na glavnih italijanskih televizijskih kanalih RAI in Mediaset (na internetu se zlahka dobi njihove spiske), opazimo, da velik delež zaposlenih (tu gre za stotine ljudi)

predstavljajo sinovi ali hčere znanih osebnosti ali ljudi na visokem položaju. To se dogaja v vseh italijanskih ustanovah: odvetniki so otroci odvetnikov, notarji otroci notarjev, profesorji profesorjev itd. Če k temu dodamo še dejstvo, da imamo najstarejšega premierja v Evropi in vladajoči razred z najvišjo povprečno starostjo na Zahodu, zlahka opazimo, da imamo se družina-Italija sooča z nevarnimi in škodljivimi deformacijami. Oblast je razdeljena med majhno število družin, poleg tega pa ni možnosti menjave generacij ter pomešanja med različnimi ekonomskimi razredi.

Omenjali smo že Berlusconi: njegova družina nadzira večino komunikacijskih in gospodarskih podjetij v državi; njegova hči Marina (ki stoji na čelu založniške hiše Mondadori) je, tako Forbes, najmočnejša ženska v Italiji; ostala otroka, Piersilvio in Barbara, vodita medijski koncern Mediaset oziroma nogometni klub Milan; brat Paolo je lastnik nekaterih časopisov.

Zelo enostavno je seveda pokazati prst na družino Berlusconi, toda takšen način delovanja, kjer igro obvladuje nekaj posameznih družin, ostalemu ljudstvu pa ostanejo le drobtine, je zelo razširjen: na vseh področjih imamo opravka z majhno število družin, ki nadzirajo trg, kjer v bistvu ni konkuren-

ce. Pomislimo na družino Agnelli (FIAT, Ferrari, Juventus), družino Moratti (Pirelli, Telecom, Inter), družine, ki se ukvarjajo z modo (Versace, Armani), ali tiste, ki se ukvarjajo z oblačili (Della Valle). Naj bo to dovolj, čeprav bi lahko spisek nadaljevali v nedogled.

KRVNE DRUŽINE

Ko govorimo o vladajočih družinah, moramo omeniti še dve instituciji, ki delujeta v senci in ki sta, podobno kot Vatikan in ostale oblastne družine, vselej vplivali na italijansko politično življenje: mafijo in prostožidarstvo.

Kdorkoli je gledal serijo Sopranovi ali trilogijo Boter, točno ve, da je struktura mafije izrazito družinska. Velike družine, ki se imenujejo klani, s pomočjo medsebojnih zavezništov ali prek medsebojnega vojskovanja nadzirajo določeno območje. Struktura teh klanov je enaka tako na Siciliji kot v New Yorku, v južni Ameriki, v Neaplju in v Kalabriji. Če problem mafije ne bi bil tako pereč, bi lahko celo rekli, da je klan, mafijska družina, eden najbolj uspešnih italijanskih izvoznih artiklov.

V 80. letih se je razkrilo, da v državi deluje veliko skrivno združenje, imenovano P2 (Propaganda 2), v katerega so bili včlanjene osebnosti iz celotnega vladajočega razreda: bodoči premier Silvio Berlusconi (da, zopet on ...), novinarji (Maurizio Costanzo), slavne osebnosti, generali in policijski poveljniki, podjetniki itd. P2 je delovala na podlagi pravega političnega načrta, ki je predvideval prevzem nadzora nad državnimi institucijami, neke vrste tihi državni udar. To je bil zgolj najbolj znani primer. V državi znova in znova vznikajo razna skrivna združenja, ki so – in to je zanimivo za našo razpravo – tudi same strukturirane kot družine, kot prostožidarske lože, v katerih so člani povezani v družinsko vez (vsi člani so bratje). Vsi ti centri moči imajo isto strukturo in isti cilj: oblast in podrediv.

ČIGAV SI PA TI?

Poudariti je treba še zadnji vidik: občutek uresničitve in izpolnitve, ki ga občuti vsakdo, ki pripada določeni stvari (naj bo to družina, država ali ljube-

zenski odnos), nas sili k iskanju pripadnosti, brez katere se naša življenja zdijo nesmiselna. V državi, kot je Italija, ki je tako razdrobljena na družine oziroma družinske strukture, ne obstaja država v pravem pomenu – oblast, ki bi se ukvarjala z »javno zadevo« –, tako da se občutek pripadnosti, ki bi se moral osredotočati na nacijo, usmerja v pripadnost eni od teh družin ali pa se izteka v privrženost banalnim zadevam, kot so razni regionalizmi (pomislimo na stranko Severna liga, ki je trenutno del vladajoče koalicije in bi rada razglasila neodvisnost severne Italije), nogometne tekme (po razširjenem stereotipu so Italijani ponosni na svojo državo in mahajo s trobojnicami le takrat, ko igra njihova reprezentanca), italijanska kulinarika itd.

To nenehno iskanje pripadnosti vodi do popolne razdrobljenosti in do zapravljanja virov, ki jih ta država nedvomno ima, v skladu z mehanizmom, po katerem je lažje doseči enotnost s prepoznavanjem skupnega sovražnika ter s sovraštvom in strahom kot pa z ustvarjanjem identitete, katere cilj je dobiti vseh. Raje *imeti* (sovražnike, tabuje, absolutna prepričanja) kot *biti*. Raje tako, da se dobro godi samo peščici, le da sem med njimi tudi jaz (torej moja družina).

ZAKLJUČEK

V poskusu, da bi odgovorili na začetno vprašanje, smo prišli do ugotovitve, da je Italija v stanju, v kakršnem je, zaradi svojega značaja države-družine: prisotna je nenehna težnja po iskanju neke patriarhalne oblasti in po privolitvi v podrejenost, hkrati pa majhno število družin nadzira in si deli deželo v odsotnosti države. Ali bolje: tako, da nadomeščajo državo. In to v Italijanih vzbuja neizpolnjeno potrebo po pripadnosti, ki vodi do poistovetenja s taistimi družinskimi oziroma para-družinskimi strukturami (klani, prostožidarskimi ložami, Cerkvijo, navijaškimi skupinami, lastnim krajem), ki delujejo proti interesom države.

Skratka, kakor pravi znan italijanski pregovor: *vsakdo si spelje vodo na lasten mlin*. Le da se je medtem mlin vseh – Italija – ustavil. Še lopate z mlinskega kolesa so pokradli. •

Prevedel: Miha Pompe

sledite nam tudi na spletu: www.razpotja.si

Fetiš v sveti družini

Od družinske politike do politike družine

Marko Lovec

Na prvi pogled se zdi, da aktualna vprašanja družinske politike predvsem prispevajo še eno delitev na tradicionaliste in liberalce. Da gre torej za vprašanje identitete, za mobilizacijo političnih čustev skozi normativno in simbolno identifikacijo ter da celo tisti, ki z raznih prižnic svarijo pred koncem sveta v obdobju »po družini«,¹ tega ne mislijo čisto zares. Kot kažejo statistike, in teh se bržkone vsi politični nosilci dobro zavedajo, taiste statistike namreč hodijo tudi v ponedeljek na delo, v soboto v trgovino in v nedeljo k maši (oziroma na volitve), namreč na nek način že živimo v obdobju »po družini«. Sodeč po podatkih statističnega urada se danes več otrok kot v »pravih« družinah rodi v izvenzakonskih skupnostih, že vsaka četrta družina pa je enostarševska. Enostarševskim, začasnim, istospolno-partnerskim in drugim »nenaravnim« družinam se pač ne da prepovedati v občestvo, ker tako rekoč so občestvo.

Ali je neokonzervativizem v javnih mašah zato bolj smiselno razumeti kot refleksa na širše družbene spremembe, ki da so občestvo »denaturalizirale«? V skladu z rezultati študije na temo pedofilije med duhovniki, opravljene po naročilu Katoliške cerkve v ZDA, je za spolne deviacije kriva seksualna revolucija, ki od šestdesetih let mlade (duhovnike) izpostavlja javnemu nakazovanju sproščanja mesene lakote.² Dejstvo, da se Cerkev in družba danes morata opredeljevati do poseganja v spolno integriteto otrok, kaže, da so štiri stene tradicionalnih institucij, v prvi vrsti družine, padle. Sodobna družba odprto regulira seks »brez ljubezni« z vsemi njegovimi posledicami, z družino ali brez. V tem je pravo nasprotje tradicionalne družine, v kateri so pubertetnim fantom ponoči roke zavezovali na hrbet. Ali ni poizkusa reappropriacije »naravne družine« skozi umišljeno romantično predstavo zato moč razumeti ravno kot nostalgijo po ljubezni brez seksa, po čistosti kot nasprotju nečistovanja? »Sveta družina« ni zaman dobesedno nasprotje spolnosti. Čistost, proizvedena z odvzemom seksualnosti kot narave iz »naravne družine« ne funkcionira »zgolj« na ravni fantazme; gre za ideal kot fetiš, nadomestni objekt nagonske žeje, za skrito sproščanje sle za štirimi stenami, za ekonomijo greha in sramu, za delo kot obliko masturbacije. Še več, ali ni v

reakciji norveškega krščanskega fundamentalista Andersa Behringa Breivika ravno osebna izkušnja, travmatična v odnosu do ideala, ki se sprevrže v agresijo do družbe, ki odpravlja ta ideal? Toda začnimo na začetku.

POSESIVNA OPICA

Zahodna civilizacija je z vsemi svojimi strukturami moči parazitirala na družini. Še več, »družina« je celo preživela večino antropologije.³ Morda lahko zato tvegamo s tezo, da je družina eden od temeljnih gradnikov družbenosti. V tem smislu je družino v prvi vrsti moč razumeti kot evolucijsko strategijo, ko organizirano, kolektivno delovanje optimizira sebične, preživetvene težnje. Družina je vzajemna zavarovalnica, nujna za zagotavljanje virov za preživetje in razvoj posameznikov skozi življenjski cikel. Za širšo družbo je družinsko delo, denimo nosečnost, vzgoja, nega, podpora, torej delo, ki pogosto pade na ženska ramena, tako rekoč zastonj. Toda družina ni le tovarna in servis delavcev. Družina je tovarna in tovarniška organizacija po sebi. Člani družinske kmetije – v kakršnih smo pred tremi generacijami živeli tako rekoč vsi – so tisti produktivni subjekti, ki tradicionalno pristajajo na najbolj borno mezdo; na polento in ljubezen. Čeprav se nam dozdeva, da je ljubezen

1 V smislu moškega (očeta), ženske (matere) in otrok.

2 Študija newyorške fakultete za kazensko pravo John Jay (<http://www.usccb.org/nrb/johnjaystudy/>).

3 Vzrok za to ne more biti zgolj obremenjenost antropologije z modelom družine, nenazadnje so imeli že dedje antropologije, denimo Malinowski, Boas ali Durkheimov nečak Marcel Mauss, precej ambivalenten odnos do lastne »družinske dediščine«, da o njihovem precej nedružinskem zasebnem življenju sploh ne govorimo.

v tem samo-izkoriščevalskem momentu duhovno lepilo, je ljubezen pogosto predvsem drugo ime za strogo regulacijo spolnosti. Meščanska družba se je izčistila skozi tabuiziranje vsega izven reproduktivne monogamije in absolutne družinske ljubezni. V ozadju je ekonomija užitka. Pot, ki je zalival brazde na njivi, ljubezen do zemlje, ni le kanaliziranje spolnih energij skozi družinsko gospodarstvo; zemlja oziroma delo je namreč hkrati menjalni kapital za druge, »višje« oblike ljubezni. Očetje so do svetovnih vojn trgovali s hčerami kot spolnimi objekti, za pripustitev je moški moral imeti ekonomske vire, moral je biti dobesedno ljubezni vreden. Ljubezen je morda natanko tista samoprevara, ki je zabrisala mejo med seksom in posvetnimi posestmi.

Na tem mestu se nam ponuja odgovor na vprašanje, ki ga Žižek (*Problemi 1-2, 2011*) izpostavlja kot bistvenega: kaj je civiliziran človek za homo sapiens kot žival? Poznamo dve vrsti naših najbližjih živalskih sorodnikov, navadne in pritlikave šimpanze. Slednjim pravijo tudi »Bonobi«. Živijo v pragozdovih Konga, v spolno mešanih skupinah. V primerjavi z večino populacij navadnih šimpanzov in v primerjavi z ljudmi so izjemno miroljubni, ne poznajo medsebojnih bojev, detomorov, moške prevlade. Imajo pa zelo pestro spolno življenje, s pogostimi homoseksualnimi in heteroseksualnimi spolnimi odnosi. Ocenjuje se, da s sproščeno spolnostjo utrjujejo prijateljstva in preprečujejo spore. K temu bi lahko dodali še povsem vsakdanjo tezo Wilhelma Reicha – brez monogamnih odnosov ni jasno, čigavi so potomci. Zato ni posvetnih investicij v lastno seme, ni krvnega dedovanja akumulacije, ni torej koncentracije in utrjevanja akumulacije, ki sta temelj razvoja kapitalizma. Tako je naposled povsem pričakovano, da je ruski agroekonomist Aleksander V. Chayanov, ki je na začetku prejšnjega stoletja študiral kmečko družino kot enega izmed ekonomskih fenomenov, na svojem raziskovalnem potovanju po Belgiji opazil, da je tamkajšnja kmečka zveza v svoj statut na prvo mesto zapisala, da je članstvo odprto tistim, ki priznavajo »družino, zasebno lastnino in cerkev, kot edine resnične temelje družbe«.

Danes morda pravo vprašanje sploh ni, kako bližnji smo si s svojo zgodovino, temveč, kako daleč si upamo misliti razmerja med družino in družbo. Ni treba posebej poudarjati, kaj družinska socializacija v hierarhično organizacijo po ključu regulacije »sile«, v sublimiranje seksualne lakote

in v nevrotični, posesivni fenotip, pomeni v službi modernosti. Kje je denimo izvir ljubezni do najbolj nasilnih modernih reči, kot je »domovina«. Družine so ne nazadnje ključno sredstvo v politiki in gospodarstvu. Ne gre le za nepotizem, mafijske družine, omrežja, notranje informacije, »veze in poznanstva«. Prvi velekapitalisti, tajkuni, Rothschildi, so bili družinska podjetja in pravi družinski ljudje – tako kot naši. V Sloveniji ni tabu zaposliti, temveč ne zaposliti sorodnika. Slednje je povezano z vprašanjem, ali sodobni otroci, ko spolno odrastejo, postanejo samostojne osebe in starše zavrnejo v zameno za prave spolne objekte. Tisti, ki kdaj po vaseh čutijo pozno v jutro, vedo, kako pogost je med Cankarjevimi potomci napev: »Mama, prihajam domov, in jočem od sreče, misli hite k tebi domov, pod stari domači krov.« Namesto, da bi bežali od doma za krili! Mestni fantje pa se od mater odselijo – pravzaprav se šele matere odselijo od njih, ko umrejo, in jim dokončno prepuščajo nepremičnino.

RESNIČNE UTOPIJE

V pozni moderni se z družbo nedvomno spreminja tudi družina. Meja med zasebnim in javnim je redefinirana, člani družine so dobili pravice, ki jih družba uveljavlja. Odvisnost osebne biografije od družine je prelomljena. V družbi, kjer je kmetijstvo in industrijo, temelječa na razmerju med vnosom kalorij in fizično močjo, zamenjal storitveni sektor, ženska svoboda pomeni učinkovito večanje bazena delovne sile. Zakaj bi otroke pazila mati, če varstvo otroka na trgu stane pet evrov na uro, izobražena žena pa lahko v uri zasluži vsaj dvajset evrov bruto? Funkcije družinskega servisa, kot so oskrba, vzgoja, socialna varnost, so prevzele različne javne in zasebne institucije oziroma trg. Nove oblike zavarovanj, novi viri omogočajo večjo fleksibilnost družinskega. Tako je družina na novo izumljena.⁴ Gre za parafrazo Marxa: topovi kapitalizma so penetrirali stene družinskega. To, da je družina bolj javna stvar, pa ne pomeni nič drugega, kot da starši igrajo vlogo prenosnika druge vrste avtoritete. Pri tem nova parazitira na stari zgodovini družine. Otroci so za družbo še vedno neuporabni v surovi obliki. Starši danes v otrocih vidijo svojo živo investicijo v izjemne glasbenike, športnike in zdravnike, ki so cenjena družbena pričakovanja. Velja navidezna spolna nedotakljivost in svoboda, hkrati pa seks ni zgolj seks⁵ tako kot hrana danes ni zgolj vnos kalorij ali obleka ni zgolj

zaščita pred vremenom. Vsak objekt zadovoljitve, ki je komodificiran, je ustvarjen, da bi realiziral presežek, je torej (tudi) stvar ljubezni do reči, je fetišiziran. Sodobna paradigma »izbiraj, vse lahko imaš, vse lahko postaneš« mami z objekti, in ko se ti spreminjajo v prah, mami z novimi. Potrošniška histerija, nesigurnost, omogoča, da je človek hkrati bolj svoboden in bolj obvladljiv kot kadarkoli prej. Vendar ne popolnoma.

V nihanjih kapitalizma iz starih v nove strategije in oblike, v prostorskih in časovnih nihanjih, se ne ohranja zgolj tradicionalna družina kot funkcija, ki omogoča prihod novih družbenih oblik (tako kot šele razredna družba pri Marxu omogoča razvoj brezrazredne), temveč nastajajo tudi niše za trženje ikonografije umišljene tradicionalne družine. Zdi se, da se zgodovina iz faze tragedije pri tem pregiba v fazo farse. Izpostavljenost mesu – in s tem se vračamo k uvodnemu opazanju seksualne revolucije in k našemu Norvežanu, ki smo mu Slovenci tako ljubi, ker smo, kot je zapisal v svojem manifestu, ponosno zaplankani – namreč deluje reakcionarno na podrejene tradicionalni vlogi avtoritete »resnice«, ker jih draži, ko jim razkazuje pravi objekt želje. »Kristjan je človek realizma, ne človek utopije.« Te besede Franceta Rodeta je treba vzeti v vsej njihovi razsežnosti, utopija je namreč način realizma. V utopijo – ljubezen – verjamem, ker pri sebi vem, da je utopija. Razvrat mi je nevaren ravno

zato, ker dela utopični moment preveč očiten. Ker pravi glej, cesar je gol. Ker dela iz ljubezni to, kar pravzaprav je, meso.

Breivikov fenomen je simptom tega, da razne ponudbe utopij povezujejo človeške vektorje neizpolnjenih želja (frustracij) z lastnim dobičkom, stroške pa odlagajo na družbo v celoti. Toda današnje razprave niso zgolj politika na hrbtu družinskega, družinska politika kot še eno recikliranje političnih identitet in strank, temveč gre za politiko družine – politiko, ki v funkciji modalitet kapitala spreminja moderno družbo in odpira radikalne možnosti za nove oblike tehnologij gospodovanja. Človek je družbena investicija, odplačal »se bo« z dolgotnim ustvarjanjem BDP per capita, kot delavec in kot potrošnik. Višji BDP per capita, več človekovih pravic in vrednosti človeka. Svetu vlada denar in edino, kar denar ogroža, je še več denarja. Morda gre »razvoj« družine v smeri odprave monogamije, v fleksibilizacijo odnosov in skupnosti, kjer bo vzgoja v celoti postala družbena storitev, kjer ne bo dedovanja, ker bo profit odpravil družino kot netržno, klientelistično, samo-izkoriščevalsko enoto. Morda zato neokonzervativne utopije, ki so napoti odprtemu, individualističnemu družbenemu »razvoju« družine, kot se ta kaže v statistikah opombe 5, bodisi postajajo predrage, bodisi dajejo legitimnost novim javnim mehanizmom (samo) kontrole.●

4 Vsako tretje gospodinjstvo v Sloveniji je enočlansko. Od stotih prebivalcev, starih 15 ali več let, je bilo v začetku letošnjega leta po podatkih Statističnega urada RS 47 poročenih, 39 samskih, 8 ovdovelih in 6 razvezanih. Pri tem obstajajo že znotraj majhne države razlike, ki pričajo o tem, da različne geografije živijo v različnih časih. V Odrancih je razvezan vsak petdeseti prebivalec, kar je komaj petina nacionalnega povprečja (http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4026).

5 Tu se nanašamo na Lacanovo misel, da ni stvari, kot je »spolni odnos«.

TUKAJ BI LAHKO BIL VAŠ OGLAS.

**Revija Razpotja ne more izhajati brez finančne podpore,
saj lahko le tako ostane brezplačna in s tem
dosegljiva najširšemu krogu bralcev.**

**Vabimo vas, da se tudi sami odločite
za sponzorstvo ali donacijo v reviji
na račun**

SI56 0475 0000 1549 723, NKBM

Od individualizacije posameznika do pluralizacije družinskih oblik

Neja Žele

Nekoč stabilen pojem družine kot osnovne enote družbe danes pretresajo številne redefinicije novonastalih malih družbenih formacij. Potreba po novi opredelitvi ter predvsem pravni ureditvi teh novih oblik družinskega življenja pa povsem legitimno bazira na ekonomskih in človeku lastnih sociološko znanih vzgibih po predvidljivosti in določljivosti.

DEFINIRANJE IN NORMATIVNO UREJANJE

Morda bi bilo preostro in za nekatere posameznike nesprejemljivo govoriti o deviantni ureditvi definicije pojma družine, za katero se zavzemajo, vendar nikakor ne moremo prezreti krize identitete, v kateri se je znašla ta, za enkrat še vitalno pomembna celica naše družbe. Pluralizem družinskih oblik lahko namreč kaj hitro zapelje stran poti bazičnih definicij, ki družino definirajo kot posebno socialno skupnost, različno od drugih skupnosti, ki združujejo ljudi. Tu pa se postavi vprašanje, od kot potreba po tako striktni definiciji?

Številni teoretiki zagovarjajo tezo, da je pojem družine ideološki in stereotipni konstrukt, katerega namen je ohranjanje določenih oblik družbenega nadzora. Kljub progresivnemu pravnemu razvoju in vztrajnemu zanikanju njegove rigidnosti je pravo vendarle namenjeno urejanju jasno opredeljenih razmerij in situacij. Država in njen institucionalni aparat potrebuje jasno normativno opredelitev, le tako lahko postane »družina« predmet nadaljnjega urejanja, spreminjanja in modificiranja. Različnim institucijam je šele s tem omogočeno posegati v družino in jo urejati, predvsem pa nadzorovati njeno skladnost z moralno in normativno obveznostjo. Manjšanje primarne funkcije družine, povezane z nizko rodnostjo, naj bi bilo, po mnenju Mirjane Ule, tako »institucionalno-teorijsko gledano rezultat učinkovanja normativnega kompleksa odgovornega starševstva«. Z pravnim normiranjem otrokovih pravic v številnih zakonskih, podzakonskih in mednarodnih pravnih aktih, se je življenje številnih otrok neprecenljivo spremenilo na bolje, če seveda zanemarimo, da pravo postavlja minimalne standarde, ki so za večino otrok tretjega sveta, kljub številnim konvencijam, deklaracijam in resolucijam, še danes nedosegljivi. Namesto dviga ravni življenjskega standarda najštevilnejših in najslabše preskrbljenih otrok, imajo vsi ti pravni

akti, čeprav morda nezaveden, učinek na prebivalce razvitejših področji. Ljudje se veliko bolj načrtovano in preračunljivo odločajo za starševstvo. Poleg nestabilnih gospodarsko-družbenih razmer, pa njihov občutek za odgovornost še dodatno krepí nestabilen in negotov pogled v prihodnost.

PSIHOLOŠKA FUNKCIJA KORISTNOSTI

V 21. stoletju se je poleg strogo teoretske obravnave družine spremenil tudi praktični aspekt vzajemnosti družinskih odnosov. Kljub tako imenovanemu »kompleksu odgovornega starševstva« je želja odraslih po nasledstvu še vedno prisotna, le da jo racionalno nadzirajo in omejujejo svoja hotenja. Danes naj bi imeli otroci predvsem psihološko funkcijo koristnosti, ki naj bi zadovoljevala emocionalne potrebe staršev. Otroci staršem ne prinašajo toliko ekonomskih in drugih koristi kot občutka po izpolnitvi, osrečevanju in življenjskem cilju; otroku nuditi vse najboljše in ga vzgojiti v uspešnega odraslega, ki bo celotni družini in skupnosti v ponos. Otrok je postal projekt, v katerega se vlaga, poleg emocionalnih in drugih, tudi enormne finančne vloške. V ekonomskem smislu tako predstavlja strošek in finančno izgubo za vso družino. Otrok prinaša občutek odgovornosti, kar pomeni za odraslega biti emocionalno nujno potreben, s tem pa občutek, da se posameznik uresničuje v naslednji generaciji in vidi v njej še enkrat predstavljen. S tem, po Ulrichu Becku, večina staršev ne razume starševstva več kot predanosti, socialne obveznosti in služenja, temveč kot življenjsko obliko, kjer sledijo svojim življenjskim načrtom in življenjskemu smislu. Ne uresničena pričakovanja staršev pa lahko vodijo vse od frustracij do družinskih tragedij. V preteklih obdobjih je bil posameznikov položaj predviden že z samim rojstvom, medtem ko mora današnji človek skrbno načrtovati potek svoje uveljavitve v družbi. Individualizirana družba sili

posameznika k neprestani aktivnosti pri zagotavljanju družbenega položaja. Po Becku naj bi bili tako individualizirani posamezniki odvisni od trga dela, izobrazbe, potrošnje itd., kar pa ne predstavlja pričakovane dejanske avtonomije posameznika, temveč predvsem spremembo v načinu družbenega nadzora. Zato splošna družbena integracija ljudi ne sloni več na vrednotah, normah in razumevanju, temveč na kapitalu in družbeni moči. Tradicionalne oblike skupnosti so s tem na robu propada, saj si posamezniki vse bolj sami določajo družbene formacije in povezave v katere vstopajo. Emancipacija posameznikov, osamosvajanje in osebnostna rast pa ni tako enostavna naloga. Prej bi lahko celo rekli, da gre za zablodo, saj gre po eni strani res za osvobajanje tradicionalnih vezi in odvisnosti, vendar postaja posameznik po drugi strani vse bolj odvisen od pritiskov drugih družbenih institucij, na katere ima le malo vpliva. Sodobni kapitalizem živi prav od izkoriščanja individualnih potencialov, saj je iznašel zviti način izkoriščanja samo-odgovornosti posameznikov, namesto neposrednega izkoriščanja njihove delovne sile. Soudeležba zaposlenih pri dobičku in izgubi podjetja, soupravljanju in samozaposlovanju kreirajo ljudi, ki so bolj odgovorni za svoje delo kot kdajkoli prej. Današnji

delavci so zato pripravljeni delati neprimerno bolj trdo in dlje ter predvsem bolj zagreto kot fevdalni mezdni delavci, sorazmerno temu pa so velike tudi duševne obremenitve.

Vse navedeno logično bazira na pedistalu kapitalističnega življenjskega sloga in balansiranju čustvenega primanjkljaja povprečnega človeka. Vpetost v kolesje dokazovanja, uspeha ali zgolj preživetja, tako obremenjenega posameznika z vsakodnevnimi frustracijami in skrbmi, terja harmonizacijo z aplikacijo lastnih idej, sanj in uspehov, ki zaživijo v otroku. Individualizacija posameznika, kot posledica težnje po slepem doseganju vseh oblik neodvisnosti, terja svoj davek v obliki instant čustvenega nadomestka, ki ga dobimo z otrokom popolnoma nadzorovano in v trajno last. Od tod lahko izpeljemo domnevo, da je kot pri heteroseksualnih parih, ta želja ravno tako izrazita in velika tudi pri ločenih, samskih, istospolnih in drugih osebah, ki se na vso moč borijo za »čustveno posest« nad otrokom. Ključno vlogo v tem procesu lahko pripišemo ortodoksnim feminističnim gibanjem in njihovi borbi za emancipacijo žensk.

Če lahko pavšalno rečemo, da je njihova borba končana, potem predpostavljamo, da so ženske danes enakopravne moškim. Ne vpeta v podreje-

ni položaj, je ženska danes utelešenje neodvisne, avtonomne podobe individuuma. Družina pa ne več nujno skupnost zakoncev, kot je bilo to splošno veljavno pravilo v času večje veljave Cerkvene morale, temveč je danes to skupnost dveh, popolnoma avtonomnih individuumov. Neodvisni posameznik, tako predstavlja jedro novodobne družine.

RAZVOJNE SPREMEMBE DRUŽINSKIH OBLIK

Multiplificiranje različnih življenjskih slogov, stilov in deviacij, nas neustavljivo vodi do alternativnih oblik družinskega življenja ter do močne pluralizacije tistega, kar razumemo pod pojmom družina. K temu pa drastično pripomorejo še nenadzorovani razmah človekovih pravic, borba proti diskriminaciji, izključenosti itd. Negotovost in nestabilnost sta stalni spremljevalki sodobnega individualiziranega življenja, vpetega v družbo, ki ne pozna več trdnih moralni smernic, ki bi bile institucionalno določene in normativno predpostavljene. Predvsem ljudje mlajših generacij vstopajo v partnerske zveze na zelo raznolike načine, brez vnaprejšnje usmeritve in ritualizacije. Sklepanje partnerskih odnosov poteka tako predvsem na individualiziran in diferenciran način. Zaradi vnosa jasnosti in reda v nove oblike družinskega življenja, smo se skorajda odrekli enovitemu pojmu družine in namesto tega uvedli pojem pluralizacije družinskega življenja. Tudi novo prihajajoče generacije bistveno, čeprav morda ne očitno, vplivajo na sistem obstoječih vrednot in s tem na način družinskega življenja. Deinstitutionalizacija družine, bi lahko tako predstavljala posledico borbe, proti vsem oblikam stigmatiziranja neklasičnih družin. Deinstitutionalizacija predstavlja po eni strani izgubo izključnega monopolnega položaja zakona in družine, po drugi strani pa pomeni upadanje inkluzivnosti družine. Ljudje tako niso več brezpogojno usmerjeni k matični družini in lastna družina ni več nujni znak vstopa mladega človeka v obdobje odraslosti in samostojnosti. S tem je v zatonu predstava, klasične jedrne družine, kot idealu. Deinstitutionalizacijo družine lahko razumemo tudi kot razgradnjo elementarnih samoumevnosti, ki jih je predpostavljala tradicionalni družinski vzorec. Gre namreč predvsem za raztapljanje koherentne zveze smisla in napotkov, ki so izhajali iz klasične družine. Po mnenju Mirjane Ule, so se ob klasični jedrni družini uveljavile mnoge družinske oblike, ki jih v politično korektnem besednjaku ne poimenujemo več kot »nepopolne družine«. Psiholog Matthias

Petzold naj bi tako naštel kar 196 različic družin, in povsem legitimno se lahko vprašano v katero smer se bo navedena številka obrnila v prihodnjih desetletjih. In ali lahko to razumemo kot liberalni pozdrav novo prihajajočim oblikam, ali je bolje da govorimo o krizi identitete male matrice družbe. Intenziteta pluralizacije družinskih oblik in novih življenjskih stilov, pušča svoj pečat na spremembi vrednostnega sistema, splošno sprejetega družbenega prepričanja. Številne deviantne reorganizacije družinskih skupnosti, tako eksistencialno vplivajo na sistem vrednot, kar lahko povprečnega človeka vodi v še večjo zbežanost in izgubljenost. Odsotnost enega od staršev predstavlja za otroka emocionalni in psihološki vakuum in tako nekateri avtorji navedajo, da se očetje sami težje spopadajo z otrokovimi emocionalnimi težavami, po drugi strani pa se samske matere srečujejo s problemom, ko skušajo biti nosilke obeh avtoritet. Po mnenju Theodora Lidza, je namreč za normalni razvoj »obeh polov« pri otroku, nujno potrebna vloga obeh staršev različnih spolov, kajti »šele koalicija staršev omogoča otroku tako identifikacijo z roditeljem istega spola kot primarni objekt ljubezni v roditelju nasprotnega spola.« Otrok je z materjo in očetom v različnem odnosu, vendar mu oba predstavljata pomemben in nepogrešljiv objekt identifikacije. Otrokov iskanje in oblikovanje lastne identitete, se namreč ves čas opira na ponotranjenje vtisov bližnje okolice. Vse alternativne družine, ki se skrajnostno oddaljujejo od tipične, po mnenju nekaterih anahrone, nuklearne družine, s tem prinašajo krizo identitete, posameznika, družine in celotne skupnosti. Če govorimo o absolutni liberalizaciji in pretrganju vseh moralnih spon posameznika, v enem samem cilju: doseganju popolne svobodne izbire, pa se lahko kaj hitro najdemo v svetu, ki je bodisi anarhičen, bodisi totalitaren. Otrok, ki ni sposoben oblikovanja lastne identitete je, po mnenju Robija Krofliča, namreč nagnjen k uganjanju nekomu drugemu. Tak otrok je pripravljen narediti vse, da bi le ugajal in se tako ujame znotraj skrite iracionalne avtoritete pomembnega drugega. Po drugi strani pa propad kulturnih dobrin, kot posledice nebrzdane individualizacije vodi v razpad vrednostnega sistema kolektivne identitete in s tem omogoča anarhična stanja. Zato si razvojne spremembe družinskih oblik zaslužijo posebno nego in skrb, nikakor pa ne smejo biti prepuščene, nebrzdanemu pluralizmu, pod pretvezo liberalizacije in odrešitve vseh družbenih spon.●

Družine na prepihu: kako naj vsi kar največ pridobimo?

Valerij Grašič

Čas sprejemanja družinskega zakonika in čas, ko se soočamo z referendumom na temo družinskega zakonika, je dobra priložnost za razmislek o vprašanju, kaj je tisto najbolj pomembno pri družinah, da bomo vsi in tudi celotna družba kar največ pridobili. Kaj je tisto najbolj pomembno? Ali naj družba podpira vse načine skupnega bivanja na enak način ali pa je vseeno smiselno nekatere oblike podpreti bolj kot druge? In katere oblike so to? Ne gre samo za vprašanje družinskega zakonika, gre tudi za druge zakone in druge mehanizme, ki se dotikajo družin na tak ali drugačen način. O nekaterih izmed teh vsebin sem na portalu Časnik.si že pisal.

KAJ JE DRUŽINA?

Osnovno vprašanje je, kaj je družina? V nadaljevanju podajam dve definiciji. Papež Benedikt XVI. je za poslanico miru za leto 2011 o družini zapisal: »Družina, utemeljena na zakonu, je izraz intimne povezanosti in dopolnjevanja med moškim in žensko in je v tem smislu prva šola oblikovanja ter družbene, kulturne, moralne in duhovne rasti otrok, ki morajo imeti v očetu in materi prve pričevalce življenja, usmerjenega v iskanje resnice in ljubezni do Boga. Starši morajo biti vedno svobodni, da brez prisile in odgovorno posredujejo otrokom lastno dediščino vere, vrednot in kulture.« Decembra 2008 smo praznovali 60. obletnico Splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki je bila sprejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 10. decembra 1948 v Združenih narodih (ZN). Človekove pravice, dostojanstvo, svoboda, enakost, solidarnost in pravičnost, predstavljajo duhovno in moralno dediščino, na kateri temeljita združenje narodov in Deklaracija. Deklaracija v 16. členu govori o družini, kjer je zapisano, da je družina naravna in temeljna celica družbe, ki ima pravico do družbene in državnega varstva.

DRUŽINSKI ZAKONIK: ŽELJA PO SPREMENBI NA BOLJE

Septembra 2009 je minister dr. Ivan Svetlik predstavil predlog družinskega zakonika. Iz njegovih izjav je bilo moč razbrati, da želi na področju družin zadeve postaviti na bolje. Lahko se strinjamo, da je to dobro izhodišče. Pozitivno je bilo tudi sporočilo, da dela za dobro otrok. Tudi za to se lahko strinjamo, da je dobro izhodišče. Prav tako je bilo v predlogu nekaj dobrih predlogov, kot recimo ne-

pravdni postopki, to da se je mogoče poročiti tudi izven uradnih prostorov in še kaj drugega.

Kaj pa je tista ključna kritika družinskega zakonika? Dejstvo, da zakonika ni spremljala nobena strokovna analiza pozitivnih in negativnih učinkov niti obstoječe zakonodaje iz leta 1976 niti novega predloga družinskega zakonika. Mnogi smo pogrešali še marsikaj. Recimo, da bi se vedelo, kaj je bilo do sedaj v redu in kaj ne. In da bi bilo jasno definirano, katere cilje zasledujemo. Ko se spomnimo, da za pripravo predloga družinskega zakonika na ravni Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve ni bila oblikovana nobena ekspertna skupina, lahko lažje razumemo, zakaj teh analiz ni bilo. Zato tudi ni čudno, da je bilo na Zakonik toliko pripomb. Tudi to, da strokovni svet za družino na MDDSZ ni dal soglasja za družinski zakonik in to, da je bilo v prvi javni razpravi od 38 razpravljalcev kar 28 le-teh proti zakoniku.

KAJ JE CILJ IN KAM GREMO?

Kakor koli gledam, je poteza, da gremo v spremembo in izboljšavo družinskega zakonika v redu. Že samo zato, ker se družba dinamično spreminja in smo pred novimi in povsem drugačnimi nalogami kot nekdaj. To, da se o družinah toliko govori, je pozitivno. In takšna klima je pripravno ozračje, da res nekaj spremenimo na bolje. Če bomo le izkoristili vse možnosti, ki se nam ponujajo.

Če nimamo jasnega cilja, ki ni podprt z razlikovanjem, so vse poti dobre. Kam pridemo, če nimamo cilja in če ne vemo, kakšen je glavni cilj ali kakšni so glavni podcilji? Slišali smo sicer, da sledimo skrbi za otroke, kar je res, in je to zelo potrebno, vendar manjka marsikatera izpeljanka. Je kakršna koli

družina najboljša za otroka in je vse smiselno dati v isti koš? Velikokrat smo v času razprave slišali o starših kot pretepačih in alkoholikih, vendar se to vedno govori na splošno in brez posebnih raziskav. Je vse to res in ali rešujemo zadeve res na pravi način na na pravem koncu? So vsi načini bivanja enako pomembni, pa naj bo to zakonska zveza, kjer je poroka, zveza, kjer je samo skupno bivanje, ločitev ali enostarševska družina?

Na mestu je, da se vprašanje družin pogleda širše in globlje. Nedolgo nazaj smo govorili o Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju in Beli knjigi o reformi pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Kje pa je Bela knjiga o družinah? Če so vsi res pijanci in pretepači, jo nujno potrebujemo, da bi takim kar najbolje pomagali. In kaj, če to ni res? Tudi tedaj je potrebna, saj je družina najbolj osnovna celica družbe, »polom« družinskega zakonika pa je pokazal vso bedo in nemoč na tem področju. Bela knjiga ali kakorkoli bi se že imenovala, bi imela za namen jasno definirati probleme, kaj je bilo do sedaj dobrega in kaj slabega, kaj si želimo doseči, zakaj si to želimo doseči in kako bomo to dosegli. Dilema je širša od družinskega zakonika in tudi zato je potrebno vprašanje družin reševati precej širše in tudi v okviru drugih zakonov, kot so pokojninski zakon, zakon o šolstvu, zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev in drugi. Pa ne samo v okviru zakonov, tudi v okviru drugečnega pristopa k družinskemu življenju.

POROKA KOT NAŠE NAJVEČJE JAVNO DOBRO

Ko premišlujem o slovenskih družinah, se vedno znova spomnim primera iz trgovine Ikea v sosednji Avstriji. Ko grem tja po nakupih, vedno naletim na parkirno mesto, ki je namenjeno družinam z malimi otroki in nosečnicam. Tega v Sloveniji še nisem srečal. To je majhna pozornost do družin, vendar vsaka takšna pozornost šteje. Doživljam, da smo v Sloveniji v javnem življenju še daleč od tega, da bi družini dali tako pomembno mesto, kot ji pripada.

Na Univerzi v Virginiji v ZDA so letos predstavili ugotovitve na temo družine. V široko zastavljene znanstveni publikaciji *Why Marriage Matters: Thirty Conclusions from the Social Sciences*, so podane bistvene ugotovitve in predlogi za povečanje skupnega dobrega v zvezi z družinami. Ključna ugotovitev je, da je poroka pomembno socialno dobro, tako za otroke kot odrasle in to bolj dobro kot vse ostale oblike skupnega bivanja. Poroka je

tudi javno dobro, ki je povezano s kopico ekonomskih, zdravstvenih, vzgojno-izobraževalnih in varnostnih koristi.

Ugotovitve jasno kažejo, da je okolje, kjer sta moški in ženska poročena, najbolj zdravo okolje za moškega, žensko in otroke. Poročeni ljudje, posebej moški, živijo dlje kot samski. Poročene matere imajo manj depresij kot samske ali tiste, ki so v zvezi, a neporočene. Ugotovili so še, da zakonska zveza vzpodbuja tople, bližnje odnose med otroki in starši in da so otroci iz domov s funkcionalno zakonsko zvezo v povprečju bolj zdravi kot otroci iz drugačnih oblik družine.

Morebitna ločitev poveča tveganje za otrokovo šolsko neuspešnost, znižuje verjetnost, da bodo diplomirali in se zaposlili na višjem položaju. Dodatni problemi niso samo tam, kjer so ločitve, ampak tudi tam, kjer starša živita skupaj, vendar sta neporočena. V takih primerih imajo otroci – glede na družine, kjer sta starša poročena – precej večjo verjetnost, da se bosta starša ločila. Dodatno velja, da so so otroci v takih primerih trikrat bolj psihično, fizično ali čustveno zlorabljeni. Problemi so tudi v enostarševskih družinah. Za otroke iz enostarševskih družin velja, da je dva do trikrat bolj verjetno, da imajo čustvene in vedenjske težave, kot otroci iz družin z dvema staršema. Za otroke, ki so v šoli pokazali nasilno vedenje, pa velja, da je enajstkrat bolj verjetno, da ne živijo s svojim očetom, in šestkrat, da živijo s staršema, ki nista poročena, kot da izhajajo iz poročenih dvostarševskih družin.

Tako govorijo širše zastavljene znanstvene raziskave. Iz ugotovitev je tudi razvidno, da so problemi večplastni. Ugotovimo lahko, da poroka ni samo privatna zadeva, ampak je tudi družbena dobrina. Ni na mestu stigmatizacija onih, ki se ne poročijo, se ločijo ali sami vzgajajo otroke. Za nekatere probleme otrok enostarševskih družin niso krive matere samohranilke, ampak so problem slabi možje in očetje in je zato tu pomoč države na mestu. Prav tako ni rečeno, da so otroci vedno oškodovani. Vendar raziskave jasno kažejo, da je za otroke, žene in moške poroka bolj blagodejna kot zveze, kjer je več skupnega življenja, ločitev, izvenzakonskega starševstva in nasilništva.

Na dlani je ugotovitev, da je poroka najboljše okolje za otroke in tudi moškega in žensko. Vendar, ali je to zato, ker so ljudje že tako osveščeni in se res samo najboljši poročijo? Ali pa je to zato, ker se v tem primeru ljudje najbolj trudijo? Kakor koli obračamo, pa spoznanje, da je poroka najboljše

dobro, ostaja. Spodbude v smeri krepitve poroke in zdravih družin so zato na mestu. Seveda v nekaterih primerih ni možno zagotoviti zdrave družine. Država, ki regulira okvire, naj spodbuja tisto, kar je dobro in spodbuja k boljšemu tisto, kar je slabo. Takšne ugotovitve pri razpravah o družinskem zakoniku nismo slišali, kar je škoda, saj bi določene zadeve lahko postavili bolj jasno in tudi bolj točno.

KAKO JE S POROKO V SLOVENIJI?

V družinskem zakoniku poroko kot največje dobro zaman iščemo. Še več. Družinski zakonik ne priznava nenadomestljivega pomena materinstva in očetovstva za otrokovo rojstvo, razvoj in vzgojo. Ne varuje otrokovih koristi, saj ne priznava, da sta skrbna in ljubeča mama in oče otrokova največja korist. Prav tako družinski zakonik ne zagotavlja pravice mladih, da se ustrezno pripravijo na družinsko in starševsko življenje.

Ko je španski Inštitut za družino IFP (*Institute for Family Policy*) leta 2008 naredil poročilo o družinah v Evropi (*Evolution of the Family in Europe in 2008*), ki podaja kar nekaj konkretnih predlogov, kako izboljšati položaj družin, je bila v njem v kar nekaj primerih omenjena tudi Slovenija. Za Slovenijo so najpomembnejše ugotovitve s strani IFP te, da ima Slovenija enega najmanjših deležev mladih ljudi (14,0 % populacije) in da se je pri nas delež porok med letoma 1980 in 2006 zmanjšal za 50 %. Če je povprečje, da v EU država daje 470 evrov za družino na osebo, je v Sloveniji ta znesek 278 evrov za družino na osebo. Obenem Inštitut predlaga, da naj se v prihodnjih letih 2,5 % BDP nameni za družino, namesto dosedanjih 2,1 %. Za primerjavo: v povprečju države v EU namenajo 2,1 % BDP za družine, v Sloveniji je to 2,0 % BDP.

Zato se v Družinski pobudi upravičeno sprašujejo, če imamo kakšno analizo, zakaj je Slovenija med državami EU z najnižjim številom porok, enim najvišjih števil otrok, rojenih zunaj zakona, do nedavnega pa z eno najnižjih stopenj rodnosti v Evropi? In, ali je kdo raziskal povezanost strmega padca rodnosti v začetku 80. let s tik pred tem uveljavljeno navidezno izenačitvijo zunajzakonske skupnosti z zakonsko zvezo? V družinski pobudi so prepričani, da bi pred velikimi spremembami na tem področju potrebovali vsaj poskuse odgovorov na ta in še mnoga druga vprašanja. Kajti trenutna zakonodaja v Sloveniji spodbuja ljudi, da se ne poročijo. Samo dva primera od mnogih. Študent,

ki se poroči, takoj izgubi družinsko pokojnino ali njegovi starši otroški dodatek zanj, po drugi strani pa za študenta, ki vstopi v zunajzakonsko zvezo, to ne velja. Drug primer: pri ugotavljanju upravičenosti do socialne pomoči osebi brez dohodkov, se pri poročenih vedno upošteva dohodke drugega zakonca. Za osebo, ki živi v zunajzakonski skupnosti, to ne velja.

DO KAM ŠIRITI DRUŽINSKO ŽIVLJENJE?

Ob premišljevanju o sodobnih družinah se poraja vprašanje, do kam širiti družinsko življenje. Je to samo poroka dveh heteroseksualno usmerjenih partnerjev, ali je to tudi poroka istospolno usmerjenih? Je Slovenija dolžna, da v družinsko življenje vključi tudi istospolne poroke? Ni. Po mnenju Evropskega sodišča za človekove pravice ni diskriminatorno, da zakonska zveza in istospolna partnerska skupnost nimata enakega pravnega režima, torej enakih pravic in dolžnosti. Obenem je Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu večkrat izrecno poudarilo, da Konvencija Sveta Evrope ščiti tradicionalno obliko zakonske zveze kot skupnosti moža in žene. Podobno Ustavno sodišče Republike Slovenije istospolno registrirano skupnost pojmuje kot »podobno« in ne enako klasični zakonski zvezi in še to samo na področju dedovanja.

Prav je, da istospolne zveze niso izenačene s poroko, kajti v tem primeru poroka med moškim in žensko ostaja tisti ideal v družbi, ki je deležen posebne zaščite in skrbi. Po Zakonu o registraciji istospolne partnerske skupnosti je istospolnim že sedaj omogočeno veliko pravic. Kot sem že pisal na Časnik.si je bilo s strani novinarke Družine pravilno ugotovljeno, čemur pritrjuje tudi poročilo 12.185. Parlamentarne skupščine Sveta Evrope (PACE) iz marca 2010 z naslovom »Diskriminacija na osnovi seksualne orientacije in spolne identitete«, da je Slovenija po zakonski ureditvi istospolnih zvez po državah članicah primerljiva z Veliko Britanijo, Nemčijo, Švico, Madžarsko, Češko, obenem pa omogoča precej več pravic od denimo Italije, Irske, Avstrije in Slovaške.

KAKO NAJBOLJE POMAGATI DRUŽINAM?

Da bi vsi kar največ pridobili, je potrebno zgraditi kulturo, kjer bosta poroka in družinsko življenje ponovno bolj cenjena. Chuck Donovan iz *Heritage Foundation* v ZDA govori o Marshallovem načrtu za obnovo kulture, ki bo bolj prijazna do družin.

To, kar bi bilo potrebno narediti, je, da bi morali pisci politik podpirati prodružinska sporočila v obstoječih vladnih programih in v ostalih virih, ki so že na razpolago. Donovan trdi, da je odločitev za poroko sama po sebi ekonomsko privlačna za par in njune morebitne otroke in da mora biti, vsakršna oblika dodatnih davčnih bremen, ki to spreminja ali od tega odvrča, odpravljena. Države naj prepoznajo, da bi bil precejšen delež parov, ki se ločujejo, sploh tistih z otroki, pripravljen sodelovati v pogovorih o obnovitvi zakona. Države naj razvijejo politike in programe, ki bodo maksimirale opcije medsebojne sprave.

Zato je najbolj ključno vprašanje, kako bi družinski zakonik in drugi koraki v smeri krepitve družin najboljše rešili probleme in izboljšali položaj slovenskih družin. Vsekakor so potrebni naslednji ukrepi: pomagati družinam s pravičnimi davki in ustreznimi olajšavami, v to usmeriti več ukrepov, da nastanejo in se razvijajo zdrave družine; pomagati moškim, da postanejo dobri možje in očetje; uvesti vzgojo in izobraževanje za krepitev zdravih odnosov med partnerjema, ki je lahko v okviru šolskega sistema priprave na zakon ali ob morebitnih težjih problemih.

Kar v družinskem zakoniku manjka, je močnejše sporočilo, da je zakonska zveza življenjska skupnost ene žene in enega moža, katerih namen je osnovati družino. Skupnost ženske in moškega je najboljše okolje za razvoj in vzgojo otroka. Kot pravi psihoterapevt dr. Bogdan Žorž, bi družinski zakonik moral jasno definirati družino kot temeljno celico, ki zagotavlja obstoj in razvoj človeštva, za Slovence pa obstoj in razvoj naroda. Zakonske rešitve bi torej morale biti usmerjene v varstvo, zaščito družine in v oblikovanje takšne družbene klime, v kateri bo družina pridobivala na pomenu, ugledu in veljavi. Na mestu je tudi vzgoja za zakonske odnose, to so čustveni vidiki zakonske zveze, tako preventivna, kot v primeru kriz. Preventivna je lahko že v šolah, in to na različne načine. Več načinov takšne priprave je že vpeljanih v katoliški Cerkev; nekateri načini so manj, nekateri bolj poglobljeni. Drugo je reševanje tistih, ki so že poročeni, pa doživljajo krizo. Kot je ugotavljal dr. Bogdan Žorž ob predlogu

družinskega zakonika, strokovno svetovanje zakoncem ob razvezi izvajajo Centri za socialno delo, vendar ta rešitev ni v skladu s trenutno prakso, saj mnogi pari takega svetovanja ne sprejemajo in iščejo druge svetovalce, poleg tega je danes veliko nevladnih organizacij in strokovnjakov, ki so za to dobro usposobljeni in bi bilo zato potrebno tudi njim odrediti tudi možnost podeljevanja koncesij za svetovanje.

Pomembno vprašanje je tudi finančna pomoč družinam. Po izračunu Financ iz letošnjega leta je strošek staršev za enega otroka 145.000 evrov do 25. leta, kar zneso zneso 5.800 evrov na leto oziroma 480 evrov na mesec. Mesečni otroški dodatek kot pomoč staršem je 20 evrov za 99 % povprečne plače, oziroma 114 evrov za 15 % povprečne bruto plače. Dodatno imajo starši še olajšave pri dohodnini. Ko starši kupujejo stvari za otroke, plačujejo tudi davke, torej prispevajo več za razne vrste davkov. Starši zaradi otrok vlagajo manj v pokojninske sklade, otroci, ki jih bodo vzgojili, pa bodo bodoči davkoplačevalci. Starši torej nosijo levji delež finančnih bremen. Vprašanje je, kakšne in kako velike olajšave še dati staršem, da bo količina njihovih finančnih izdatkov pravična. Vprašanje je tudi, kako razmejiti in urediti pomoč prejemkov, ki so povezani z družinsko politiko, s prejemki, ki so povsem socialne narave.

DRUŽINE V BODOČE

Dileme, ki so pred družinami, so sedaj drugačne kot so bile nekoč. Družba, ki je prešla od kulture, v kateri je bilo družinsko življenje jasno definirano, do kulture, kjer sobiva več načinov življenja, se so- oča z vprašanjem, kako naprej. Družinski zakonik je bil poskus, da se nekatere zadeve uredijo. Vendar se dobrohoten poskus kaže kot ne ravno posrečen. Premislek o tem, kako naprej, je na mestu. Če si res želimo, da bi vsi kar največ pridobili, je potrebno, da poiščemo globlje vzroke in vzvode problemov in dilem, ter jasno definiramo, kaj je potrebno narediti. Poroka kot največje splošno dobro je dobrina, ki si zasluži, da jo cenimo in ji damo mesto ki ji gre, predvsem zato, ker prinaša vsem nam največje blagostanje. •

Več o Društvu humanistov Goriške si oglejte na

www.dhg.si

»Mladi ne rojevajo, družine se kvarijo«

ali: družine v primežu (slovenske) politike

Tanja Renner

Nekoč davno je pokojna tovarišica Vida Tomšič govorila in pisala, da so »ženske dejavnik razvoja«. V osemdesetih jo je Slavoj Žižek posmehljivo popravil, rekoč, da ženske niso dejavnik, pač pa simptom razvoja. Sprehodimo se skozi nekaj simptomov, ki zadevajo ženske in družinsko življenje v teh krajih v minulih dvajsetih letih.

Že začetki nove države, okronani z nastankom prve slovenske ustave, so napovedovali »smeri razvoja«: najsrdečiji boj je takrat potekal v zvezi s pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Boj za »sramotni 55. člen«, kot so mu rekli kleriki, smo takrat dobile, ne zato, ker so ga politične stranke, recimo leve provenience, tako močno branile, pač pa zato, ker si ženske same nismo pustile vzeti temeljne pravice o svobodni odločanju.

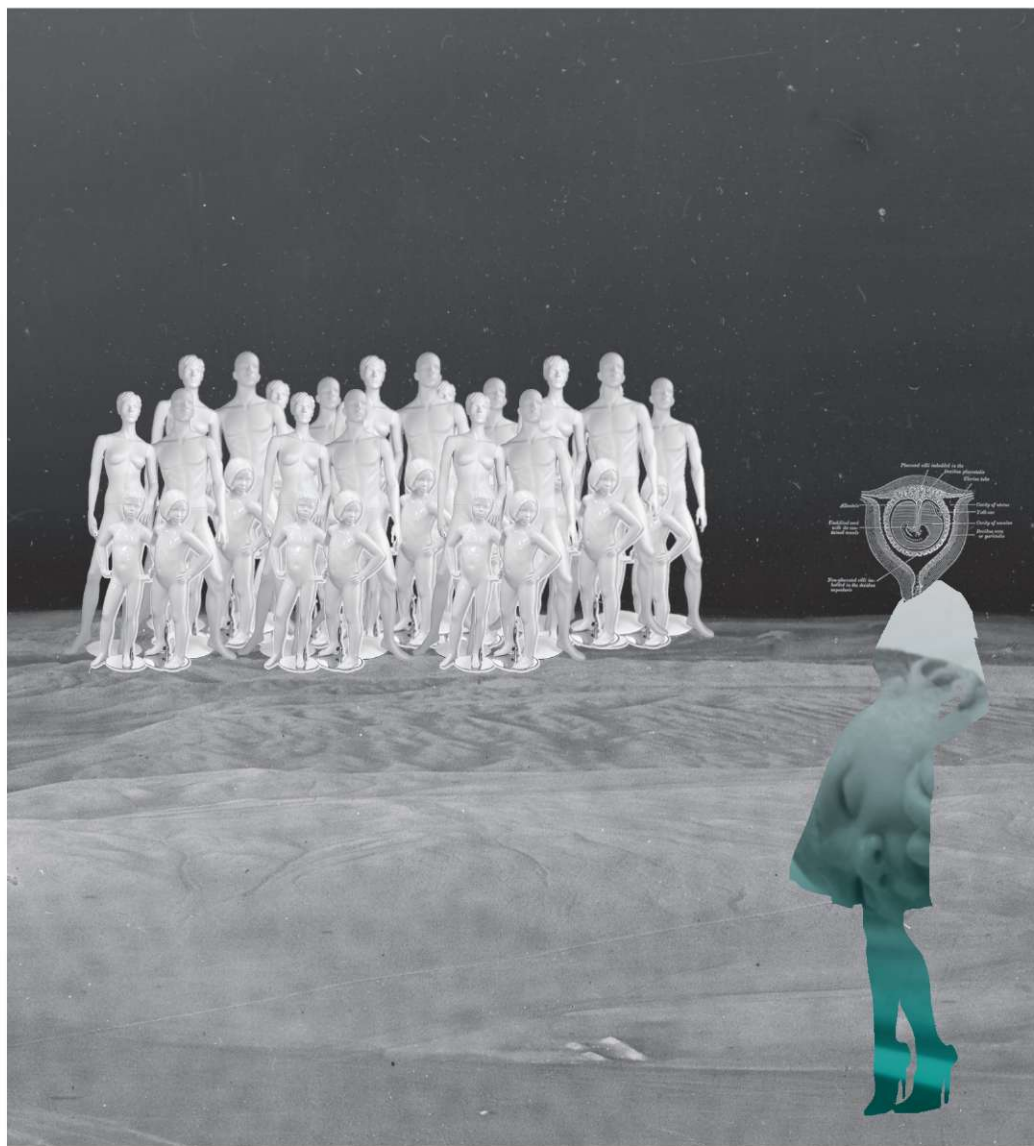
Junija 2001 je potekal referendum o oploditvi z biomedicinsko pomočjo; od tedaj naprej samske ženske nimajo več pravice do medicinsko asistiranega oploditve. Nedopustni, protiustavni referendum je pomenil sistematično žalitev žensk, vseh žensk, ne le »samskih«, in sprevrženo stigmatizacijo enostarševskih družin. Še več, šlo je za to, ali bomo živeli v demokratični državi, ki spoštuje človekove pravice in temeljne svoboščine in kjer so ključne natanko pravice in svoboščine manjšin, ali v avtoritarni družbi, ki ni sposobna prenesti pravic drugega in raje piše recepte, kako naj živimo. Da so bili ti recepti všečni vatikanskim postavam, ni bilo nepomembno. Kar je takrat najbolj skrbelo, ni bil izid referenduma, pač pa avtoritarna težnja, ki jo je vsebovalo referendumsko vprašanje, in še bolj to, da je veliko državljanek in državljanov ni zmoglo ali hotelo prepoznati.

SIMPTOM DRUŽINSKIH POLITIK V SLOVENIJI: DISKURZ »RODNOSTI«

Novembra leta 2006 si je v Sloveniji grozljive manipulacije družin privoščila takratna Janševa vlada, najprej z deportacijo družine Strojani in kmalu za tem z objavo Strategije za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji. V obeh primerih je vlada kršila človekove pravice in pravice ter svoboščine, ki jih zagotavlja Ustava RS. Strategija za dvig rodnosti – jezikovna

podoba besedila je bila tako šibka in slovnično pomanjkljiva, da bi se ob njej razjokala vsaka učiteljica, učitelj slovenščine – prav nič ni skrivala, kje so razlogi, zaradi katerih je predlagala vrsto ukrepov, med njimi tudi tistega o plačljivosti splava. »Duhovni viri« strategije so bile tri smernice: »življenje je vrednota, družina je naše upanje in otroci so naša prihodnost«. Patetična starosvetnost te govornice je bila opozorilna. Vladni strategji so zapisali, da je »življenje vrednota od trenutka spočetja do naravne smrti«, kar je pomenilo, da je vlada RS, o kateri je Strategija ves čas govorila kot o nosilki napovedanih ukrepov, prevzela specifično svetovno-nazorsko usmeritev, se pravi doktrino Katoliške cerkve, kot svojo lastno. Tako je še enkrat ukinjala ločitev cerkve od države in ustvarjala pogoje za teokratsko državo, v kateri dominira religiozen pogled na svet in ljudi v njem. Pozornosti vredna je bila najbrž tudi besedna zveza »do naravne smrti«, kar lahko pomeni, da življenja, ki se ne končajo z naravno smrtjo, niso vrednota. Ali naj bi se torej pokopališča po deželi razdeljevala na ozemlja, koder bi bili pokopani maziljeni in spovedani, in tista, kamor sodijo ljudje, ki so, denimo, padli z zidarskega odra, umrli v prometnih nesrečah ali sami končali svoja življenja?

Tretja smernica je bila morda še najbolj simptomatična. Govorila je o »pomembnosti reprodukcije prebivalstva Slovenije po naravni poti za ohranitev naroda kot takega«. Taka dikcija je imela več pomembnih sporočil: diskriminirala je tiste, ki imajo težave z »naravno potjo«, kar – enako kot pri splavu, le da v nasprotni smeri – omejuje ustavno svoboščino o svobodnem odločanju o rojstvu svojih otrok, in drugič, diskriminirala je otroke same, ker jih je delila na prave (se pravi »naše«, tiste, ki ohranjajo narod) in na druge, ki bi se morebiti tudi

radi veselili življenja, pa je bolje, da tega ne počno tukaj. Strategija je torej temeljila na dveh eksplicitnih ideologijah, na katolicizmu in nacionalizmu. Slednja, nacionalizem, se v javnih razpravah, ki so sledile objavi Strategije, sploh ni tematizirala. Vprašajmo se torej, zakaj je rodnost problem, čigav problem je in – ali je sploh problem? Za slovenske stratege ni bilo dvoma: rodnost je v Sloveniji problem, ker je slovenska rodnost prenizka, ker torej ne omogoča niti »enostavne reprodukcije prebivalstva«, ker ne daje »naravnega prirasta«, to je pozitivne vsote, če od števila živorojenih otrok odštejemo število umrlih. Rodnost je problem,

pravijo strategji, ker imamo neugodno razmerje med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom, ker se družba (bolje, prebivalstvo nacionalne države) stara in bodo težave s pokojninskimi skladi: stari bodo pojedli več, kakor mladi pridelajo. Mladi pridelajo? Mladi bi radi pridelovali, silijo v vrste izkoriščanih, pa jih tam nočejo, ker jih ne potrebujejo, ker so odveč. V Sloveniji je med brezposelnimi največ takih, ki so stari med 25 in 29 let, med njimi pa je največ izobraženih žensk. Prav tako med prekarnimi oblikami zaposlitve, denimo pri delih za določen čas, močno prevladujejo mladi, med njimi pa je največ mladih, visoko

izobraženih žensk.

In vendar se število prebivalcev in prebivalk v Sloveniji v zadnjih desetih letih rahlo povečuje (povprečno za 1.400 ljudi na leto). Prebivalstvo torej narašča, vendar izključno zaradi priselitev. Do priseljencev in priseljenk, ki nadomeščajo šibki patriotizem slovenskih žensk, imajo slovenske vlade v vsem dvajsetletnem obdobju neenak odnos: spodbujajo priseljevanje trdnih in trajnih slovenskih družin, denimo iz Argentine (zadevni člen Zakona o državljanstvu RS med »naše« sprejema potomce izseljencev do četrtega kolena) in s schengenskimi okopi kolikor je mogoče zavračajo vse, ki na meji ne znajo zapeti mile viže domače. Rodnost je torej problem, ker Slovenci (še posebej Slovenke) svojih zasebnih in intimnih izbir ter svojih teles ne dajejo radi v službo nacionalne države in njenih ideologij.

PROBLEMATIČNA DEFINICIJA DRUŽINE

O zadnjem simptomu, s katerim imamo ravno opravka, se pravi novem družinskem zakoniku, skoraj ne gre izgubljati besed. Povedano je bilo tako rekoč vse, ostaja le še prevretek, a ta je strupen: strupen je zato, ker nas postavlja tja, kjer nečemo in ne smemo biti, se pravi v preštevanje, v obračun. Se bo dalo še dihati ali bomo podlegli trdi pesti izključevalne avtoritarnosti?

Ker je videti, da je temeljni problem predlaganega družinskega zakonika opredelitev, definicija družine in iz nje izhajajoče pravice in dolžnosti, se tu za kratek čas ustavimo.

Na prvi pogled težav s pojmom družine ne bi smelo biti, nasprotno, saj vendar vsakdo ve, kaj je družina. Kako potlej pojasniti, da se v strokovnih in znanstvenih diskusijah že dobri dve desetletji sodelujoči tako intenzivno ukvarjajo prav s pojmom družine oziroma s tem, kar naj bi pojem (vsebinsko) pokrival? Ali naj bo definicija družine omejena na tradicionalno predstavo o starših in otrocih, ki skupaj živijo v družinskem gospodinjstvu? Ali dve neporočeni osebi, ki skupaj živita, tvorita družino? Ali morata biti ti osebi nasprotnih spolov? Ali naj enostarševske družine obravnavamo kot običajne družine ali pa so nekaj posebnega, morda celo odklonskega in če da, odklonskega za koga? Ali pojem družine ne vzbuja predstave o družinskem življenju, ki nima prav veliko skupnega z načini in oblikami sodobnega zasebnega življenja? Ali torej ne bi bilo bolje govoriti o družinskih gospodinjstvih, sorodstvenih strukturah ali domačih življenjskih skupnosti, če želimo zaobjeti vso raznolikost

načinov družinskega življenja?

Eno zanimivejših razmišljanj je pred leti predstavila britanska sociologinja Diane Gittins v knjigi *The Family in Question*. Po njenem mnenju obstaja veliko različnih načinov, kako si ljudje organizirajo zasebna življenja in prav gotovo bi jih mnogo med njimi lahko nosilo oznako »družine«. Toda pomembno je vedeti, pravi Gittins, da je pojem družine ideološki in stereotipni konstrukt, ki se je oblikoval in se ohranja zato, da se lahko uveljavljajo določene oblike družbenega nadzora. Institucije, zakonodaja in socialne ter družinske politike se oblikujejo glede na stereotipne predstave o družini, in sicer ne zato, ker je (jedrna) družina socialna norma organizacije zasebnega življenja, pač pa zato, da bi bila taka norma. Nekateri avtorji so šli še korak naprej in ugotovili, da je pojem družine del nadzorovalnega diskurza, je način govora o družbenih razmerjih, saj definira vloge, ki naj bi jih ljudje igrali v strukturah moči. V nadzorovalnih diskurzih, s katerimi družba motri družine, postajajo otroci najpomembnejši nadzorovalni mehanizem lastnih staršev; predvsem otrokova »neustreznost« (npr. šolska neuspešnost ali njegova zunanja podoba, npr. predebel/presuh) postaja simptom domnevno spodletelega starševanja.

KRIZA DRUŽINE?

Ideološki spopad za družino je že dolgo, in posebej od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej, področje spopadov dveh ideoloških sistemov; imenujmo ju konzervativen in liberalen. Konzervativne ideologije pogosto govorijo o krizi družine, ki da je »osnovna celica družbe«, temeljni kamen države, zibelka naroda in varuhinja morale in vrednot, ki pa jo ogrožajo in spodjedajo zunanji in notranji procesi, zaradi česar naj bi bila sodobna družina šibka, oslABLJENA in ranjena. Zato je pogled v konzervativnem ideološkem spektru pogosto zazrt nazaj, v neko mitsko preteklost, ko naj bi bile družine domnevno boljše, stabilnejše, varnejše, družinsko življenje pa manj egoistično in bolj solidarno. Socialno-zgodovinske študije družinskega življenja tako rekoč brez izjeme odkrivajo, da družinsko življenje v preteklosti ni bilo nič bolj stabilno in statično od sedanjega, ljudje so – podobno kot zdaj – živeli v številnih in različnih oblikah družin. Povprečna velikost družin je bila v Evropi od 16. stoletja naprej le nekoliko višja od današnje. V nasprotju z običajnimi predstavami je šlo povprečno gospodinjstvo v Angliji pred industrijsko revolucijo

le 4,7 člana. Število samskih ljudi in število reorganiziranih družin je bilo na območju, ki pokriva tudi današnjo Slovenijo, v obdobju od 16. do 19. stoletja, zelo visoko (okoli 30% samske odrasle populacije, delež reorganiziranih družin pa je znašal blizu 50%). V enakem obdobju je bilo povprečno trajanje zakonske zveze več kot dvakrat krajše od sedanjega. Prav tako ni nikakršne zgodovinske evidence, da je bilo temnih plati družinskega življenja, kot so nasilje, zanemarjanje, brezbržnost, revščina, alkoholizem in spolne zlorabe, v preteklosti kaj manj kot danes, o čemer za naše kraje, denimo, govori knjiga Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja*. Resnici na ljubo je treba reči, da se tudi strokovna in znanstvena razmišljanja o družini niso znala ali hotela izogniti »kriznemu žargonu«. Šele v zadnjem desetletju se je govorica krize umaknila treznejši, ideološko in politično manj obremenjeni presoji. Zato se je šele tedaj pojavilo bistveno vprašanje o tem, ali je institucija družine res v krizi in ali ni v krizi zgolj določena predstava, določena ideologija družine? Drugače, kdo so tisti (in zakaj?), ki spreminjanje družin interpretirajo kot »izgubo« in krizo? Danes sociološka razmišljanja opozarjajo na dve zanimivi posebnosti žargona o »krizi družine«. Najprej na to, da zaskrbljenost zaradi domnevne krize družine ni nič novega, saj se ciklično pojavlja že skozi vso moderno zgodovino. Govorjenje o krizi družine se vselej intenzivira v obdobjih gospodarskih recesij, politične nestabilnosti in tedaj, ko upada rast prebivalstva na določenem področju. Govorjenje o krizi običajno učinkuje tako, da socialne in politične probleme prevaja v osebne in posamične in tako vzbuja občutke krivde. Slednji pa niso enakomerno porazdeljeni. Ker se predvsem ženske obravnava kot primarno odgovorne za družine in njihovo blagostanje, se težave v doseganju teh ciljev pogosto označuje kot individualno in kolektivno krivdo žensk.

JEDRNA DRUŽINA KOT MODEL »NORMALNOSTI«

V zahodni kulturi ljudje pričakujejo – in to pričakovanje ima značilnosti stereotipa – da se tovarištvo, spolni odnosi, vzajemna pomoč, nega in vzgoja otrok strnejo v jedrni (nuklearni) družini. To pričakovanje opredeljuje družino kot majhno skupnost moškega in ženske, ki sta sklenila zakonsko zvezo ter njunih otrok. Pripadniki in pripadnice te enote si delijo skupno bivališče, povezani so z močnimi čustvenimi vezmi, imajo občutek

skupne družinske pripadnosti ter identitete in so si v vzajemno oporo. Taka zdravorazumska in samoumevna predstava je pogosto bolj odraz pričakovanj o tem, kakšna naj bi bila ureditev spolnih, čustvenih in starševskih razmerij, ne pomaga pa kaj prida v odkrivanju tega, kako posameznice in posamezniki dejansko organizirajo svoja zasebna življenja. Idealizirana predstava o taki družini je že desetletja (vsaj od petdesetih let 20. stoletja) tako močno prisotna v kolektivnih predstavah zahodne kulture, da so bile običajno vse druge družinske oblike in načini življenja opredeljeni v razmerju do nje. Predstava o tem, da je heteroseksualna jedrna družina staršev in bioloških otrok prevladujoča družinska oblika sodobnih družb, se vztrajno vsiljuje s pomočjo šolskih, medijskih, religijskih, političnih in drugih sugestij, zato se druge oblike dojemajo kot »nenavadne«, »odklonske« ali celo kot »patološke«. Kdo so tisti, ki si tako zlahka jemljejo moč razsojanja, kaj je normalna družina, kaj še sprejemljiva in kaj že nedopustna?

VKLJUČUJOČI DEFINICIJI DRUŽINE NAPROTI

Družboslovnih definicij družine je razmeroma veliko in se med seboj razlikujejo, a je pri veliki večini osnovni poudarek na tem, da družino opredeljujejo kot vsaj dvogeneracijsko skupnost in družbeno institucijo, ki skrbi za otroka/e. V tej smeri so razmišljali strokovnjaki delovne skupine pri OZN, ko so v pripravi na Mednarodno leto družine poskušali oblikovati definicijo družine, ki bi bila kar najbolj inkluzivna (sprejemajoča) in kar najmanj ekskluzivna oziroma diskriminatorna. Naloga prav gotovo ni bila enostavna, če upoštevamo, da se družine razlikujejo med seboj že znotraj vsake družbe in kulture, kaj šele medkulturno. Definicija OZN, objavljena v besedilu *Family: Forms and Functions* v letu 1992, pravi takole: družino predstavljajo vsaj en (odrasel) človek ali skupina ljudi, ki skrbi za otroka/e in je kot taka (torej kot družina) prepoznana v zakonodajah ali v običajih držav članic. Drugi del stavka je očitno »politični kompromisni sporazum« z državami članicami, v prvem delu pa sporoča, da je skrb za otroka/e edini zares konstitutivni element definicije in hkrati element, ki družine razlikuje od partnerskih zvez, zakonske zveze, gospodinjstva in sorodstva, kjer starševsko razmerje ni niti nujno niti konstitutivno. Tej preprosti in vključujoči opredelitvi družine je sledil predlagani družinski zakonik. Je to za te kraje preveč?•

O prepovedi izbire spola otroka

Jernej Letnar Čerňič

V današnjem vse bolj prepletenemu svetu si ljudje vse bolj želijo sami sprejemati najpomembnejše odločitve v svojem življenju. Mednje vsekakor sodi odločanje o rojstvu otroka. Do sedaj je v slovenski družbi in v njenem pravnem redu veljalo pravilo, da starši nimajo pravice izbrati spola svojemu otroku. Ureditev je podobna tudi drugod po svetu. Večina pravnih redov staršem prepoveduje, da izberejo spol svojih otrok. Enako tudi pravo človekovih pravic jasno sporoča, da izbira spola otroka ne sodi med reproduktivne pravice in svoboščine staršev. Vendar starši, predvsem v azijskih državah, vse bolj posegajo po najrazličnejših metodah le zato, da bi si lahko sami izbrali spol svojega otroka. Zato je izbira spola otroka sporna tako iz etičnega kot tudi iz pravnega vidika.

ETIČNOST ODLOČANJA SPOLA OTROKA

Odločanje o spolu otroka pa ni pomembna samo z vidika osebnih preferenc staršev, ampak tudi s stališča populacijske politike posamezne države, saj lahko nesorazmerje med številom žensk in moških privede do težav, ki lahko ogrozijo obstoj vsakokratne družbe. Želja po izbiri spola otroka se v večini primerov nanaša na željo po moškem potomcu. Iz azijskih držav, kot sta Indija in Kitajska, v zadnjem desetletju prihajajo poročila o nesorazmernem razmerju med številom rojstev dečkov in deklic (glej na primer reportažo objavljeno v lanskoletni marčevski številki angleškega tednika *The Economist* – *The war on Baby Girls – Gendercide*).

V azijskih državah si starši zaradi tradicionalnih, kulturnih in preostalih družbenih razlogov bolj želijo rojstva dečka kot deklice. Zato prihaja do sistematičnih splavov zarodkov ženskega spola že pred njihovim rojstvom, kasneje po rojstvu pa tudi do infanticidov deklic. V nekaterih kitajskih pokrajinah se tako rodi 135 dečkov na 100 rojenih deklic. Na Kitajskem naj bi bilo tako leta 2020 že trideset milijonov več dečkov kot deklic. Seveda je do nedavnega k takšnim rezultatom pripomogla tudi uradna politika, ki je prepovedovala več kot enega otroka na družino.

Tudi v razvitih evropskih in ameriških družbah si želijo številni bodoči starši odločati o spolu svojega otroka in ga izbrati kot katerikoli drug izdelek v nakupovalnih središčih. Izbira spola je prepovedana le v redkih državah, pri čemer večina držav slednjega vprašanja sploh ne ureja. V pravnem redu Združenega kraljestva je, denimo, izbira spola dovoljena v primerih, kadar jo zahtevajo zdravstveni razlogi. Vse bolj pa se artikulirajo zahteve, predvsem v feminističnih krogih, po svobodi izbire spo-

la otroka. Svoboda izbire spola otroka bi sodila med reprodukcijske pravice ženske.

RAZMERE V SLOVENIJI

Tudi v Sloveniji obstaja manjše nesorazmerje med številom rojenih dečkov in deklic. V letu 2008 se je pri nas rodilo 11.126 dečkov in 10.691 deklic, torej 435 več dečkov kot deklic. Teoretično je na spol otroka mogoče vplivati pred in po otrokovem rojstvu. Izbira spola otroka bi bila seveda lahko upravičena iz zdravstvenih razlogov. Oviedska Konvencija Sveta Evrope o človekovih pravicah v zvezi z biomedicino v 14. členu opredeljuje, da se »metode oploditve z medicinsko pomočjo ne smejo uporabiti za izbiro spola bodočega otroka, razen če naj bi se s tem izognili hudi dedni bolezni, vezani na spol.« Vsi drugi razlogi so tako *a contrario* prepovedani. Združeno kraljestvo tako dovoljuje določanje spola otroka iz zdravstvenih razlogov. V Združenih državah pa je izbira spola otroka dovoljena le pri umetnih oploditvah.

PRAVO ČLOVEKOVIH PRAVIC O IZBIRI SPOLA OTROKA

Starši seveda imajo reproduktivne pravice in svoboščine, da se sami in svobodno odločajo o rojstvih otrok. Konvencija OZN o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk zagotavlja ženskam in moškim enake pravice, da svobodno in odgovorno odločajo o rojstvih otrok, kot tudi, da imajo dostop do informacij, izobraževanja in sredstev, ki jim omogočajo uveljavljanje teh pravic. Ustava RS v 55. členu sporoča, da je odločanje o rojstvih svojih otrok svobodno ter da »država zagotavlja možnosti za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, ki omogočajo staršem, da se odločajo za rojstvo

svojih otrok.« Še več, Ustava RS v 2. odstavku 56. člena zagotavlja otrokom posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem. V Sloveniji izbira spola otrok izrecno prepušča 1. odstavek 31. člena Zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (ZZNPOB), ki določa, da se »ne sme oploditi jajčna celica s semensko celico, ki je posebej izbrana zato, da se določi otrokov spol, razen če se s tem namerava preprečiti hudo dedno bolezen, povezano s spolom.« Zato ne izhaja v ničemer iz slovenskega ustavnopravnega reda oziroma iz mednarodnega prava, da bi starši imeli pravico izbirati spol svojega otroka. Najbolj ekstremna oblika izbire spola je infanticid. V slovenskem pravnem redu se vplivanje na izbira spola kazenskoopravno delno preganja, saj Kazenski zakonik v 103. členu preganja detomor kot kaznivo dejanje, ko mati vzame življenje svojemu otroku med porodom ali takoj po njem, dokler je še pod njegovim vplivom. Pri tem je treba razlikovati med ozko opredelitvijo detomora in infanticida kot ubojem otroka po njegovem rojstvu s strani kogarkoli, ne samo s strani matere.

Če je izbira spola v pravo dokaj jasno prepovedana po rojstvu otroka in med nosečnostjo, pa pravo ne ponuja jasnega odgovora pri umetni oploditvi, pri kateri vsaj mednarodno pravo človekovih pravic in nekateri domači pravni redi teh dejanj izrecno ne prepovedujejo. Prepoved izbire spola pri umetni oploditvi posredno izhaja iz prepovedi diskriminacije žensk.

Konvencija OZN o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk v 5(a). členu določa, da morajo države pogodbenice sprejeti primerne ukrepe »za spremembo družbenih in kulturnih vzorcev vedenja moških in žensk, da bi odpravili predsodke ter običaje in vsako drugo prakso, ki temelji na pojmovanju manj ali večvrednosti enega ali drugega spola ali na tradicionalni vlogi moških oziroma žensk.« Določba jasno sporoča, da se morajo države boriti zoper prevladujočo željo staršev po moškem potomcu. Pravo človekovih pravic je usmerjeno zoper kakršnokoli metodo oziroma postopek izbire spola otrok, pri čemer določa le, da se starši svobodno in odgovorno odločajo o številu svojih otrok, ne pa tudi o njihovem spolu.

SKLEP

Izbira spola otrok je eno od številnih področjih, kjer pravo ne more podati dokončnega odgovora. Izbira spola otrok je bolj etično, kot je pravno vprašanje. V veliki meri je prepoved izbire spola otrok predpogoj za enako obravnavanje med spoloma. Želja staršev po določenem spolu otroka v veliki meri odraža spremembe v identiteti določene družbe. V večini svetovnih družb izbira spola otroka ne sodi med reproduktivne pravice in svoboščine staršev, vendar se temu žal v praksi ne sledi. Zato je pomembnejše vprašanje, kako v praksi doseči, da ženske ne bodo spлавljale ter da starši ne bodo ubijali pravkar rojenih deklic, zgolj zato, ker so pričakovali moškega potomca. Navsezadnje gre predvsem za varstvo pravic otrok. •

Možnost trojega: ljubezen, poroka, dostojanstvo

Gregor Kardinar

Prepričanje, da je bila ljubezen vedno tisti najvišji motiv, ki naj bi moškega in žensko združil v razmerje in s tem omogočil njenemu občestvu, da to razmerje skozi poročni obred pripozna, je zgodovinsko neresnično. Značilnost čustva, ki ga je kot vezivo med moškim in žensko – zaradi njegove pristnosti in interesne neobremenjenosti – vredno spodbujati, je ljubezen pričela pridobivati na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Zgodovinski prelom, kako je ljubezen umeščena v družbeno tkivo, lahko zelo elegantno predstavimo skozi razliko, ki je nastala na miselnem razpotju med Immanuelom Kantom in Georgom W. F. Heglom.

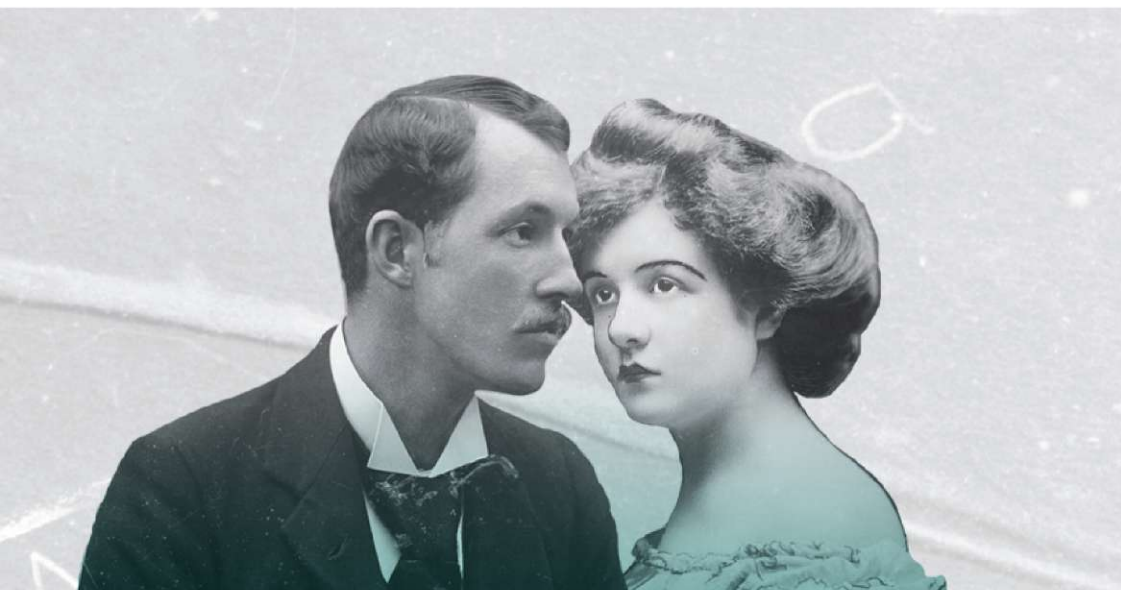
PREDROMANTIČNA IN ROMANTIČNA POROKA

Tako je denimo Kant zatrjeval, da je poroka pogodba, skozi katero se pogodbeni stranki (mož in žena) zavežeta, da lahko razpolagata s spolnimi organi drugega. Vsebina te opredelitve seveda ni zanimiva le zaradi svoje brezsrčne vulgarnosti, ampak predvsem zaradi popolne legalistične izključitve ljubezenskega čustva iz opredelitve poroke. Predromantična poroka je tako zgolj pogodba, ki naj po svoji funkcionalni naravi služi takšni ali drugačni koristi pogodbenih strank in je kot taka izključno plod racionalnih odločitev. Na drugi strani te razlike stoji Heglova opredelitev poroke, ki pa v nasprotju s prvo izhaja iz osrednje vloge, ki jo igra ljubezen. Spodobno je že tukaj opozoriti, da Hegel v svojem romanticizmu ne gre tako daleč, kot gre kakšen Schlegel, za katerega ne obstaja nikakršen pozitiven odnos med poroko in ljubeznijo. Za Schlegla je poroka zgolj formalna in zato povsem površinska ceremonija, ki utegne čustvo ljubezni še celo ogroziti in nemara pohabiti. Za pravega romantika se mora ljubezen zastran svoje krhke avtentičnosti, ki prežema odnos dveh zaljubljenih oseb, kar se da varovati poroke, ki je obremenjena z vsem, kar med dvema osebama ni avtentično (predvsem interes). To pa ni zgodba, pod katero bi se bil Hegel pripravljen podpisati, ne da bi zraven naredil salto ali dva.

Nemara je ena izmed najlepših opredelitev ljubezni prav Heglova. V Elementih filozofije prava se ljubezen javi kot polje, v katerem se jaz prepoznam kot jaz v ljubljeni osebi, ki se prav tako prepozna v meni. V tej dvojni igri prepoznavanja se vsaka zavest najde in določi kot samozavedanje šele v drugem, v drugi zavesti. Tako se v ljubezni dogaja nekaj nezaslišanega; samozavedanje ni več neko

zgolj abstraktno in egoistično samonanašanje zavesti, ni le odnos zavesti same s seboj, ampak je določeno z obstojem druge zavesti. Tako Hegel opredeli ljubezen kot tisto najgloblje protislovje, ki ga razum ne bo mogel nikdar razrešiti – kajti spodkopava temeljno strukturo samozavedanja kot samonanašanje. Zaljubljeni človek tako doživlja neko temeljno metamorfozo: če se je v državi še do nedavnega pojavljal kot samostojna oseba in je iz te samostojnosti črpal del svoje svobode, se v stanju zaljubljenosti želi odpovedati prav tej svoji samostojnosti. Ne želi več biti samostojna oseba, kajti kot samostojen bi bil le še nekakšna pohabljen karikatura. Zato prava ljubezen ni narcistični odblesek mene samega, ki se sebi kažem kot nekdo drug, ampak je pravi prostor drugosti, ki daje bit moji zavesti. V ljubezni sem zunanja eksistenca, ki svoje biti noče vzeti nazaj nase, ampak si jo za vsako ceno prizadeva ohraniti v drugem. Tako za zaljubljenega osebo samostojnost nikakor ni več alternativa, še manj pa cilj, ampak je samo neka opuščena oblika individualnosti, ki životari le še kot senca preteklost, ki jo sedaj čuti kot tujo.

Vsak, ki je bil kadarkoli zaljubljen v več kot eno osebo in je nato svojo zaljubljenost reflektiral, ve, da čeprav je ljubezen najbolj sublimno naključje, ki ga človek lahko izkusi, ostaja še vedno le nekaj naključnega. A vendar v kontrastu s to refleksijo obstaja še vsaj eno področje, na katerem ljubezen sprevrne razumni red stvari. Poleg tega, da ima to nezaslišano moč, da lahko sproži nekakšno subjektivno metamorfozo občutenja samostojnosti, ima tudi to moč, da ustvarja svojo lastno preteklost, zaradi česar lahko zabriše sledove svojih naključnih premen in tako ustvari videz usode – usojene ljubezni. Tako je ljubezen nekaj, kar je po svojem

ki bi razkrile neprijetne občutke sramu. Na drugi strani pa je v poročni zvezi telesno in animalično pripoznano za to, kar je, zaradi česar potreba po sublimaciji povsem upade – in nemara prav zaradi tega med poročenimi upade tudi interes za pesniško obrt.

Na tem mestu je mogoče izpostaviti temeljno operacijo poroke. Zaljubljeni, ki se je odpovedal svoji samostojnosti oz. jo je celo aktivno želel izgubiti, ker mu je v ljubezni uplahlila želja po tem, da bi bil samostojna oseba, dobi naposled v poroki povrnjeno svoje dostojanstvo posameznika. V družini je človek lastna enota, samostojni posameznik, istočasno pa je tudi gradnik v enotnosti družine kot ene osebe – je istočasno enota in element. Ker ljubezen človeka razčloveči, tako da ga oropa individualnosti, ga v določenem oziru poniža na nivo živalskega nagona. Poroka pa mu ravno to izgubljeno individualnost povrne, tako da si jo lahko zopet prisvoji, ko jo je pred tem želel od sebe odtujiti – zato bi lahko celo zapisali, da človek v poroki ponovno najde osebo v sebi.

ZAKONSKA ZVEZA DANES

Zgornja linija argumentacije, s katero smo ljubezen in poroko postavili v heglowsko perspektivo, nam bo služila za premislek nekaterih vprašanj, ki nastajajo ob pobudah k uzakonjenju istospolnih partnerskih zvez. Najprej gre za vprašanje o izenačitvi istospolnih partnerskih zvez s heteroseksualnimi partnerskimi zvezami pod skupnim krovnim poj-

mom: zakonska zveza. Takšna krovna obravnava lahko predpostavlja, da so istospolne partnerske zveze in heteroseksualne partnerske zveze obravnavane tudi pod istim tipom poroke – s čimer se zaradi različnih razlogov mnogi ne strinjajo. Številni so zaskrbljeni predvsem zaradi tega, ker že gola možnost obravnave pod istim tipom poročne zveze, morebiti pomeni grožnjo konvergiranja pravic istospolnih partnerskih zvez s tistimi pravicami, ki so jih heteroseksualne že pridobile. V sklepnem delu tega prispevka sicer ne želim razmišljati o utemeljenosti širitve pravic istospolnih, ampak želim v luči prejšnje razprave o naravi ljubezni in poroke premisliti, kakšen družbeni in pravni status ta razprava predlaga za homoseksualne pare.

Predvsem je treba še enkrat izpostaviti to, da ljubezen v njeni neposredni obliki ne predpostavlja strukture, ki bi bila odvisna od spola. Magnetizem ljubezni zahteva nekaj zelo preprostega: ljubezen mora biti vselej in samó dejstvo dvojega. Za ljubezen je potrebna le neka minimalna razlika, ki ločuje dve osebi. S to zahtevo smo mimogrede preprečili, da bi narcizmu dopuščali status ljubezni. Da pa je denimo ta razlika spolna, je le stvar naključnih premen, ki jih splete ljubezen. Tisti pa, ki trdijo nasprotno, jemljejo v ozir le animalični aspekt ljubezni in s tem v celoti spregledujejo njeno duhovno plat. Če že kaj, potem ljubezen zahteva *razliko* med dvema osebama, vendar pa kakšnost te razlike prepušča naključju.

Cerkev, ki goreče nasprotuje obravnavi istospolnih

partnerskih zvez pod okriljem zakonske zveze, v 23. členu cerkvenega dokumenta, ki ga je spisal Papeški svet za družino in izdal v knjižici z naslovom *Zakon, družina in zunajzakonske skupnosti*, trdi naslednje: »Zakonska zveza ne more biti ponižana na raven istospolnih odnosov, kar je v nasprotju s splošnim prepričanjem.« Mi ji odgovarjamo: povezava je zgrešena, kajti zakonsko zvezo bi lahko ponižali kvečjemu, če bi jo izenačili z ljubeznijo kot erosom (strastjo, magnetizmom ...). Potrebno je namreč ločevati ljubezen kot eros in kot agape. Eros je tisti, ki človeka oropa dostojanstva samostojne osebe in ga s tem poniža, zakonska zveza pa je nasprotno tista, ki mu to dostojanstvo povrne. Istospolno usmerjenim bi morala zakonska zveza tako kot heteroseksualcem omogočiti, da njihova ljubezen iz forme erosa (strasti, magnetizma ...) preide v formo agape (ljubezen do drugega, ki krepí spoštovanje, predanost, zvestobo ...). Dejansko pa so nasprotniki uzakonjenja istospolnih partnerskih zvez tisti, ki ponižujejo homoseksualce, ko morajo ti živeti v zunajzakonski skupnosti, pa čeprav si želijo svojo zvezo použiti v duhovnem občestvu. Povsem neprimerno je, da si nekateri drznejo življenjski slog neke skupine ljudi zreducirati na njihovo spolnost in jih abstraktno dojemati le prek modusa njihove seksualne preference. Vendar pa si nekateri istospolno usmerjeni prav radi režejo vejo, na kateri sedijo, ko se odločajo za udeležbo na neokusnem karnevalu, ki mu paradoksalno pravijo parada ponosa. V pojavnosti te parade ni prav ničesar, kar bi bilo vredno ponosa, razen v primeru, da gre za tisto najbolj pritlehno različico ponosa, ki izvira iz razgaljenega narcizma. Zavedati se moramo, da bi bila prav tako neokusna tudi parada heteroseksualcev, ki bi »ponosno« razkazovali svojo najbolj animalično življenjsko strast. Ker pa vemo, da želi parada ponosa proizvesti tudi nek družbeni učinek, se čutimo dolžne, da ji kot podporniki pravic istospolnih, povemo, da ji to na polni črti vsakokrat in na vsakem mestu spodleti. Parada obstaja zato, ker obstaja množica, v kateri je število ljudi tako veliko, da je ni mogoče več šteti za skupino. In namen vsake parade je vselej ta, da družbo opozori na obstoj posameznikov, ki so postali dovolj številni, da lahko paradiirajo, a jih ne glede na številčnost družba ne dojema kot relevantne. Žalostna usoda vsake parade pa je, da je njen glavni adut, številčnost, tudi njen grobar. Paradiirajoči želijo skozi organizacijo množice in pripadnostjo množici izsiliti pripoznanje družbe-

nih vlog, ki si jih želijo prisvojiti, a se ne zavedajo, da groteskna forma in kokoški zunanji videz njihovega paradiiranja meče polena na ogenj sovraštva tistih, ki so že prepričani.

Obstaja pa še neka druga, bolj prizanesljiva interpretacija parade ponosa. Mogoče pa paradiirajoči s samoponižanjem na raven mesa, hočejo pokazati družbi, na kaj so reducirani, ne da bi si to sami želeli, ker nimajo pravno urejenih družbenih vlog, za katere si neuspešno prizadevajo. Želijo se pokazati za to, kar tudi v očeh družbe so: marginalni, moteči kosi pulzirajočega mesa s polpravnim družbenim statusom. Vendar pa tudi takšno ravnanje več kot učinka šoka in zgroženosti, ki še toliko bolj poglobi odpor, ne more proizvesti.

PRAVICA DO DOSTOJANSTVA

Argumenti, ki smo jih razvil do te točke, ne dokazujejo tega, da imajo istospolno usmerjeni pravico, da bi družinski zakonik njihovo zvezo uzakonil z istim aktom, ki predvideva enake pravice kot poroka heteroseksualnih parov. Še manj pa ti argumenti podpirajo tezo, da bi smele njihove pravice konvergirati prav z vsemi pravicami heteroseksualnih parov. Homoseksualnost in heteroseksualnost sta dve različni življenjski okoliščinici, ki proizvajata različne družbene učinke in zato terjata dve različni pravni obravnavi. Iz zapisanega prej sledi neka zelo minimalistična pozitivna teza: homoseksualni pari imajo pravico, da zakon njihovo ljubezensko vez opredeli tako, da jo lahko družba skozi obred, ki je enako družbeno učinkovit kot klasična poroka, pripozna za veljavno. Tako nasprotniki povzdignjenja istospolnih partnerskih zvez na dostojanstvo zakonske zveze preprečujejo, da bi se ljubezen istospolno usmerjenih v zakonu otrešla tistih naključnih spon, ki jim jih je pripravila narava. Tragično je to, da prav ti nasprotniki omenjene rešitve reducirajo istospolno usmerjene na zgolj živalski vidik njihovega življenja. To počnejo, ravno ko jim odrekujejo možnost, da bi bila njihova ljubezenska vez pripoznana v duhovnem občestvu skupnosti. Kajti istospolno usmerjeni imajo pravico do tega, da dobi njihova ljubezen možnost proizvesti določene pravne posledice. Tako jim je v osnovi s tem, ko so zmožni ustvariti zvezo, ki jo ureja zakon, povrnjeno dostojanstvo, ki ga ljubezen vzame vsakomur, ko ga prisili, da se odpove svoji individualnosti, svoji osebi. Kajti edina pravica, ki bi morala biti samoumevna, je pravica do dostojanstva, ki človeka rojeva kot osebo. •

Oče – zgodovina nekega zatona

Luigi Zoja

Luka Lisjak Gabrijelčič

Luigi Zoja (r. 1943) je italijanski psihoanalitik in sociolog. Je avtor številnih knjig s področja psihologije, psihoterapije, antropološke psihologije ter psiho-zgodovine. Predaval je na številnih italijanskih univerzah ter na uglednem Jungovem inštitutu v Zürichu. Med drugim je bil dolgoletni predsednik Italijanskega združenja za psihoanalizo (CIPA), med letoma 1998 in 2001 pa je predsedoval tudi mednarodnemu združenju IAAP (International Association of Analytical Psychology). Njegove knjige so prevedene v več kot 15 jezikov. Konec letošnjega leta bo pri ljubljanski založbi Tangram izšel slovenski prevod njegove knjige Hektorjev objem, v katerem se loteva kritičnega pregleda zgodovine očetovstva iz antropološkega, kulturnozgodovinskega in psihološkega vidika. Z njim se je pogovarjal prevajalec knjige Luka Lisjak Gabrijelčič.

Vaša knjiga se začneja s trditvijo, da je očetovstvo danes v krizi. Večji del knjige je zgodovinski in psihološki opis zatona očetovstva. Kateri so razlogi za vaš pesimizem?

Ne gre za pesimizem. Pesimizem je stanje duha, ki je osebne narave. Pravilneje je reči, da gre za trditev. V tekstu se sklicujem na številne študije in statistične podatke, ki so sicer večinoma ameriškega izvora in segajo do konca leta 2000. Vendar lahko to trditev z lahkoto potrdimo tudi za Evropo in z novejšimi podatki (dovolj je že, da malo pobrska-mo po internetu). Če mi dovolite, bi trditev nekoliko popravil. V knjigi ne govorim in ne gre za »krizo«, torej za neko stanje, ki je kritično, vendar začasno. Nasprotno gre za veličasten zaton, ki traja že stoletja, pravzaprav celo tisočletja. Napoved tega zatona lahko na nek način srečamo že pred 2000 leti v prehodu od monoteizma, ki je osredinjen okoli očeta, h krščanstvu, ki sicer formalno še vedno priznava absolutno avtoriteto očeta, vendar nalogo razodevanja resnice na radikalen način prenese na sina. V vsakem primeru pa zaton očetovstva, ki je na simbolni ravni utemeljitveno načelo družinskega in družbenega reda, nikakor ni stvar 20. stoletja; kot poudarjajo nekateri ameriški avtorji (na primer Robert Bly, na katerega se tudi sicer pogosto nanašam). V 18. stoletju je razsvetljenstvo izobraženih slojev z veliko vnemo predelovalo vlogo očetovstva. Njihov rezultat je bila v končni fazi francoska revolucija z geslom: *svoboda, enakost, bratstvo*. Bratstvo, horizontalna vez med enakimi v družbi, je že takrat postalo poglavitno načelo in je spodrinilo vertikalno ter avtoritarno načelo patriarhata.

Trdite, da je za razliko od materinstva, ki ima svoje korenine v živalskem svetu, očetovstvo izrecno človeška iznajdba. Očetovstvo – to je glavni argument vaše knjige – je kulturno pogojena institucija. Bi lahko nekoliko obrazložili to trditev?

V resnici tega ne trdim jaz in ne postavljam tako radikalnih trditev. Sam se omejujem na to, da skupaj povežem trditve in študije s področij zoologije in antropologije (predvsem na primer raziskave, ki jih je opravila Margaret Mead, torej ženska). Iz teh dejstev, ki so dejansko znana, skušam izpeljati posledice, ki sledijo za psihologijo. Samo po sebi je jasno, da je psihološka in družbena vloga matere neposredno nadaljevanje njene razmnoževalne zmožnosti. Prav tako je nasprotno razvidno, da za samca očetovstvo ni instinktivno nadaljevanje njegove razmnoževalne zmožnosti; kratek trenutek seksualnega srečanja je lahko oblika kontinuitete v odnosu s partnerko, vendar ne v odnosu z morebitnim otrokom, ki se lahko rodi iz tega. Obstajajo moški, ki se šele po pol stoletja zavejo, da imajo oz. so imeli otroka. Psihološki proces, ki ga imenujemo očetovstvo, se v teh primerih prične šele tedaj. Nasprotno pa mati vedno ve, da je imela otroka, četudi v skrajnem primeru, da ga je zavrnila in/ali dala v posvojitev. Skratka, argument lahko strnemo v trditev, da vsako pravo očetovstvo (torej zavesten in ne le biološki odnos oče – otrok) sovpadе z dejanjem volje. Oziroma: očetovstvo je sad vzgoje, ki je lahko seveda tudi samo-vzgoja. Instinkt preprosto ni dovolj, moški instinkt je preveč šibek. Povedano še drugače: vsako pravo očetovstvo je posvojitev oz. implicira *posvojitev*. Gre za zavestno odločitev, ki je daleč onkraj biološke vloge očeta.

»Bratstvo, horizontalna vez med enakimi v družbi, je že z razsvetljenstvom postalo poglavitno načelo in je spodrinilo vertikalno ter avtoritarno načelo patriarhata.«

Tudi med višjimi živalskimi vrstami, ki so evlucijsko najbližje človeku, obstajajo kompleksne sorodstvene vezi; vendar te v splošnem izhajajo iz presežne moči »alfa samca« in ne iz nekega odnosa odgovornega »očetovstva« med tem samcem in vsakim posameznim mladičem. To je natanko zaradi dejstva, ker moški (naj bo žival ali človek) ne »ve«, da je imel otroka. Odnos do otroka lahko vzpostavi le v trikotniku z materjo, ki to ve – kot na ganljiv način to pove sin Telemah v Odiseji.

Zgodovinsko najvišja točka očetovstva je bila, pravite, dosežena v antični grški in rimski civilizaciji in je bila tesno zvezana s patriarhalnimi institucijami. V vaši knjigi ste precej kritični do patriarhalne kulture, predvsem zaradi njene mizoginije. Ali menite, da »zloraba oblasti«, ki so jo zagrešili očetje v tradicionalni patriarhalni družini, vpliva na težaven položaj sodobnega očeta? Hvaležen sem, da ste to opazili. S površnimi bralci ali tistim z določenimi ideološkimi predsodki pogosto tvegam, da mi rečejo: »Vi ste reakcionar, z nostalgijo gledate na patriarhat.« Sam se omejujem na opozorilo, (ki je tudi neizogibno glede na to, da sem formiran kot jungovec, torej usmerjen na preučevanje arhetipov), da se nekaj, kar je tisočletja obstajalo kot vloga očeta in je s tem vstopilo v temelje našega kolektivnega nezavednega, ne more razpusti na hitro, ne da bi s tem ustvarilo velika neravnovesja. V resnici smo bili v drugi polovici 20. stoletja – kot pravi Bly – priča politično-ideološkemu boju proti patriarhatu. Nedvomno je bilo to potrebno: bil je že čas, da se bojujemo proti zlorabi oblasti patriarhata (in tudi proti sedanjí seksualni zlorabi očetov v družinah – ni naključje, da za to uporabljamo v italijanščini izraz, ki izhaja iz latinščine: *ab-uso*, kar pomeni dobesečno »zlo-raba«, »napačna uporaba«). V tem smislu je bil patriarh pogosto moški šovinizist in mizogin. Težava pa je v tem, da v mnogih ozirih z odstranitvijo neke perverzne vsebine (ekscesov patriarhov) odpravimo tudi nujno vsebino, samega očeta. V nekem smislu

smo s tem, ko smo zavrnil, kar je gnilega (patriarhat), zavrnil tudi določene temelje zdrave strukture (očetovstvo). Ali kot rečejo Angleži: skupaj z umazano vodo smo zavrgli še otroka.

Kot psiholog in jungovec razumem z besedo »oče« neko *globoko psihološko načelo*, ki je na nek način nujno za vse nas; zaradi patriarhalne družbe, iz katere izhaja sodobna Evropa (iz katere – naj nam je to všeč ali ne – vsi izhajamo).

Če povsem poenostavim kompleksnejši argument, bi rekel takole: tisto *psihološko načelo*, ki ga imenujemo »mati«, izpolnjuje v prvi fazi življenja neko *primarno funkcijo*: daje življenje v vseh pomenih tega izraza, rodi otroka in nato zadovoljuje njegove potrebe. Tisto *psihološko načelo*, ki ga imenujemo »oče«, pa potem izpolnjuje v tradicionalni družbi neko *sekundarno funkcijo*, ki pa je prav tako pomembna; v nekem smislu postaja vedno bolj pomembna s tem, ko postaja civilizacija kompleksnejša. Ta sekundarna funkcija je zadolžena, da otroka vključi v družbo (oče namreč nastopi kot tretji, ki prelomi izvorno in hiperprotektivno simbiozo otrok – mati); ta funkcija ni tista, ki zadovoljuje potrebe, temveč tista, ki jih omejuje.

S tem hočem povedati, da ti dve načeli ne zahtevata nujno ene osebe ženskega spola in drugo moškega. Kljub temu pa morata biti prisotni obe. Dandanes, ko je mnogo mater samohranilk, se pogosto od same matere zahteva, da je tako »mati« kot »oče«.

Razkroj družbene vloge očeta (ki ga sami navezujete na postopni zaton očetovske arhetipske podobe) je privedel tudi do krize očetovstva v njegovi privatni, družinski vlogi. Kakšne so posledice tega pojava?

Danes smo priče propadanju tako številčne prisotnosti očetov (zaradi razvez in pojava samohranilstva lahko v večjih mestih tudi več kot 50 odstotkov otrok odrasča brez očeta) kot tudi kolektivne simbolike očeta (vsemogočnega Boga, ki je v nebesih – jasno je, da so še vedno mnogi ljudje religiozni, vendar to je postala osebna stvar, ki ni več premi-

»Vsako pravo očetovstvo je posvojitev oziroma implicira posvojitev.«

»V nekem simboličnem smislu smo se vrnili k pred-očetovskemu moškemu; iz nove ekonomske strukture raste vloga 'kompetitivnega moškega'.«

sa vsakega diskurza; da niti ne omenjamo »očetov naroda« in drugih tiranov, ki so prizadeli Evropo). Še bolj kot to pa danes propada kolektivno samospoštovanje očetov. Mnoge očete je sram, da so očetje; drugi, še številnejši, se sploh ne zavedajo, da so očetje; počutijo se odvezani od naloge, da bi morali otroku podati neke okvire. To naporno nalogo prenašajo na matere. To so »odstotni očetje«: in to ne velja le za primere, ko pride do razvez. V knjigi citiram najpreprostejši in vendar najjasnejši stavek, ki ga je nekoč izjavila ena izmed mojih pacientk: »Oče v tradicionalni italijanski kmečki družini je bil tiran, vendar je bil oče. Oče v sodobni delavski družini ali v družini iz srednjega sloja pa je kreten, zleknen na kavču pred televizijo.« Grozne besede, ki pa jih lahko vsakdo razume.

Kaj kot zahodna družba izgublja s postopnim izginjanjem očetovstva? Z drugimi besedami: kaj je pomembnega v instituciji očetovstva?

Za ta odgovor se moram vrniti k še eni predpostavki celotne študije. Iz dejstva, da je očetovska identiteta v največji meri kulturni konstrukt, sledi, da je iz evolucijskega vidika mnogo mlajša in torej tudi mnogo bolj krhka kot materinska identiteta. V živalskem svetu – če ponovim, kar sem že povedal, v osnovi obstaja samec, ki tekmuje z drugimi samci, alfa samec. Očetovstvo se porodi počasi kot naknadno civiliziranje te realnosti moči. Rezultat tega je, da mora moška identiteta združiti dva pola: očetovstvo, torej organizacijsko-oskrbovalni princip, in pred-očetovstvo, torej princip moške tekmovnosti. Gre torej za neko enotnost/identiteto, ki je kasnejšega nastanka, manj instinktivna in zato manj stabilna. Kaj se zgodi, ko nove zgodovinske okoliščine razbijejo to identiteto? Kritika patriarhata je bila dolgo potrebna, vendar je ustvarila neko praznino. In ta praznina teži k temu, da jo zapolni drugi pol, ki ga je razvoj civilizacije sicer odstranil, ne pa tudi izničil: gre za tisto starejšo, bolj »naravno« ali pa vsaj bolj živalsko razsežnost moške osebnosti, torej za tekmovalnega in pred-očetovskega moškega. Ni naključje, da se vse razvite družbe soočajo s težavami mladih,

»podivjanih« moških. Povsod se porajajo pojavi kriminalitete mladih moških, ki niso več posledica materialne bede, temveč psihološke bede, ki smo jo omenili. Po celem svetu so se oblikovale skupine mladih moških prestopnikov, ki imajo presenetljivo skupno značilnost, da prihajajo iz družin brez očeta. Tudi v tistih delih družbe, ki niso povezani s kriminalom, smo se vrnili – v nekem simboličnem smislu – k pred-očetovskemu moškemu; iz nove ekonomske strukture raste vloga »kompetitivnega moškega«. Pojavlja se v službi, tudi med ženskami. V obdobju odrasčanja bi moralo biti posebej pomembno to, kar smo imenovali *sekundarna funkcija*. Namesto tega pa mnogi očetje s povsem dobrimi nameni, ki čutijo odgovornost, da se posvetijo svoji starševski vlogi, otrokom menjujejo plenice. Lepo je, da si starša delita hišna opravila in to je tudi prav v družbi, kjer tako žena kot mož služita kruh. Vendar ne zadostuje, da so moški mamini pomočniki in da se torej posvečajo samo primarni funkciji.

Vaša knjiga o zgodovini očetovstva (*Il gesto di Ettore*) je bila prevedena v številne jezike. V kratkem bo izšla tudi v slovenščini. V predgovoru ste zapisali, da ste knjigo pisali s posebnim ozirom na italijansko situacijo. Kako gledate na njen velik uspeh izven meja vaše države in kaj pričakujete od preвода v slovenščino?

Osebnost me zelo zanima, kako bo moja knjiga sprejeta v Sloveniji. Vedno me je zelo presenetilo veliko zanimanje, ki sem ga srečal v povezavi s tem argumentom v deželah osrednje in vzhodne Evrope, v nekdanjih komunistični deželah. Najbolj zanimive razprave sem najbrž poslušal na Poljskem, moja knjiga pa je bila prevedena tudi v češčino, litovščino in sedaj v ruščino. Te dežele vsaj načeloma niso poznale »proti-starševske revolucije«, ki sta jo v šestdesetih in sedemdesetih letih doživljala severna Amerika in zahodna Evropa, čeprav izgleda, da je to, kar doživljajo, zelo podobno dogajanju v zahodni Evropi. Predstavljam si, da to veliko bolj velja za Slovenijo, ki je že tako zelo integrirana v zahodno Evropo v mnogih kulturnih ozirih. •

Prevedla: Marijana Koren

Kdo je mama?

Marija Jordeva

Kdo je mama? Tista, ki nas rodi? Tista, ki nas doji? Tista, ki nas neguje in varuje? Tista, ki je z nami brezpogojno? Včasih je ženska vloga bila neposredno vezana zgolj za materinstvo in skrb za otroke, moža in dom. Danes to ni več tako. Vendarle pa je še vedno izjemno široko prepričanje, da tako mora biti.

Kdo je mama? Tista, ki nas rodi? Tista, ki nas doji? Tista, ki nas neguje in varuje? Tista, ki je z nami brezpogojno? Včasih je ženska vloga bila neposredno vezana zgolj za materinstvo in skrb za otroke, moža in dom. Danes to ni več tako. Vendarle pa je še vedno izjemno široko prepričanje, da tako mora biti.

Simone de Beauvoir je v poznih 40-ih z izjemno obširno raziskavo zgodovine položaja žensk prišla do ugotovitve – »ženska se ne rodi: ženska to postane«. S tem je de Beauvoirjeva vzpostavila možnost za zgodovinsko, filozofsko, socialno, psihološko in seksualno dekonstrukcijo, zavrnila to nekakšno »žensko bistvo«, ki ni nič drugega, kot sama pravi, priročen konstrukt za družbeno neenakost. Vendar kljub spremembam na področju delitve spolnih vlog in poti enakosti, ki se je odprla, žensko še vedno prepogosto enačimo z materinsko vlogo in se pri tem sklicujemo na »naravno« željo in vrojeno sposobnost za materinstvo.

Družbeni način reprodukcije pa je vendarle dokaj odvisen od biologije človeka. To, da obstajajo ženski organi, ki predstavljajo dom za fetusa devet mesecev, in so nujni za nadaljevanje kakšne družbe, je izoblikovalo diskurz. Diskurz o materinstvu. Vendar kako razumeti materinstvo? Je to biologija? Je družbena konstrukcija? Kljub temu, da si neko telo želi otroka ali pa ga sploh noče, ne moremo mimo dejstva, da je to telo zmožno roditi ne glede pač na njegovo željo in (spolno) identiteto. Torej glede na samo dejstvo, da ena telesa rojevajo (v naturalističnem razumevanju spola so to ženske) in druga telesa oplodijo (v naturalističnem razumevanju spola so to moški) lahko govorimo o dualizmu, o bioloških in fizičnih razlikah med spoloma. Vendar v foucaultovskem duhu poudarjam: kot družbena bitja ne moremo o naravi razmišljati na naraven način. S ponotranjenjem kulture lahko vidimo le skozi kulturna očala, le skozi prizmo kulture, v kateri smo socializirani. Torej tudi telo samo je družbeno skonstruiran pomen. In morda ravno

to razlikovanje med nosečnostjo in oplojevanjem, ki sta na nek način pogoj za reprodukcijo vrste, nas še vedno drži ujeti v dualistični način razumevanja spola in materinske vloge ali instinkta.

Kaj naredi mamo za našo mamo? Je pomembno krvno oziroma biološko nasledstvo, da nam je neka oseba mama?

SPOLNA IDENTITETA ...

... je ena bistvenih identitet, ki jih človek ima. Njegove biološke danosti njegove seksualnosti odločajo o tem, kdo pravzaprav je. In od umestitve v družbeno ga ta odločitev (biološka ali družbena) skozi vse življenje spremlja.

Spolna identiteta človeškega bitja se lahko določi s preučevanjem posameznikovih kromosomov, notranjih in zunanjih spolnih organov in sekundarnih spolnih karakteristik: struktura telesa, velikost prsi, maščobne obloge. Čeprav vse družbe razlikujejo med moškim in žensko na podlagi zgornjih karakteristik, emska definicija (subjektivna perspektiva) spola varira od enega društva do drugega. Kaj je žensko in moško vedenje se od ene družbe do druge bistveno razlikuje.

Prva in neizprosna je torej delitev na dva spola. Takoj, ko se dojenček pojavi na svet, je prvi stavek – ko zdravnik zavpije: Deklica je! ali pa Fantek je! – odločujoči za tega dojenčka. Na spol so vezane določene vloge in pravila obnašanja, ki bodo stalne spremljevalke tega otroka. Spolna vloga je tista, ki jo določa biološki spol, ta pa opredeljuje specifične osebnostne poteze in vedenjske odzive, ki so značilni za osebo tega spola.

Tako je osnova določitve moškega in ženskega telesa, ki predstavlja izhodišče identitete vsakega človeka, njegova temeljna določenost. Telesi moškega in ženske nista enaka, zato se razvijejo pomembne identifikacijske ločenosti. Da bi bila identifikacija popolna, mora vsako telo sprejeti spol, ki mu ga določajo slučajnost spočetja, hormoni in seveda socializacija.

Čeprav biološke značilnosti razumemo kot naravne in neodvisne od človeka, so kulturno določene, saj je to, kar razumemo kot naravno, vedno že družbena konstrukcija. Mulejeva in Zadnikova sta na primer kritizirali idejo spola, ki v družboslovnih raziskavah nastopa v vlogi neodvisne spremenljivke – pojava, ki je dan in kot tak pojasnjuje spremembe na odvisni spremenljivki. Pravita, da tako vpliva na način prehranjevanja, preživljanja prostega časa, oblačenja, čustvovanja, komunikacije, trdili bi lahko celo, da je vse, kar nas obkroža in določa, mogoče gledati skozi prizmo moškega in ženskega. Sprašujeta se, ali je res biološki spol neodvisna spremenljivka, ki temelji izključno na dvospolni delitvi. Trdita, da Zahodne civilizacije tako utemeljujejo (umetno!) hegemonijo.

Fizična podoba spola, ki jo v prvi vrsti označijo genitalne strukture (spolovila in rodila) in potem še sekundarni spolni znaki (prsi, boki itn.), ni vselej dokončna spolna identiteta. Potreben ji je tako imenovani »možganski spol,« kot splošno imenujemo doživljanje in sprejemanje spola. Dogaja se, da človek ni zadovoljen s svojim spolom, zamišlja si celo nasprotno spolno identiteto v doživljanju svoje telesnosti. Ta spol je vedenjski ali psihološki, ki je družbeno in kulturno uveljavljen. Vpis spola pa še ni njegovo dokončno sprejemanje, je pa pritisk v smeri »družbene seksualizacije«, kot bi lahko imenovali »dogotavljanje« spolne identitete skozi usklajevanje z družbenimi normami in pravili.

De Beauvoirjeva je pisala, da lika, ki si ga znotraj družbe nadeva človeško bitje ženskega spola, ne definira nikakršna biološka, psihična, ekonomska usoda. Individuum je lahko kot Drugi vzpostavljen samo s posredovanjem nekoga drugega. Bolj natančno: v otrokovem življenju že na samem začetku posreduje Drugi in že od najnežnejših let se mu ukazovalno vceplja, čemu je zapisan. Tu velja omeniti lacanovski »zrcalni stadij,« ko se otrok prvič vidi v ogledalu. Videnje svoje lastne podobe pripelje do tega, da se otrok začne zavedati matere kot objekta, ki je ločen od njega samega. Kot pravi Lacan, nikoli se ne vidim od tam, od koder me vi gledate. Vse nam je posredovano in preko medija smo posredovani tudi mi sami.

MATERINSTVO: BIOLOGIJA ALI DRUŽBENA KONSTRUKCIJA?

Spolni akti ne vodijo nujno v nosečnost, ampak nosečnost se ne pojavi brez spolnega občejanja (razen umetnega oplojevanja). Torej družbeni način

reprodukcije je dokaj odvisen od bioloških danosti človekove seksualnosti.

Vendarle esencializem oziroma zagovor nekega »bistva,« naravne danosti je v kontekstu feminizma biološki determinizem, ki predpostavlja, da se prirojeno bistvo ženske kaže skozi značilnosti njene anatomije, ki jo razlikujejo od moškega, in da je to bistvo odporno na kulturne in zgodovinske spremembe. Iz esencializma, kot vemo, izhajajo prepričanja, da lahko z biološko različnostjo pojasnimo tudi nekatere socialne razlike med moškimi in ženskami. Če prenesemo na primer na materinstvo, to pomeni, da je materinska vloga ženskam prirojena in zaradi svoje biologije v osnovi enaka v vsakem kulturnem in zgodovinskem okolju. Nasproti esencializmu pa so se postavili družbenokonstruktivistični pristopi, po katerih človeka ne opredeljujejo prirojene značilnosti, tj. biologija, ampak se posameznik kot subjekt vzpostavlja v določenih kulturnih in zgodovinskih okoliščinah. Ženska je preko materinske vloge subjekt, ujet med naravo in kulturo. Njena biološkost (reproduktivne funkcije) je družbeno definirana, njena družbenost (materinska vloga) pa biološko opredeljena. Družbeni pojavi, ki so vezani na naravo (kontekst reprodukcije), v zahodni perspektivi veljajo za najbolj nespremenljivo konstanto človeškega bivanja. Materinstvo je – ne glede na sodobne spremembe v definiciji družine – tudi v sodobnosti tista prevladujoča družinska vloga in praksa, ki konstituira družino. Pomembno vlogo pri nadzorovanju materinstva ima medicina, ki je nosečnost in zgodnje obdobje materinjenja povsem podvrгла svojemu nadzoru. Z napredkom reproduktivnih tehnologij, ki uvajajo nove kategorije mater (npr. biološke, genetske, nadomestne) se krepi vloga medicine pri samem spočetju otrok, a obenem tudi vzdržuje pomen biološke podlage materinstva.

Ločevanja na »prvo« (biološko) in »drugo« (družbeno) naravo, ki napeljuje na misel, da je ti dve naravi mogoče ločiti, je že Theodor Adorno označil kot napačno in trdil, da je vsak nagon tako družbeno posredovan, da njegovo naravno nikoli ne pride na dan neposredno, temveč vedno kot družbeno proizvedeno. Moramo razumeti, da biološki proces ni nekakšna vnaprejšnja danost, ki nanjo pozneje učinkuje družbeno, ampak je hkrati vzrok in učinek.

Živa bitja nismo determinirana, njihove prihodnosti ne moremo napovedati. Vsak dražljaj se interpretira, in sicer v mreži, ki je rezultat zgodovine.

Toda to ne pomeni, da dražljaji ne obstajajo neodvisno od nas. Pomeni le, da je to, kar označujemo s pojmom realnost, vselej le rezultat označevanja, procesa, ki dražljajem daje pomen. Mi torej dajemo pomen nosečnosti in materinstvu. Potemtakem nosečnosti in materinstva nikakor ne moremo tematizirati zunaj ideologij, ker ne moremo »sleči« njunega družbenega pomena, dati dol kulturna očala in ju objektivno pogledati.

MATI – SPOLNA VLOGA KOT DRUŽBENA MASKA

Zmožnost maternice, da producira novo človeško bitje, res bistveno ločuje ženske od moških. Toda človeška družba ni nikoli prepuščena naravi, zato materinstvo ni ženska »naravna« poklicanost in njen celotni organizem ni usmerjen k nadaljevanju vrste. To ni biološko univerzalno dejstvo, temveč kulturno privzgojeno.

Materinstvo je koncept, ki se skozi čas spreminja, v različnih zgodovinskih trenutkih se oblikujejo različni pomeni materinstva. »Zdrav razum« in kulturno dominantni pogledi lahko poudarjajo biološke vidike materinstva – to se lahko samo po sebi razume kot »naravno«.

Tako iz feministične teorije sledi, da ni nobenega biološko utemeljenega gona, ki žene ženske k rojevanju ali jih sili k skrbi za otroke, ko jih že imajo. Vez med materjo in otrokom ni biološka, temveč čustvena. Medsebojna in nenehna odvisnost matere in otroka potemtakem ne izvira iz simbioze nosečnosti in iz samega poroda. Željo po materinstvu vpelje kultura in ženska se zmožnosti, da postane mati, nauči. Mi spol in z njim vloge igramo in jih ustvarjamo, ko jih igramo.

ODGOVOR OTROKA

Diskurz je praksa, ki v določenem času in prostoru oblikuje objekte ali področja vedenja, o katerih

govori. Povedano drugače, diskurzi konstruirajo prostor, od koder posamezniki najdemo svoje mesto, od koder lahko govorimo in soustvarjamo našo identiteto. V družbi pa so vedno obstajali in bodo obstajali diskurzi, ki so v danem družbeno-zgodovinskem kontekstu prevladujoči ali hegemoni, ena njihovih pglavitnih strategij pa je oblikovanje »zdravega razuma.« Krepitev materinskega diskurza je tak primer.

Od trenutka, ko se rodimo z »ženskimi« spolnimi organi, ko zdravnik zavpije: Deklica je!, nato pa dobimo svojo prvo punčko kot igračo, in nas naučijo, da moramo zanjo skrbeti in biti odgovorni ter z njo početi vse, kar je z nami mama, pa vse do trenutka, ko same zaželimo otroka z ljubljenim moškim, smo ujeti v diskurz. Vedno smo ujeti v diskurz, kakršenkoli pač je. Torej diskurz je naša usoda. Takoj, ko spregovorimo, postanemo sužnji diskurza. Ujeti smo v diskurz že s tem, da se rodimo z anatomskimi danostmi, glede na katerih nam določijo spol in nas vzgajajo na določen način. In sicer tako, da vemo, kaj ni prav, kaj je prav in celo kaj je več kot prav, torej kaj se od nas pričakuje.

Ko govorimo torej »to je naravno« v povezavi nosečnosti, dojenja, materinske skrbi in ljubezni ali pa karkoli, kar nas obkroža, to pomeni, da je to družbeno naravno, je torej znotraj družbe/kulture kot simboličnem in organiziranem redu, nikakor pa ni objektivna (univerzalna) stvarnost, ki jo je včasih tako zelo težko celo tematizirati ... Tako kot vse ostalo, se tudi struktura in oblika družine kot družbenega pojava spreminja. Kaj je normalno in sprejemljivo vedenje, od ene kulture do druge precej varira, biologija sama pa poteka na kulturno organiziran način.

Za konec, če me vseeno vprašate ... Kdo je torej mama? To odloča kultura, vsekakor ne biologija. Vsak otrok namreč ve, da je mama veliko več, kot pa le ženska, ki ga je rodila.♦

Tema prihodnje številke revije Razpotja:

POTROŠNIŠTVO

Rok za oddajo prispevkov: 8. 12. 2011

info: revijaDHG@yahoo.com
www.razpotja.si

Družinske bele miši

O vzgoji med življenjskim eksperimentom in ljubečim vedenjem, o vzgoji, ki funkcionira

Andrej Jelen

Dva meseca po rojstvu so zaslišali mamico: »Še dojite? Ja? Lepo. Tako zdrav, velik in debelušen je. Pridno je. Kako pogosto pa? Na dve uri? Še vedno? Prepogosto. Da se ne razvadi!« Tako se danes začnejo in nadaljujejo vzgojna priporočila dvojne morale. Zakaj bi se vendarle družba izobilja odpovedovala, če si lahko privoščijo? Če je kriza v vzgoji, kriza vrednot, ki so potonile na koncu drugega tisočletja, si jih je treba izmisliti na novo, in jih po možnosti znanstveno utemeljiti?

Še preden sem si zaslužil prve čestitke za novega prišleka, sem že dobil prve priročnike. Praktične nasvete držanja dojenčka in manevriranje z njim, napoved razvoja motoričnih in govornih sposobnosti po starosti, pa še koristno-ironične, tolažilne napotke za mlade očke, kjer na vprašalnik o pripravljenosti na očetovstvo lahko obkrožiš

- a) žuriral bom, kot sem doslej;
- b) zalogo piva si bom naredil kar doma;
- c) življenje se bo povsem spremenilo, nestrpno ga pričakujem.

Potem sem lepega dne postal oče. Sestra je moji družini podarila knjigo Jespera Juula. Spet, še en priročnik, bi pomislil, če ne bi njegovega avtorja, družinskega terapevta, zadnje čase gledal v rednih rubrikah in izrednih intervjujih. Kolegica je njegovo knjigo podarila možu, v službi so govorili o njem, njegove podobe so štrlele iz odprtih revij, nastavljenih za pozornost naključnih bralcev. Po navdušenju bi sodil, da se nam obeta novi rešitelj, ne sveta, zagotovo, temveč družine. Če gre pri negi predvsem za ljubeznive, naravne, medicinske prijeme, ki jih posredujejo babice in internetni forumi; če gre pri razvoju telesa in sposobnosti za delitev izkušenj z znanci–starši v okviru časovnega usklajevanja preverjenih empiričnih raziskav, pa je vzgoja netehnicistično odprto polje, ki od staršev zahteva, da se postavijo na svoje poklicano mesto. A zdi se, da se vzgoje lotevamo kakor mačka okrog vrele kaše. Priporočila se gibljejo med čutečim razumevanjem, ki nikoli ni dovolj prežvečeno, da se ne bi spisalo na novo, in obujanjem starih dobrih časov trde roke, ki so »žal« minili. Ker me vzgoja že po pedagoški profesiji mora zanimati, se bom tukaj posvetil predvsem naprednejši, tisti, za katero se zdi, da je družina eksperiment.

VREDNOTE PRI ROKI

Da je potreben priročnik za vzgojo otrok, ni zgolj samoumevno, kot je uporaba priročnika novega tehnološkega izdelka, temveč zgleda, da je celo nujna ob današnji vzgojni zmedbi. Starši so bili vedno negotovi, pravi Jesper Juul, razlika je morda le v tem, da današnji starši to svojo negotovost izražajo z občudovanjem vredno odkritostjo. In ne ostanejo pri tem, prebirajo poljudno in strokovno literaturo, sprejemajo priporočila, kombinirajo metode, postajajo pravi psihologi, sociologi. Vendar negotovost ne izgine, saj si strokovnjaki nikakor niso enotni, starši pa hlepijo po rešitvah točno določenih težav. Sprejemanje vsakdanjih odločitev kajpak ni preprosta izpeljava splošno veljavnih vrednot. Kajti, katere so že splošno veljavne vrednote? Juul je mnenja, da se povečini človek slabo pozna in temu primerno slabo ravna s seboj, a ne krivi posameznikove lenobe, temveč najde kolektivno nezrelost. Ker se tudi najuglednejše osebnosti, ki bi lahko družinam odpirale nove perspektive v smislu družinske politike, profilirajo v glavnem tako, da nastopajo proti nečemu in ne za nekaj, ponudi Juul bralcu v razmislek temeljne vrednote, ki so rezultat njegovih osebnih prepričanj in omogočajo duševno in družbeno korist. Enakovrednost, integriteta, odgovornost, avtentičnost so vrednote, ki jih razgrne knjiga Družinske vrednote. Ali to pomeni, da delujejo zgolj v družini, zunaj nje pa naj se družinski član znajde, kot ve in zna? In zakaj postavlja avtor avtentičnost kot vrednoto? Zakaj se starši pretvarjajo, da so nekaj drugega, kot bi morali biti, tisti, ki bi iz varnega zavetja doma otroka vzgojili v mladega človeka, ki z lastnimi načeli in mnenji pokončno vstopa v javni prostor? Ali ni potem kriza vrednot zgolj zanikanje javnega, po-

litičnega prostora, prostora potrjevanja? Se vzgoja, priprava na javno življenje, tako omeji na obnašanje, vedenje, pozo, blef? Bodite pristni! Za srečno životarjenje? Po sociološki formuli je družina osnovna celica družbe, njene vrednote, se zdi, se kar avtomatično širijo na družbo. Celica, ta biološki termin, se zlahka navzame medicinskih lastnosti, in v današnji obsedenosti z zdravjem je le korak, da iz potencialno rakavih družinskih celic dobimo bolno družbeno telo. Ali je torej skrb za javno, skrb za zdravo družino? Ne, vzgoja ne sme biti zgolj skrb za srečo, varnost in zdravje. Juula tu ni mogoče sistematično kritizirati, saj uporablja terapevtski, poljudno strokovni, nekonsistentni jezik, kjer ena beseda enkrat pomeni eno, drugič drugo. Mene pa predvsem zanima družbena logika, ki ob njem in z njim prevladuje – kako terapevtska razlaga vzgojne problematike določa miselnost napredne večine?

LJUBEZEN DO BLIŽNJEGA

Ljubezni bi v družini ne smelo manjkati. Prevladujoča ljubeča čustva omogočajo varne in ugodne razmere za razvoj otrok. Pri vzgoji je bistveno, da se oba od staršev strinjata v temeljnih vrednotah, piše Juul, iz teorije v prakso pa jih preprosto prelijemo po svetopisemski zapovedi: Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe. Nasploh razumemo družino in vzgojo skozi prizmo ljubezni pri odsotnosti nasilja. A medtem ko na novo določamo in si prizadevamo sankcionirati razne oblike nasilja, ljubezen uhaja poimenovanju. Še posebej shizofrene so predstave iz medijev množičnega poneumljanja. Zdi se, da povzdigovanje ljubezni kot tudi svobode nima nič skupnega z mučnimi vzgojnimi prijemi. Ljubezen se smatra za tisto najbolj privatno čustvo, brez nje je intimna vez zgolj dogovor. A hkrati je tudi glavno družbeno vezivo. Deliti intimna spoznanja, objaviti neizrekljive čarobne trenutke, razdajati, izdajati se, izpovedati (ne)srečo za kanec pozornosti, ustvariti si svoj planet. Koliko časa porabimo za mreženje oseb prek spleta, za ljubeznivo, povečini nekoristno, brezglavo udejstvovanje. Na spletnih družabnih/družbenih omrežjih že zgodnji najstniki ne delujejo osamljeni, kajti svoje interese, čustva, všečnosti, delijo z mnogimi, temveč prepuščeni, razpuščeni, kakor bi jih svet zapustil. »Biti retardiran, ne pomeni, ne biti ljubljen,« je copy-paste objava pubertetnice, od katere zvemo več o sami ljubezni kot iz razglabljanj knjig za osebnostni razvoj o pravi ljubezni ali zaljubljenosti, o pogojni ali brezpogojni ljubezni ter njenih aplikacijah. Seveda

se je nesmiselno spraševati o koristoljubju, velja se usmeriti k sami naravi ljubezni. Začeti je treba tam, od koder jo Zahod pozna in prakticira, po Jezusu Kristusu, in prisluhniti Hannah Arendt in njenemu razkritju Avguštinove razširitve ljubezni do bližnjega na vse človeške odnose.

Naj tvoja desnica ne vidi, kaj dela tvoja levica. Dobro dejanje ne sme biti videno, kajti javna dobrota je zgolj koristno dejanje, dolžnost. Pazite, da miloščine ne dajete tako, da bi vas videli drugi ljudje. Dejavná dobrota, ki hoče ohraniti svoj značaj, se mora skriti sama pred seboj, če se noče onemogočiti. O dobrih delih se tudi misliti ne sme, takoj ko so bila storjena, jih je treba pozabiti, ker že misel nanje, izniči bistvo storjenega. Če torej s tem nesvetnim, privatnim čustvom spreminjamo svet, si le brezupno lažemo.

LJUBEZEN DO DRUŽBE

Po logiki osnovne celice družbe je ljubezen vezivo celotne družbe. Javne razprave o družinskih temah so zavajajoče, sovražne, neobvladljive, takoj ko zasebna prepričanja grozijo državljanskim pravicam, ko zasebno vstopa v javni prostor. Takrat se začne privatno kazati kot javno po analogiji: politika je ekonomija, država je podjetje. Hkrati pa privatno ni več skrito, družina je izpostavljena očem javnosti. Podobno kot seme vzkljuje le v temi in prodre v svetlobo, šele ko je dovolj močno, da kljubuje zunanjim razmeram, tako potrebuje otrok varno zavetje in skritost doma, da se razvije kot misleče bitje, ki je zmožno kljubovati družbenim norostim. Morda prav zaradi tega otroci slavnih staršev (v žarometu množičnih medijev prejšnjega stoletja) velikokrat slabo končajo ali le redko presežejo veličino in pomembnost svojih predhodnikov. Danes, ko je potencialna slava na doseg klik, se družina razgalja kar sama. Ni jih malo mamic, pa tudi kakšen očka se najde, ki nad imenom in priimkom svojega spletnega profila prikazujejo sliko svojega malčka – moj otrok, to sem jaz. Otroka skrči na samovoljnega hišnega ljubljence, ki še ne poseduje volje, da bi lahko preprečil zablude najboljših starševskih želja – naj vsi vidijo užitke in lepoto za štirimi stenami našega doma ali bolje – naš počitniški raj. Otroci nimajo varnega prostora, kjer bi lahko odrasčali, in to v času, ko se otroku nikoli nismo bolj posvetili in mu pripisali tolikšne veljave. Otroke smo spremenili v nekakšen sam svoj svet, kjer so prisiljeni, da se izpostavljajo luči javnega obstoja, kakor bi bili pomanjšani odrasli.

Očarljivosti tega otroškega sveta niso samo predmet naključnega klepeta, temveč najresnejše vsakodnevne teme, ki bodrijo in osmišljajo vsakdanje rutinirano življenje »kuća–posao–posao–kuća« dašnjega človeka, ki noče biti ne viden ne slišan, saj si želi biti zgolj srečen. Infantilizacija družbe pa ni naključna, temveč vodena. Učenje skozi igro, zabavno do znanja, nadomestitev učenja z večšino so tudi šolske strategije. Danes ni več pomembno, kaj znaš, še manj, kako misliš, temveč ali si kompetenten, ali obvladuješ skupek vedenjskih vzorcev za učinkovito uporabo znanja. A to je tema, ki zadeva predvsem izobraževanje. Tu naj zgolj omenim, da je Jesper Juul spisal knjigo z naslovom *Kompetentni otrok*, ta je v Skandinaviji »biblija vzgoje« že več kot desetletje. Po njegovo je otrok kompetenten že od rojstva, ker ima svojo osebnost in je zato po človeški in socialni plati kompetenten partner svojim staršem. Starši, izgubljeni med patriarhalno avtoritarnostjo in demokratično svobodo, ki so se pripravljali učiti kompetenc, pa to šele lahko postanejo ter ponovno vzpostavijo lastno kompetentnost. Ti si kompetentni, jaz sem kompetenten, mi smo kompetentni – funkcioniramo! A Skandinavija je še daleč. Pri nas imamo bolj kot z nekompetenco opraviti z nekonfliktno prioriteto, pri čemer je kreganje že glasno izrečena beseda.

NEKONFLIKTNA DRUŽBENA PRIORITETA

»Ne, zaradi službe se že ne bomo kregali,« ti poreče človek, ki zatrdi, da loči zasebne odnose od javne poklicanosti. Taki bi očitno morali brati Juula zares, ki pravi, da so konfliktna situacija (že) z otroki »dragulji«, pri čemer izbrana primerjava priča tudi o pogostosti rabe tega plodnega načina izmenjave mnenj. Nekonfliktna družba pa še najmanj tolerira nasilje v družini. Demokratizacija v vseh pogledih, izogibanje starševskega vodstva, prepuščanje odločanja otrokom so potrošniško idealiziranje koncepta želje. Miselnost, da je življenje dobro, ko dobiš, kar hočeš, se nujno izteče v nasilje. Juul zato vpelje enakovrednost, vrednoto za otroke in starše, ki spoštujejo dostojanstvo drug drugega. A koliko izrazito nasilnih staršev, ne tistih, ki jim včasih tudi z dobrimi mislimi spodleti, se bo oprijelo njegovih in podobnih priročnikov, in odpravilo škodljivo vedenje do svojih otrok? Če starši niso sposobni varovati svoje otroke, je potrebno otroke varovati pred starši. Kako? Vzgojno–izobraževalni delavci smo bilo o tem posebej poučeni.

Šola po projekciji in po sledih družbenega napre-

dovanja zgolj izobražuje. Vzgoja je smatrana kot prisila in zato ne sme biti prepuščena samovolji posameznih pedagoških delavcev ali celo institucionalizirani ideologiji vseslovenske šole. Red znanja naj s trajnostno razvojnimi prepričanji družbeno–tehnološkega napredka disciplinira in navdušuje mlade za pravičnost in mir, nacionalno pripadnost, državotvorno participacijo in skrb za naravo. Vzgojo naj torej izvajajo starši, kakor vedo in znajo. A tudi njim je v prihodnje ne bomo zaupali več. Po Zakonu o preprečevanju nasilja v družini smo delavci VIZ dolžni pristojne organe obvestiti že ob samem sumu uporabe nasilja nad otroki. Od nas se pričakujejo razumevanje, zagotavljanje varnosti, zaščita in pomoč žrtvi, obenem nam je bilo podeljeno pooblastilo za pridobivanja zaupanja žrtve in navodila za postopek takojšnje prijave storilca. Skupaj s tiskano brošuro *Kako izvemo za nasilje v družini* smo med drugim izvedeli, da so mlajši zgovornejši. Ali bomo otrokom kmalu tiskali tudi Maovim podobne rdeče knjižice z moralno dolžnostjo zatoževanja staršev, se ne ve. Zakon so razredniki potencialnim (po statistiki se nasilje v Sloveniji dogaja četrtini otrok) storilec, staršem, predstavili na prvem roditeljskem sestanku. Zdi se, kakor da hoče šola spet pridobiti vzrode strahospoštovanja. Medtem ko so učitelji pod pritiskom staršev kot zastopnikov pravic svojih otrok v strahu pred inšpekcijo, ki kontrolira le njihove administrativne kompetence, bodo sedaj starši v strahu ne samo za prihodnost svojih otrok, temveč jih bo nekdo lahko za spodletelo vzgojo celo prijavil. Ta nekdo pa ni nujno, da bo anonimni sosed, ker se mu bo srce paralo ob grozotah z druge strani stene, temveč učitelj, zaupanja vredna oseba, ki se bo v dobro otroka pod prijavo podpisal z imenom in priimkom.

»Telesno nasilje je gotovo ena najučinkovitejših metod pri vzgoji otrok – če pod učinkovitostjo razumemo to, da odrasli čim prej dosežejo cilj,« trdi Jesper Juul, in zdi se, da zanj nasilje ni a priori zlo. Nočemo trpinčenja in prisile kot vzgojnega nadomestka, bolj kot si strokovnjaki želijo, da bi z danim ukrepom proces upadanja nasilja upodobili s statistično preverljivo, padajočo krivuljo. Ali tukaj se moramo vprašati, kaj pomeni ta zakon v družbi, kjer so socialni problemi, posebni problemi? Permanentno reševanje posebnega, očiščevanje mor nasilja, se udejanja skozi kastriran ideal nenasilne družbe. Morebiti ni naključno, da so nam predavatelji poudarjali, da so nasilne lahko tudi

ženske, obenem pa navedli primere, kjer so storilci izključno bili moški. Očitno je vidno predvsem telesno nasilje. A kaj potem, ko ga izkoreninimo? Dušebrižni strokovnjaki bodo otrokom kastriranih staršev predpisali posebne potrebe ali farmakološka sredstva.

VREDNOTE NA TRGU

Zgleda, da nikakor ni jasno, koga je pravzaprav potrebno vzgojiti, vzgoje potrebne otroke ali o vzgoji zmedene starše. Morebiti je slednje potrebno le poučiti, saj si (pre)vzgojo odraslih lahko zamislimo samo z diktatorskimi prijemi. Vzgoja otrok pa je splošno sprejeta nuja, ki ni sporna v osnovi. Tudi Juul se strinja, da družinske vrednote ni mogoče vzpostaviti, ne da bi si postavili vprašanja, ki ne zadevajo zgolj privatno. »Po kakšnih pravilih je organizirana današnja družba? Ali lahko danes sploh razumemo sebe kot človeka, ne da bi razumeli filozofijo in delovanje trga? Ali želimo pravila trga res prenesti tudi v svojo družino?« Avtor nanje ne odgovarja. So mi pa na nek način odgovorili njegovi slovenski somišljeniki, znani, kapitalska družba in zavarovalnica, finančna podpornika predavanja Jespera Juula in dva tisoč brezplačnih izvodov njegove Mož in oče – knjiga zate. Na spletni strani flegma.si/fotr ponujajo Flegmo, naložbeno življenjsko zavarovanje, in omenjeno knjigo na dosegu klika. V predgovoru glavna moža delniških družb zapišeta, da se moramo fotri iz učiteljev preleviti v učence, pridobivati nova znanja, odkrivati spoznanja ter vzgajati s premišljenimi vzgibi in dobrimi zgledi, saj so v današnjem življenjskem tempu edina stalnica spremembe. Na mojo prošnjo so odpisali, da so veseli mojega zanimanja, in da mi brezplačno knjigo lahko dostavi njihov zavarovalniški agent, saj so prepričani, da je za dobro vzgojo potrebna tudi ustrezna finančna varnost družine. Da bi se izognil trošenju svojega časa in agentovih uslug, sem obšel tudi brezplačno koriščenje poučne vzgojne vsebine. Toliko o spremenljivem trgu in o tržni vrednosti, ki temelji na špekulaciji in zaupanju ljudi, več pa s pomočjo Hannah Arendt.

Kljub vidni depresiji na večini področij človeške dejavnosti še vztrajamo z idealom družbe – povečevanjem bogastva, izobiljem in srečo čim številnejših. Kadar danes govorimo o gospodarstvu ali o vzgoji, govorimo o ustvarjalnosti, obenem pa je potrošniška družba, družba, v kateri živimo, družba dela. Nekoč trajne dobrine, mizo in stol, porabimo tako hitro kot obleko in čevlje, te pa izrabimo kot

prej izrazito potrošne dobrine. Ustvarjanje se je preobrazilo v delo. Stvari ne ustvarjamo, temveč jih proizvajamo, ne uporabljamo jih, temveč trošimo. Prav tako premoženja posameznika ne merimo, koliko kdo ima, temveč koliko kdo zasluži, oziroma koliko je kdo zmožen potrošiti. Takoj ko bi začeli stvari uporabljati, bi obstoječe gospodarstvo propadlo. Delo pa ni najbolj čislana dejavnost zgolj v deželi pridnih ljudi, že Locke je odkril delo kot vir lastnine, Adam Smith kot vir bogastva, Marx pa kot vir produktivnosti in celo izraz človeškosti človeka. «Vrnitev k naravi» je družbeno sprejeta fikcija in dejavnost, ki ji ustreza, je delo, neomejen organski proces akumulacije in porabe, ki se sklada z neoliberalno rastjo neskončne presnove z naravo. Razvita družba izobila pa vzpodbuja proizvodnjo ustvarjalnosti, katere končni cilj je proizvod, in hkrati množico odvečnih ljudi kot stranski produkt. Ljudje so srečni, če sploh imajo delo. Kajti sreča delavnega človeka je v ravnotežju med izčrpanostjo in mirom, naporom in počitkom. «Nerazvite» človeške kapacitete izčrpujemo podobno kot silo živine, «razvita» delovna družba pa doživlja krizo vrednot, ko postaja delo tako lahko, da skoraj ni več ne muka ne trpljenje. Prekletstvo dela izginja, kot da bi se izgubila sama življenjska nuja. Nesrečna potrošniška množica, ki zaradi preobilja ne more vzpostaviti ravnotežja med delom in potrošnjo, uživa v lovljenju sreče in še kar naprej sanja o delu, ki bo nekoč hobi.

In kaj naj oče, ki delo opravlja z entuziazmom hobija, reče svojemu otroku, zakaj mu ne kupi najnovejšega kopača? O permissivni vzgoji je kajpak že slišal, ustreči vsaki otrokovi trenutni želji ni v redu, patriahalne vzgoje svojih staršev pa se je tudi komajda odkrižal. Morda bi se moral na ta dogodek pripraviti že prej, prebrati priročnik Jespera Juula, kako se je treba obnašati ob takšnih in drugačnih situacijah, kako pripraviti otroka do tega, da razume trenutno željo zgolj kot muho enodnevnico. Juul je jasen, otrok mora sprejeti odgovornost za svoja dejanja. Ampak do česa? Odgovornost do sveta, odgovornost, ki je tudi oče prav dobro ne razume? Mogoče pa bo gradbeništvo sinov konjiček. Vsekakor je vredno poudariti, da je obnašanje, ki bi si ga lahko priučil zvedavi oče, skupek psiholoških lastnosti, ki nima nič skupnega z delovanjem, razkrivanjem različnosti, edinstvenosti oseb skozi govorjenje, nič z javnim prostorom in odgovornostjo do sveta. Obnašanje je a priori predvidljivo in preračunljivo, saj ga zaznajo tipala družbenih

znanosti. Zdi se, da ni etika, temveč umetnost preživetja, ključna preokupacija današnje družine. In družbe.

DRUŽINA V LABORATORIJU

»Za razvoj družine! Kako ustvariti dobro družinsko vzdušje in karseda kakovostne odnose v družini, med otroki in odraslimi? Kako izboljšati 'kemijsko' med sodelavci v podjetjih? Vsega tega se lahko naučimo samo od drugih in z drugimi!« vabijo z vstopne spletne strani panevropskega družinskega podjetja Familylab, osnovanega na družinskih vrednotah Jespera Juula. »Družinski laboratorij ni šola, temveč neke vrste laboratorij, kjer lahko starši iščejo, (ponovno) odkrivajo in eksperimentirajo s svojim pogledom na razvoj družine,« saj je »življenje s partnerjem in vzgoja otrok v veliki meri življenjski eksperiment.« Juul tudi zapiše, da je vzgoja pred petdesetimi leti 80% temeljila na moralnih standardih, 20% pa na znanju, in da je danes ravno nasprotno. Vedenje o otrocih je v zadnjih 30 letih eksplodiralo, otroci nas zanimajo bistveno bolj kot kdajkoli prej. Starši, ki si v dvomih za najmanjšo malenkost poiščejo strokovni nasvet, so postali pravi vzgojni pionirji, združujejo nasvete prijateljev, vzgojiteljev, pedagogov s spoznanji iz raznovrstne literature, pri čemer izoblikujejo lastno mnenje, ki ga vsakokrat preverijo in nadgrajujejo. Ob eksploziji znanja in novih znanstvenih in raziskovalnih odkritjih si Familylab postavlja »ključno eksistencialno vprašanje: kako naj ljubezen in predanost, ki ju čutimo, preobrazimo v ljubeče vedenje?« Postavimo si raje stvarnejša vprašanja. Kakšne vzgojne strategije se razvijajo iz znanstvenih spoznanj? Ali lahko dejavnost, ki izključuje etiko, prevzame odgovornost? Kaj ti preostane, če se ti grozljivo majhna razdalja med empatijo in surovo primitivnostjo, v luči znanstvene razlage človeških možganov, ki se v zadnjih 50.000 letih niso razvijali, kaže kot zdravorazumska, upravičljiva? Mislim, da bi vzgoja nujno morala biti konzervativna, tista, ki ohranja svet. Vzgojni eksperiment pa je destrukcija, ki ga razbije na atomarne dele. Če je atom tu enak onemu z drugega osončja, potem je vse relativno.

»Vzgoja je učenje skozi preizkušanje, vse dokler ne najdemo lastne poti,« je lahko samo znanstvena trditev, ki je ne zanima ljubezen do sveta, temveč zgolj preverja, ali metoda deluje, funkcionira. Podobno kot postati kompetenten za dialoge z otroki. Odkritje otroka v sebi ni več novodobna bizarnost,

temveč strokovna misel. »Familylab vam pri tem z veseljem pomaga! Ste se pripravljene učiti od svojih otrok?«

AMOR MUNDI

Seveda se v vsakem odnosu nekaj naučimo, in celo psihologi bodo priznali, da predvsem zaradi konfliktnosti interesov. A medtem ko otrokov potencial ne preseže privatnega, bi moral biti »interes« odraslih, ki vzgajajo, bistveno drugačen. Starši nimamo zgolj biološke funkcije, temveč moramo otroke tudi vpeljati v svet. Prevzeti moramo odgovornost za dve stvari, ki nikakor ne sovpadata, za razvoj otroka in kontinuiteto sveta. Posebno skrb in zaščito potrebuje otrok, da se mu na svetu ne zgodi nič hudega, kakor tudi svet potrebuje zaščito, da se ubrani naskoka novincev, ki z vsakim novim rododromom bruhne vanj. Kajti »vsak nov rod zraste v star svet. Pripravljati novi rod za nov svet lahko pomeni le, da želimo novodošlim odvzeti njihovo lastno priložnost za novo,« je razmišljala Arendt že v petdesetih. Nov začetek, novo rojstvo, se lahko v svetu uveljavi samo zato, ker ima novodošli sposobnost, da začne na novo, da torej deluje. Možnost, da se z vstopom v javni prostor rodi drugič, v svet odraslih, kjer je viden in slišan. Če bi otrok bil zgolj še nedovršeno bitje, ne pa novinec, bi bila vzgoja le funkcija življenja, izpraznjenost, bežnost bivanja, neskončni proces gladkega funkcioniranja. In prihodnost bi bila grozljivo predvidljiva.

Boš že videl! je grožnja, ki se izreče samoumevno, skoraj dobrohotno. Poslušam jo že, odkar pomnim. Njena nedoločenost se z dodatki izostri po obdobjih. Na začetku morebiti, ker nisi priden, ker se ne učiš dovolj, ter se stopnjuje s težavnostjo življenjskih odločitev. Boš že videl, ko dobiš službo! Sedaj si še svoboden, boš že videl, ko dobiš resno punco! Sedaj še lahko pohajate, boste že še vidli, ko dobite otroka! Zaradi te grozne navade, ki je v resnici tolažba, češ, vsi smo v istem kotlu, me vedno navda nelagodje, strah, da bi se mi življenje in vse skrbi zožale na golo nujno, ali na gospodinjstvo/gospodarstvo, kakor bi rekli stari Grki, torej na privatno, kjer sreča gospoduje nad hlapci slučajnosti. Nazadnje sem sodelavko – boš že videl, boš že še videl! izzval, češ, kaj pa lahko reče sedaj, ko mi je izrekla že vse. Ni se pustila zmeti. Boš že še videl, ko jih (otroke) boš imel tri! Ja, prav imaš, takrat res ne bom imel več časa za pisanje. Tudi ponoči ne, ko samoobsodba delavnega človeka zaspi, in pisec ostane sam.♦

To se ne spodobi!

Vzgoja v družini Alme M. Karlin

Barbara Trnovec

»Grem v Ameriko!« je Alma M. Karlin, ko je bila še majhna deklica, kljubovalno zabrusila tistemu, ki jo je grajal ali ji kaj prepovedoval. Kot je zapisala v avtobiografiji¹, so mamu te besede zabavale, očeta pa so prizadele in jezile. Na prvi pogled je to videti nenavadno, če vemo, da je bila mama pri vzgoji zelo konservativna in je največ pozornosti posvečala spoštovanju (malo)meščanske etikete, očetovo vzgojo pa bi lahko označili kot liberalno, saj je deklico pogosto vzgajal prav v nasprotju s temi strogimi in togimi pravili. Zdi se, da njun odziv na dekličine »grožnje« govori predvsem o tem, kako resno sta jemala ne le njene besede, ampak tudi njo.

Razliko med očetovo in mamino vzgojo nazorno ilustrirajo opisi sprehodov z njima. V očetovi družbi je neizmerno uživala. Takoj, ko sta se oddaljila od doma, ji je dovolil sneti rokavice, ki jih je potem večkrat – po Alminih besedah morda celo namereno – izgubil. Pogosto sta bila prisotna pri urjenju vojakov in lahko je poslušala, ko je skupaj z njimi obujal spomine na nekdanje vojaške podvige. Spodbujal jo je, naj preskakuje luže in lovi kobilice in ni se vznemirjal, če si je pri tem umazala oblečilo. Sprehode z mamu pa je označila kot grozljive. Od doma se nista odpravila dokler ni bila »dovolj dobro očiščena, podučena in ustrahovana«, in dokler niso bile rokavice nataktnjene. Zunaj je sledilo priklanjanje in poljubljanje rok, ki se ji je gabilo; oče je deklici glede slednjega dal prav, mama pa je pri poljubljanju rok vztrajala, ker se je to pač spodobilo. Mama je bila pretirano zaskrbljena in ji ni dovolila skakati, da se ne bi poškodovala, ni ji dovolila dotikati se psov in mačk, z drugimi otroki pa se je lahko igrala le, če so pripadali istemu družbenemu sloju.

In če se mamino temeljno vodilo pri vzgoji odraža prav v besedah »to se ne spodobi«, pa o očetovi vzgoji veliko pove dogodek, ki je Almo navdal z velikim ponosom, mamu pa z veliko grozo; nekoč jo je peljal k frizerju in jo dal postriči čisto na kratko, »na krtačko«. Očetovi vzgojni načrti se niso skladali z maminimi, je zapisala Alma in dodala, da jo je vzgajal kot dečka, v želji, da bi jo telesno in duševno okrepil, bila je namreč zelo drobna in bolehnata deklica.

POHABLJENA SI!

Alma M. Karlin (1889-1950), ena največjih svetovnih popotnic, ljubiteljska raziskovalka, pisateljica, poliglotka in teozofinja, se je rodila v Celju, 12. oktobra 1889. Rodila se je precej starim staršem – Vilibalda je takrat štela 45 let, Jakob pa 60 let. Priljubljena celjska učiteljica in upokojeni major avstro-ogrske vojske sta se poročila dve leti pred tem. Otroka pri teh letih seveda nista načrtovala in ko je Vilibalda zanosila, sta bila deležna odkritega posmehovanja sorodnikov, prijateljev in znancev. Prav njuna starost pa je najbrž botrovala temu, da se je deklica rodila po levi strani rahlo paralizirana in z nekaj drugimi manjšimi motnjami v razvoju. Vilibalda je dober mesec po dekličinem rojstvu opazila, da ima nesimetrično levo oko. Z njenim nepopolnim videzom se nato nikakor ni mogla sprijazniti. »Globoko v duši je mamu bolelo, ker sem bila grda. To žalostno dejstvo pa ne bi bilo niti zanj niti zame tragično, če bi našla pogum in se mu uprla, kajti s tistim, česar ne moreš spremeniti, pač moraš živeti. Velika vzgojna napaka je, da pri otroku zaradi podedovane pomanjkljivosti ali takšne, za katero ni sam kriv, zbujaš manjvrednostni kompleks, odrasli pa so kar tekmovali v tem, da so me nenehno poniževali,« je zapisala Alma in dodala, da je od mame pričakovala, da jo bo zaščitila, vendar je ni. Namesto tega ji je s svojim ravnanjem vzbujala občutek, da se je sramuje; pred odhodom od doma ji je na glavo ponavadi nadelala velik gobast klobuk, kar je Alma razumela kot poskus, da bi pred ljudmi prikrla njen nepopolni

¹ Avtobiografijo z naslovom Ein Mensch wird – aus Kindheit und Jugend (Postati človek – iz otroštva in mladosti) je Alma napisala v Celju, jeseni 1931. Prvič je bila objavljena lani, v prevodu Mateja Ajdnika Korošec, z naslovom Sama: iz otroštva in mladosti. Originalni tipkopis hrani Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani.

obraz. Občutek, da se je sramuje, so poglabljala tudi mamina prizadevanja, da bi nepravilno obliko očesa odpravili z operacijo, do katere ni prišlo zgolj zato, ker ji je oče nasprotoval. Za mamo pa ni bilo moteče le nesimetrično oko, ampak tudi Almina štrleča ušesa in slaba telesna drža. Iskala je načine, kako bi te napake odpravila, kar je Alma komentirala z besedami: »Za tolikšno število olepševalnih poskusov, ki so kalili moje otroštvo, je bil rezultat skrajno povprečen.«

Povsem drugačen odnos od maminega je imel do Alme njen oče, s katerim se je odlično razumela. Če je bila mama zaradi hčerinih pomanjkljivosti neutolažljiva, pa ji je oče razložil, da mu je čisto všeč takšna, kakršna je. Zelo zgovorne so njene besede: »Dokler je živel moj oče, nisem bila niti sramežljiva niti nisem poznala občutka manjvrednosti.« Jakob je umrl, ko je bila stara osem let. Njegova smrt jo je močno prizadela, takrat »se je končala sončnost njenega bivanja«.

Malo po tistem, ko je dopolnila trinajst let, je Vilibalda na njej odkrila še eno napako. »Nenadoma se je mama s krikom pognala proti meni, me sunkovito obrnila in zakričala: 'Pohabljeni si! Desna rama je višja!'« Odpravili sta se v Gradec na preglede k različnim ortopedom in nazadnje prišli k enemu, ki je Almo posadil v nekakšno napravo, da je visela v zraku, pritrjena samo za glavo. Postopek, ki je trajal nekaj minut, bil zelo boleč. Ko jo je mama nameravala pustiti pri njem na zdravljenju, se je temu odločno uprla. Vrnili sta se v Celje in začelo se je obdobje vsakodnevnih mukotrpnih telesnih vaj in drugih bolečih postopkov, s katerimi naj bi si Alma izboljšala telesno držo. »Čudno pri vsej stvari je bilo to, da mama moje nove telesne napake ni jemala kot nesrečo, temveč kot sramoto, kot nekaj, kar je treba za vsako ceno skriti, zamolčati, zaviti v laž...«

Že sicer se Alma ni čutila povezane s svojo mamo, kar je med drugim pripisovala veliki različnosti značajev, po teh dogodkih pa je do nje čutila celo odpor in še bolj sta se odtujili. Kljub temu pa marsikaj priča o tem, da je bil njen odnos do mame ambivalenten – kot še do marsikoga in marsičesa drugega v njenem življenju.² Čeprav je bila do mame zelo kritična in jo je v zvezi z njo navdajal občutek odtujenosti, si je vseeno prizadevala za njeno naklonjenost in spoštovanje. Iz zaključnih besed njene avtobiografije, na primer sklepamo,

da se je na svoje znamenito osemletno potovanje okrog sveta odpravila tudi, ali pa predvsem zato, da bi bila mama ponosna nanjo.

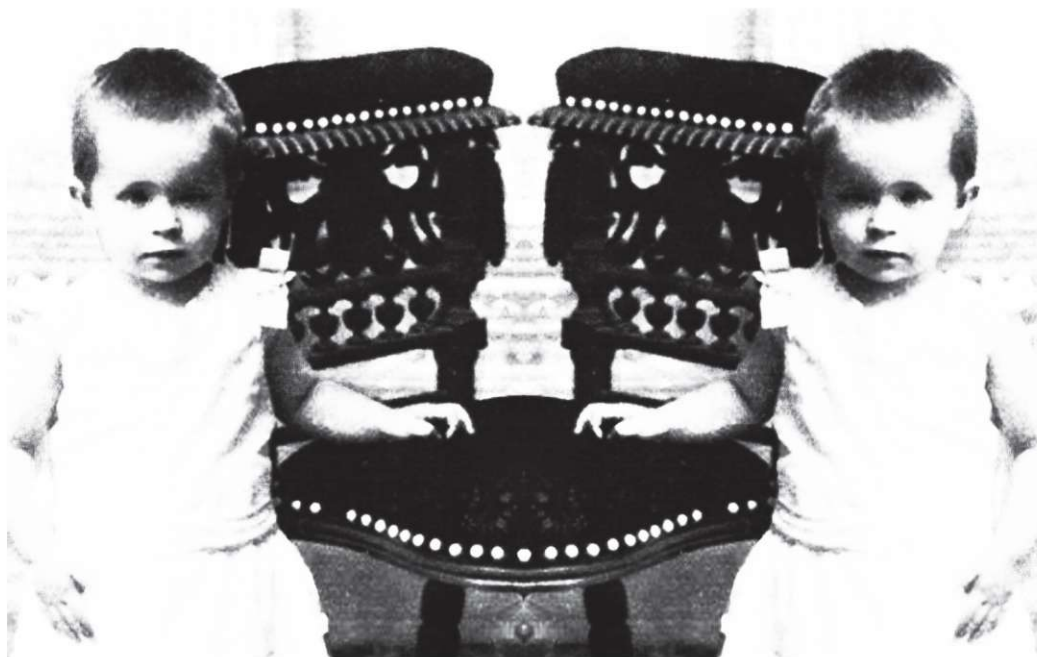
ZNANJE OSVOBAJA

Alma je že zelo zgodaj spoznala, kako velik je razkorak med zapovedjo »To se ne spodobi!«, ki je zaznamovala njena otroška in mladostniška leta, in dejanskim ravnanjem njene mame, saj »je bila etika izključena, videz odločilnega pomena, mnenje soljudi edina pot do blaženosti«. To spoznanje je mlado dekle privedlo do odločitve, da se za nazore svoje okolice ni več menila. V strogi kritiki, izpostavljanju osebnostnih napak in trganju idealov je prepoznala krivično ravnanje, zavedala pa se je tudi, da jo je takšen odnos do soljudi zaznamoval, saj je tudi sama, »v tistih nezrelih letih«, pri ljudeh najprej opazila napake in slabosti. O marsičem je morala tekom let spremeniti svoje mišljenje, je zapisala, »to, da sem neustrašno razmišljala s svojo glavo, hodila svojo pot in svobodno delovala, to pa mi je ostalo.«

Glede na njeno mladost preseneča njena zmožnost refleksije lastnega položaja. Zelo zgodaj je ugotovila, da jo bo malomeščanskega Celja in negativnega maminega vpliva rešilo le znanje. Zato je z mamo sklenila nenavaden dogovor; ko jo je mama poslala na nekajmesečno zdravljenje v ljubljanski ortopedski zavod, je Alma na to pristala pod pogojem, da ji bo brez nasprotovanja pustila oditi od doma, ko bo sposobna skrbeti sama zase. Približno tri leta kasneje, ko je Alma postala polnoletna, se je tako tudi zgodilo.

Pri rosnih 16 letih je torej odkrila pot do osamosvojitve oziroma »kanal, po katerem bo zajadrala v jezero svobode«. Ugotovila je, da ji bo neodvisno življenje omogočilo znanje, ki ga bo lahko unovčila. Formalno se sicer ni dolgo izobraževala – le do ravni končane osnovne šole –, z neformalnim izobraževanjem pa je osvojila zelo široko znanje na različnih področjih. Najprej se je začela učiti francoskega in angleškega jezika (kasneje se je naučila še številnih drugih jezikov), pri osemnajstih je opravila državna izpita iz teh dveh jezikov in ju nato začela poučevati. S tem pa ni izpolnila pričakovanih svoje mame in sorodnikov. Ker ji je bilo dovolj njihovega vmešavanja v njeno življenje, je nekaj mesecev kasneje, jeseni 1908, zapustila Celje in se podala v »prostovoljno izgnanstvo«. Z vlakom

2 O tem podrobneje pišem v knjigi *Kolumbova hči: Življenje in delo Alme M. Karlin*, ki je izšla letos.

je odpotovala v London, kjer je ni nihče pričakal, najela sobo in začela iskati delo. Naslednjih deset let je preživela Londonu, Oslu in Stockholmu, po kratki vrnitvi domov pa se je novembra 1919 odpravila na osemletno potovanje okrog sveta.

V teh letih je Alma širila svoja obzorja na številnih področjih, kot ljubiteljsko raziskovalko pa so jo med drugim zanimali tudi različni pristopi v družinski in institucionalni vzgoji ter izobraževanju, čeprav sama ni imela otrok. O tem je pisala tako v avtobiografiji kot v potopisih. Med drugim je menila, da ženska ne more biti uspešna pri vzgoji svojih otrok, če opravlja poklic, saj se iz službe vrača utrujena, sčasoma izgubi stik z otroki, ki jih vzgajajo služkinje, in v svojem domu postane gostja. Družine zaradi tega razpadajo, to pa negativno vpliva tudi na blaginjo države. Ženske, ki imajo poklic in služijo denar, zato po njenih besedah ne bi smele imeti otrok. Pri tem je v mislih imela tudi svojo mamo, o kateri je zapisala: »Mama je bila prežeta s poklicem, bila je odlična in zelo priljubljena učiteljica, ki so jo oboževali vsi otroci, razen mene.«

»ČLOVEK JE SAD VZGOJE«

Na podlagi doslej raziskanih virov je mogoče sklepati, da je bil vpliv mamine vzgoje prevladujoč tudi

pri konstrukciji Almine nacionalne identitete. »Ne smete mi očitati pripadnosti nemškemu narodu,« je v svoji avtobiografiji zapisala Alma. Da bi lahko odgovorili na vprašanja, zakaj se je hči staršev slovenskega rodu izrekala za Nemko in zakaj je vsa svoja dela napisala v nemškem jeziku, moramo poznati tako razmere, ki so vladale v Celju, kot dogajanje v njeni družini, ki je botrovalo temu da sta jo Vilibalda in Jakob vzgojila kot Avstrijko oziroma celjsko Nemko.

Celje je bilo v času Alminega rojstva izrazito provincialno mesto, zaradi procesa industrializacije, ki je na začetku devetdesetih let 19. stoletja zajel tudi slovenske dežele, pa je kmalu postalo eno najpomembnejših industrijskih središč na Slovenskem. Na hiter industrijski razvoj so med drugim vplivali tudi ostri nacionalni boji med celjskimi Nemci in Slovenci, ki so bili najizrazitejši prav na gospodarskem področju. Nemška in slovenska buržoazija sta se namreč borili za čim boljše pozicije v celjskem gospodarstvu.³

Uspehi slovenskega meščanstva na gospodarskem, kulturnem in političnem področju so začeli spreminjati obstoječa razmerja družbene moči in sprožati huda nacionalna trenja, ki so se v Celju na prelomu stoletja zaostila do te mere, da »sta se

³ Podatke o dogajanju na tem prostoru in v tem času povzeman po Janezu Cvirnu, ki o tem podrobneje piše v knjigi *Kri u luft!* Čreve na plot!: Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja.

nasprotujoča si tabora spustila v boj za dušo vsakega posameznika«. V luči tako pregretega ozračja, ko se je moral vsak Celjan opredeliti, je bilo vsako odstopanje od nacionalnega načela kaznovano z ostro moralno segregacijo. Nacionalna trenja so se prenesla iz politične sfere v vsakdanje življenje in vodila v dokončno diferenciacijo družabnega življenja v mestu. Slovenci so med drugim obiskovali le lastne gostilne in društva, prav tako tudi Nemci, vsaka kršitev tega nepisanega pravila pa je pomenila velike nevšečnosti.

Almina avtobiografija je zanimiva tudi kot dokument tega časa, njeni spomini na otroštvo se namreč pogosto dotaknejo nacionalnih trenj, ki so močno zaznamovala življenje Celjanov, še zlasti v primeru nacionalno razcepljenih družin, kakršna je bila tudi njena razširjena družina po mamini strani.

Osupljivo je bilo odkritje, da je Vilibalda v šestdesetih letih 19. stoletja veljala za zgled dekletom, ki so se sramovala svojega slovenskega rodu, in zelo zanimivo je bilo odkrivati razloge za to, da se je dobri dve desetletji kasneje odločila svojo edinko vzgojiti kot celjsko Nemko. Odločitvi je med drugim zagotovo botrovalo to, da je bila v letih 1870–1906 kot učiteljica zaposlena v celjski mestni dekliški šoli, imenovani tudi nemška šola. Ni zane-marljiv podatek, da je bila Vilibalda v času, ko so se nacionalna trenja v Celju začela stopnjevati, neporočena, iz česar lahko sklepamo, da je bila služba v šoli zanjo pomemben vir sredstev za preživetje in vir neodvisnosti. Vemo namreč, da se tudi po poroki ni odpovedala učiteljskemu poklicu, da bi še naprej ostala popolnoma neodvisna. Zdi se, da se je Vilibalda sčasoma opredelila za celjsko Nemko iz pragmatičnih razlogov, med drugim zaradi koristi, ki jih je prinašala služba. Pronemška usmeritev je bila od zaposlenih v šoli pričakovana, o čemer priča pojav ponemčenja priimkov zaposlenih; takrat je nekdanja Vilika postala Waldi.

Na spremembo Vilibaldine nacionalne identitete je zagotovo vplivala tudi poroka z upokojenim majorjem avstro-ogrske vojske Jakobom Karlinom. Jakobu bi še najlažje pripisali nekakšno nadnacionalno identiteto, Alma ga je namreč zelo pogosto slišala reči: »Avstrijski oficir nima narodnosti! Njegovo življenje pripada cesarju in domovini!« V svoj dnevnik, ki ga je v nemškem jeziku pisal od leta 1849 do leta 1871, ko se je upokojil, po Alminih besedah ni zapisal ničesar o svoji politični usmerjenosti, čutil pa je globok odpor do rastoče

sovražnosti na področju nacionalnega vprašanja. Menila je, da bi ji oče gotovo na njej razumljiv način razkril, če ne bi čutil kot Nemec, saj je vedno stremel za tem, da sta imela enake nazore.

Nasprotno od svojega očeta je Alma svojo nacionalno pripadnost zelo deklarativno izrazila. Ker so doma govorili le nemško in ker je bila njena mama skoraj 40 let učiteljica v nemški šoli, je bila tudi ona deležna nemške vzgoje. »Celo v hiši moje slovenske tete so z menoj govorili nemško, zato mi ne smete očitati pripadnosti nemškemu narodu in naravnega dejstva, da sem rezultate svojih raziskovanj in dosežke na področju literature v prvi vrsti namenila temu narodu. Človek je sad svoje vzgoje.«

Ker je bila nemščina Almin materni jezik, nacionalna identiteta posameznika pa je tudi rezultat občutka pripadnosti in zavesti o sebi, je odgovor na vprašanje, ali je bila Alma Slovenka ali Nemka povsem jasen. Ponovno pa se vprašanje Almine nacionalne identitete zastavi po koncu 2. svetovne vojne, ko se je iz partizanov vrnila v Celje. Iz dokumenta Potrdilo o prijavi je namreč razvidno, da se je Alma takrat opredelila kot Jugoslovanka in Slovenka. Tega zaenkrat še ni mogoče zadovoljivo pojasniti, zagotovo pa je k temu prispevalo dejstvo, da jo je nemška skupnost na začetku 2. svetovne vojne izločila in jo označila za Slovenko, čeprav je dotlej veljala za nemško pisateljico in raziskovalko. Alma je bila do nacionalsocializma zelo kritična, naciste je imenovala »sluge temnih sil« in molila je za njihovo uničenje. Težko se je sprijaznila s tem, da je v Nemcih morala videti sovražnika, ampak menila je, da se mora človek odločiti za eno ali drugo stran. In ona se je odločila brez preračunljivosti. Leta 1937 in 1938 je nudila zatočišče Joachimu Bonsacku, nemškemu političnemu beguncu, in Ubaldu Tartarugi, dunajskemu Judu, ki je bežal pred nacizmom. Poleg tega se ni vključila v celjski Kulturbund. Celjanka Erika Madronič, njena takratna prijateljica, se v zvezi s tem spominja: »Čeprav se je imela za Nemko, pa nemškutarjev in kulturbundovcev odkrito ni prenašala.« Za to so se ji kmalu maščevali. Kulturbund je že pred nemško okupacijo zbiral različne zaupne podatke, med drugim tudi o politični usmeritvi ljudi oziroma o protinacistično razpoloženih Slovencih, med katere so šteli tudi Almo. Zato je bila kmalu po tistem, ko so Nemci vkorakali v Celje, odpeljana v zapor. To dogajanje je v njej sprožilo boleča vprašanja, povezana z lastno nacionalno identiteto.

OSEBA NASPROTIJ

Pri Almi pogosto zasledimo izražena protislovna čustva, njena ambivalentnost se zelo očitno odraža v odnosu do mame, pa tudi v odnosu do moških; bila je razpeta med občudovanje in prezir, med željo po telesni bližini in aseksualnostjo. Moške je občudovala zaradi njihove telesne lepote, razgledanosti in inteligence ter jih prezirala zaradi njihove čutnosti. Nasprotujoča si čustva je gojila tudi do žensk – od skrajne nenaklonjenosti, ko je celo menila, da bi bil svet lepši brez žensk, do iskrene solidarnosti, ko je svojo avtobiografijo posvetila ženskam tega sveta, da bi jih opogumila, meneč, da se lastna usoda zdi manj kruta, če jo primerjaš z drugimi. Prav z odnosom do žensk je povezan močno zakoreninjen, vendar zaenkrat popolnoma neargumentiran konstrukt, da naj bi bila Alma lezbijka.

Ambivalenten odnos je imela tudi do potrebe po človeški bližini. Po eni strani je ljubila samoto – tisto samoto, ki je nujna za opravljanje raziskovalnega dela in za ustvarjanje. O tem je zapisala: »Povsod moraš biti sam, brez pomočnikov, brez prijateljev, potem postaneš močan. Srce in čuti so svobodni in sam se z vsemi vlakni boriš za svoj cilj.« Obe-

nem si je želela in se zavedala pomena človeške bližine, kar nazorno ilustrirajo njene besede: »Za tistega, ki ni vezan na nobeno srce, so vsi svetovi enako zaprti. Človek mora ljubiti ali grešnike ali svetnike, a ljubiti mora (...), jaz pa nisem ljubila nikogar in nihče ni ljubil mene.« Rezultat te razpetosti je bila »neznosna osamljenost«, o kateri je zelo pogosto pisala.

Odgovora na vprašanje, v kolikšni meri je k vsemu temu prispevala Vilibalda s svojo vzgojo, zaenkrat ne poznamo, zdi pa se, da je bil njen vpliv odločilen. K takšnemu sklepu nas navaja tudi Almina percepcija lastnega telesa – tako kot njena mama, se tudi sama ni mogla sprijazniti z njim. Do svoje zunanosti je bila pretirano kritična, o sebi je menila, da je grda, in pri svojih štiridesetih letih je zapisala: »Eno človeško življenje ni zadostovalo, da bi se sprijaznila s svojo zunanostjo.« Hkrati pa se je zelo rada fotografirala in pri tem veliko pozornosti posvečala temu, da bi bila na fotografskih posnetkih videti lepa, kar ji je največkrat tudi uspelo. Pri nastavljanju lepšega, desnega profila fotografskemu objektivu je vztrajala vse do konca, takšen je namreč celo njen zadnji portret, posnet malo pred smrtjo. •

Koncept mladosti in odraščanja skozi družinske zgodbe treh generacij:

pripovedi babice, hčere in vnukinje

Teja Močnik

Družinske zgodbe v humanistiki in družboslovju pridobivajo na pomenu šele v zadnjem času. Razloge za njihovo preteklo zanemarjanje lahko iščemo v subjektivnem doživljanju sveta, kar za znanstveno raziskovanje večinoma ni bilo relevantno. Metodologija raziskovanja ter vrednotenja osebnih pripovedi se tako razvija šele v zadnjem času. Zgodbe posameznikov postajajo zanimiv navdih tudi v umetniških praksah in pomemben vir v etnografskih raziskavah, saj nam na specifičen način pripovedujejo o družbenih spremembah in njihovem vplivu na posameznike in njihovo intimnost. Bistvo življenjskih zgodb je, kot meni Mojca Ramšak: »da z njimi raziskujemo, kako ljudje razumejo preteklost in kako povezujejo osebne izkušnje s socialnim okoljem«.

Skozi pripoved treh generacij žensk o njihovi mladosti – babice, hčerke in vnukinje, se nam razkrivajo trije različni časi, trije različni ideološki sistemi, v katerih so odraščale, hkrati pa lahko razbirmo, kako se skozi družino prenaša nek sistem vrednot, ki sčasoma podlega eroziji družbenih vplivov in sprememb. Družina tako ni izoliran otok, pač pa fluidna oblika bolj ali manj povezanih posameznikov, skozi katere se prenaša nekakšen (notranji) družinski habitus, tesno vpet v (zunanje) družbene prakse.

Različni zgodovinski konteksti pripovedovalk (babica D. P. /roj. 1937/, hči T. M. /roj. 1959/ in vnukinja N. M. /roj. 1986/) nam skozi življenjske dogodke razkrivajo osebno doživljanje življenjskih potekov in prehodov, ujetih v različne družbene okoliščine. Drobci iz življenjskih zgodb pripovedovalk, bodo predstavljeni skozi koncept življenjskega prehoda, izkušnjo 'sedenja v istem čolnu' ter kulta mladosti, ki jih je Mirjana Ule razvila v svojem delu *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*.

PREHODI, KRITIČNA OBDOBJA V ŽIVLJENJSKEM POTEKU POSAMEZNIKA

Različne družbe in kulture različno strukturirajo življenjska obdobja in moratorije znotraj teh. Ločujejo jih z mejniki, ki jih je Arnold van Gennep poimenoval obredja prehoda. Te običajno tvorijo tri faze: faza ločitve, liminalna faza in faza vključitve. S pomočjo teh faz posamezniki prehajajo iz ene družbene sfere v drugo. Prehod pri posame-

zniku vedno predstavlja neko kritično točko, ki jo mora prebroditi na poti iz ene stabilne faze v drugo. Četudi je prehod zaželen, posameznik ob tem preživlja neke vrste krizo, saj se iz znanega podaja na neznan teren.

Prehode iz enega obdobja v drugo v poteku dozorevanja in odraščanja, so moje pripovedovalke definirale z vstopom v šolo, preselitvijo in delom.

Babica D. P., Cerkno: »Kakšnih osem, deset let smo bili stari, ko so nam naložili bolj zahtevno delo. Si moral iti molzt, pa prašiče hranit... Ja, takrat, najtežje je bilo pa takrat... (ko so tik po koncu druge svetovne vojne ubili očeta op.p.). Je bilo za mamo težko, joj, pa še hrane ni bilo dovolj. Mama pa sama za delo, samo terala nas je. Delat, pa delat. Mi smo tako delali... Pa še drugam smo hodili delat. Jaz pa Cilka sva šli. Največkrat sem mogla iti jaz. Me je mama poslala: Ti pojdi, tebi delo gre! Pa sem bila za vse... Potem, ko smo začeli delati, je mama že gledala, da smo imeli zadosti hrane. Ni bilo... k sreči, da se je naša mama tako znašla. Je šla v Gorico po riž, pa po sladkor, pa makarone, putr je pa dol nesla pa jajca, zamenjat. Enkrat na mesec zagotovo, ali pa še večkrat, vsakič, ko je kaj spravila skupaj.«

Hči T. M. Cerkno, Kranj: »Meni je otroštvo ostalo pozitivno v spominu nekje do šestega, sedmega leta, ker je bilo tako kmečko, sproščeno, ker sem živela v naravi, pri stari mami in sem bila v bistvu mazica, ker sem bila otrok brez očeta. Problem je bil tudi v

tem, ker se je težko živelo in se je moja mama odse-lila – odšla s trebuhom za kruhom delat.

Potem so uspeli narediti hišo in smo se na hitro pre-selili tisto leto, ko sem šla jaz v šolo. Takrat sem dobila tudi polsestro. Tako da je bilo v prvem letu, ko sem jaz hodila v šolo in je bila polsestra še dojenček, zelo kritično vse skupaj. Starša sta delala, eden dopoldne in eden popoldne. Eden je šel ob enih v službo, drugi pa je prišel domov nekaj čez dve in tisto uro sem bila jaz varuška. Sem morala biti kar resna že takrat.»

Vnukinja N. M., Kranj: *»Mislim, da je šola pome-nila konec otroštva. Še zmeraj sem se sicer igrala z lego kockami pa tudi kaj drugega, samo se mi pa zdi, da sem šolo jemala tako zelo zares in ne vem, mogoče se narobe spominim, ampak imam tak ob-čutek, da sem, odkar sem šla v šolo, večino svojega časa porabila samo za šolo.«*

Zgodovinar Philippe Ariès je na otroštvo pokazal kot na družbeni konstrukt, že pred njim pa je an-tropologinja Margaret Mead na podlagi svojega etnografskega dela na Samoa opozorila na drugač-ne načine odraščanja, kot so jih poznale zahodne družbe. Pojmovanje odraščanja se torej kulturno razlikuje, različnega pogleda nanj pa nimajo le do-ločene družbe, pač pa tudi posamezniki znotraj teh. Tako lahko govorimo na eni strani o kolektivnih, na drugi pa o individualnih predstavah o poteku odraščanja in o življenjskih prehodih, ki jih v tem procesu posameznik doživi.

Polnopraven vstop v določeno družbo je povezan s kulturnimi preferencami, ki jih ta družba zahteva od posameznika in se pogosto ne ujema z njegovo biološko zrelostjo. Sogovornice prehod iz ene faze v drugo, iz zgodnjega v pozno otroštvo oziroma mladostništvo, povezujejo s prevzemom določene vrste odgovornosti, medtem, ko je biološka dozo-relost v tem primeru irelevantna. To se zgodi ne-kje med šestim in osmim letom, ko babici naložijo bolj zahtevno delo, njeni hčeri skrb za dojenčka, vnukinja pa se sooča s prevzemom odgovornosti, ki jo prinaša vstop v šolo.

Medtem ko pri babici in hčerki sposobnost opravljanja določenih nalog presoja, narekuje in nad-zira družinsko okolje, pa je vnukinja vezana na šolski sistem, ki je vkorporiran v širše družbene strukture.

Če je za babico še veljalo, da je delo tisto, ki pred-stavlja prehod iz ene faze v drugo, pa že pri hčerki to mesto počasi prevzema šola, ki se pri vnukinji

že kaže kot ključen razlog za prehod. V povojnem času je bilo trdo delo in gospodarno upravljanje z družinsko ekonomijo za preživetje ključnega po-mena. Zviševanje življenjskega standarda pa je ime-lo pogosto posledice šele za drugo generacijo. Delo je v tem obdobju predstavljalo pomembno družbe-no vrednoto, ki se je manifestirala tudi s pomočjo političnega diskurza o obnovi domovine, obenem pa je pomenilo nove sanje, upanje in priložnosti. Država se je industrializirala, odpiralo se je vedno več delovnih mest, ljudje so se začeli preseljevati. Iz kmečkih območij so se selili v industrijske kraje, da bi si ustvarili novo – boljše življenje.

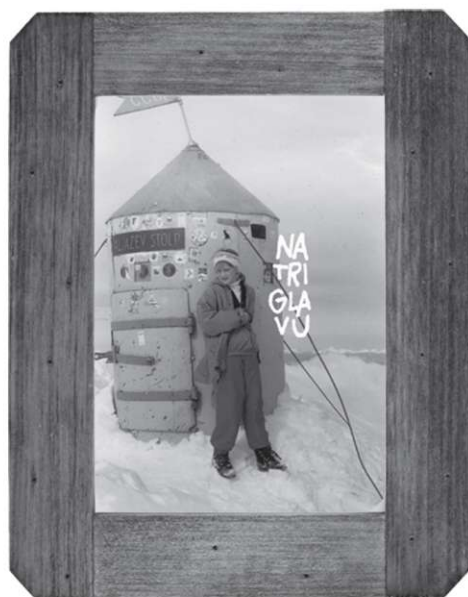
Že v generaciji kasneje, torej pri hčeri, je zaznati spremembe tako družinskih kot tudi družbenih vrednot. Boljši standard, manjše število otrok in krepitev pomena izobraževanja. Vrednote, ki se po-mikajo od dela k šoli, pri vnukinji dosežejo vrh: delovno odgovornost zamenja šolska odgovornost.

IZKUŠNJA »SEDENJA V ISTEM ČOLNU«

Potovati z istim tokom, doživljati enake prehode v podobnih časovnih intervalih in deliti podobne izkušnje, je tisto, kar označuje koncept »sedenja v istem čolnu.« Občutek »sedenja v istem čolnu« je nekakšen blažilec oziroma družbeni inštrument, s katerim je posamezniku olajšan nek krizni prehod, ki bi ga v individualni izkušnji zaradi pomanjkanja referenčnega okvira doživel veliko bolj zapleteno. Mirjana Ule meni, da izkušnja »sedenja v istem čolnu« še posebej zaznamuje tiste družbene skupine, ki tvorijo generacijo, vendar pa ima pomemben vpliv pri tem tudi vprašanje o možnostih obliko-vanja individualne življenjske poti, ki učinek »se-denja v istem čolnu« zmanjša. Četudi naj bi imelo potovanje z istim tokom na posameznike in družbo predvsem pozitiven vpliv pri premagovanju kriznih prehodov, pa po drugi strani posameznike omejuje v njihovi inovativnosti in kreativnosti ter avtono-mnosti življenjskega poteka.

V zgodbah mojih pripovedovalk lahko sledimo tako pozitivnemu odnosu do izkušnje »sedenja v istem čolnu,« ki je prisoten predvsem pri povoj-ni generaciji, kot tudi negativnemu odnosu, ki je izražen predvsem z željo po večji individualnosti ter s tem večji možnosti po lastnem izražanju in kreativnosti.

Babica D. P.: *»Petnajst, šestnajst let smo imeli, ko smo že tako hodili malo okrog. Na igre pa sploh, ti-sto ni bilo nič важно, koliko si bil star. Na plese nas*

V smeri urinega kazalca si sledijo fotografije iz mladosti babice (roj. 1937) v petdesetih, vnukinje (roj. 1986) v devetdesetih in hčere (roj. 1959) v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

pa niso spustili do osemnajstega. Takole ne zvečer. Mama je rekla, ob osmih doma! Potem smo začeli plesat, smo pa tako plesali, ooo smo preplesali, še pa še! Komaj smo čakali, kje bo spet ples, da bomo šli. Potem je pa tako prišlo, Cilka se je poročila dol v Cerkno, Lenka se je dol poročila, Metod in Ivanka, sta šla v Velenje, zato, ker sta bila dva strica tam, pa sta šla tja. Vsi smo se razkropili.«

Hči T. M.: »Pomoje, da je človek tako narejen, da pač izbiraš družbo, ki ima sorodne interese kot ti, ki jo take stvari zanimajo, da se lahko isto pogovarjaš in potem v tisti družbi gor rasteš. In tista družba gre z istim tokom. Obstaja pa verjetno kakšna druga družba, ki ima pa spet ene druge interese, ki pa na drug način gor raste, ne morem zdaj reči, da je cela generacija tako gor rastla.

Večina pa je šla kar na ta način, šolo se je vsak pomatral, da je naredil, potem se je pa poročil. To je bilo kar nekako ustaljeno. Če si imel eno resno zvezo, se je samo čakalo, da narediš šolo, da službo dobiš, da se poročiš in da imaš potem eno takšno življenje... Jaz mislim, da če si si ga pač želel, si si ga lahko ustvaril, ne vem, lahko bi ga pa tudi kako drugače.«

Vnukinja N. M.: »Meni se je ves čas zdelo, da niso bila najstniška leta nič posebnega, potem mi je pa mami rekla, da sem bla ful problematična. Ne v šoli, ampak da doma, da nisem nič ubogala in da sem se odgovarjala. Sem pa kot najstnica imela veliko nekih visokoletečih sanj, kar je pomoje običajno. Pa še zdi se mi, da nikoli nisem bila tipična najstnica, zaradi starejše sestre, ki je imela name velik vpliv in me je kar nekako prestavila v svoja leta, torej za štiri leta naprej.

Svoja najstniška leta sem si najbolj zapomnila po festivalih. In po koncertih Ane Pupedan. Saj pravim, nisem imela enega tipičnega najstniškega življenja. Medtem, ko so moji sošolci v gimnaziji prvič šli na kakšen koncert ali pa na Teden mladih, je bilo to meni takrat že skoraj dolgčas.«

Je izkušnja »sedenja v istem čolnu« sploh še ustrezen koncept v aplikaciji na najmlajšo generacijo – konkretno vnukinjo? Če je za starejše generacije (babico in hči) veljal nek utečen, linearni red v življenjskem poteku (zaposlitev-poroka-otroci), v katerem je plula večina neke generacije, se pri najmlajši generaciji (vnukinja) vzorec krha in posta-

ja bolj individualističen že v sami naraciji. Babica pripoveduje v slogu kolektivnega duha (bili smo družba, odgovorna drug za drugega), perspektiva vnukinje pa je individualistična (za svoje življenje je odgovoren vsak sam). Zgodba hčere v tem pogledu že nakazuje na nekakšen prehod pri menjavi perspektiv.

Kljub različnim generacijskim perspektivam, je koncept »sedenja v istem čolnu« še vedno aktualen za vse generacije, če ga ne vežemo na tradicionalni življenjski potek (zaposlitev-poroča-otroci). Pri tem igra pomembno vlogo šola, ki v posamezne generacije vtiskuje pečat skupne izkušnje. Ne glede na individualistične težnje, šola na družbeni ravni izrisuje pomembno kolektivno izkušnjo.

Bolj kot sami življenjski poteki tako na izkušnjo »sedenja v istem čolnu« vplivajo pogledi posameznika nanjo – če je bila nekoč ta identifikacija zelo močna, celo samoumevna, je danes na tapeti preizpraševanja in kritičnega (ne)sprejemanja.

KULT MLADOSTI

Mladost je, enako kot otroštvo, družbeni konstrukt. Je pojav, ki je značilen le za posamezne družbe in kulture, predvsem pa je to pojem, ki se je pričel uveljavljati šele v obdobju novoveške Evrope, ko se je začelo otroke in mladostnike prepoznavati kot pripadnike dveh ločenih moratorijev. V družbah in kulturah, ki obdobja mladosti ne poznajo, otroci vstopajo neposredno v odraslost ali pa jih od te ločujejo le različna iniciacijska obredja.

Pojem mladosti tvorijo določene ideološke predstave, ki izhajajo iz značilnosti, pripisanih mladim. Vendar pa se danes, kot izpostavlja Mirjana Ule, »nekatero pomembno značilnosti mladosti razširja na vse generacije in vse življenje. Med temi so na prvem mestu potreba po stalnem izobraževanju, negotovosti zaposlitve, po stalnem redefiniranju svoje identitete«. Torej so nekatere specifične lastnosti, ki so jih bili v klasični moderni deležni mladi, lastnosti, ki so definirale mladost, postale univerzalne. Danes v nasprotju z mladostjo klasične moderne ostaja le še njena esenca, saj si jo prilagajajo tako mladi, kot stari. Z njo se lahko identificirajo vse generacije, zato lahko govorimo o kultu mladosti.

Hči T. M.: *»Mladost je to, da se zabavaš, da ne čutiš in nimaš nobenih obveznosti. Naj te ne bi preveč omejevali, čeprav so nas takrat ful omejevali. Mladost in odraslost, sploh nevem, če to lahko tako rečeš.*

Lahko si odrasel, pa si še vedno v mladosti. Prej bi rekla, najstništvo in odraslost. Saj pri osemnajstih je bila zame še mladost, ampak v bistvu nisem bila več najstnik, sem bila že napol odrasel človek, zato, ker jaz mislim, da ko ti stopiš v eno tako resno zvezo, da takrat postaneš bolj odrasel, zato ker začutiš določene odgovornosti, imaš določene obveznosti. To niso obveznosti kot neke dolžnosti, ki bi te morale, ampak so pač obveznosti, ki ti čisto odgovarjajo.

Meni je mladost v bistvu del otroštva, pa del odraslosti, jaz tega sploh ne bi dala v eno posebno obdobje. Obdobje je otroštvo, puberteta, odraslost in tako naprej. Najbrž so vse obdobja, mladost se mi pa zdi en tak širok pojem.«

Vnukinja N. M.: *»Mladost je ful širok pojem. Človek je mlad, dokler se počuti. Mene recimo velikokrat, sploh zdaj na koncu faksa in mogoče tudi zato ker se veliko vozim z avtobusi in srečujem raznorazne ljudi, zelo velikokrat zažene panika, kakšna bom postala, taka zdolgočasena, v nedeljo bom šla v hribe, popoldne na kolo, v soboto bom pa sesala. Ravno sedaj sem prebrala eno tako knjigo, ki piše točno o takih situacijah in te res kar depresija zagrabi. Ali se to res z vsemi zgodi? Ampak na drugi strani imaš pa Mišo Molk in podobne, kaj delajo pri svojih letih in se vprašaš, ja koliko časa pa ti misliš še živeti? Tako, da fizično mlad verjetno ne moreš biti, kako hitro se s telesom postaraš, je verjetno odvisno nekaj od genov, hrane, živcev, življenjskega okolja, ampak psihično pa mislim, da če že v mladosti vegetiraš, potem verjamem, da tudi potem postaneš en zdolgočasenec in tudi v duhu star. Ampak, da tudi, ko si telesno star ohranjaš en mladostni duh, če čitaš, potuješ, gledaš filme, predstave, skratka si stalno širiš obzorja. Se pa bojim, da ne moreš nikoli iti čisto v toku z mlado generacijo, ker nisi niti z njimi toliko v stiku, da bi lahko, pa tudi oni te malo izločijo.«*

V osebnih zgodbah treh posameznic, nanizanih skozi koncepte prehoda, »izkušnje sedenja v istem čolnu« ter kulta mladosti, se zrcalijo različni časovni konteksti in socialne okoliščine. Tri generacije iste družine nosijo tri različne izkušnje in poglede na svet. Vsaka zgodba je unikum, skozi katero se razpira posameznikovo doživljanje sveta, ujeto v družbene pogoje in ideološke usmeritve določenega obdobja. Na podlagi osebnih zgodb, se tudi družina odraža kot prožna oblika, ki se na družbene spremembe aktivno odziva.●

**Pogovori so bili opravljeni maja in junija leta 2009.*

Zgodbe aleksandrink

Inga Miklavčič-Brezigar

Marijana Koren

Življenje na Goriškem se je v zadnjih stotih letih precej spremenilo. Skupaj s načinom življenja so se in se spreminjajo tudi družine, ki naseljujejo to območje. V zadnjih časih pa iz te še ne tako daljne preteklosti k nam prihajajo zgodbe o ženah in dekletih, ki so z različnimi razlogi iz teh krajev odhajale v kozmopolitska egiptovska mesta. Njihove zgodbe nam pripovedujejo o tem, kako je goriška družina izgledala nekoč, in nam pomagajo razumeti, kaj družina pomeni danes.

V zadnjih časih se na Goriškem, zahvaljujoč tudi vašemu raziskovanju, vse bolj dviga zavest in ohranjanje spomin na družine, ki jih je zaznamoval pojav aleksandrink. Lahko za začetek komu, ki tega pojava morda še ne pozna, pojasnite, za kaj gre.

Izraz aleksandrinke izhaja iz domačega poimenovanja za ženske z Goriškega, ki so se zaposlovale v Egiptu, pretežno v Aleksandriji in Kairu. Po domače so jim rekli »lešandrinke« ali »šandrinke«. V literaturi se izraz pojavi že v povesti Franceta Bevka Žerjavi, prvič objavljeni leta 1932 pri Vodnikovi družbi v Ljubljani, Bevk pa izraz, zapisan z veliko začetnico v opombi tudi obrazloži: »Aleksandrinke imenujejo v goriški okolici ženske, ki so služile v Egiptu, zlasti v Aleksandriji«. V lokalno zavest in potem tudi v zavest slovenske kulturne dediščine je ta izraz prišel s knjigo Dorice Makuc Aleksandrinke, ki je izšla 1993 pri Goriški Mohorjevi družbi v Gorici. S to knjigo so te ženske dobile prvo dokumentarno, raziskovalno obravnavo na tem območju. Gre za to, da so se ženske zaposlovale kot dojlilje, potem pa tudi kot varuške, sobarice, kuharice, skratka služinčad, sebe so pogosto imenovalle služkinje ali pa so opisno, z izrazom npr. smo služile, poimenovalle svoje delo. Bile pa so tudi dame di compagnia, spremljevalke, guvernantke, hišnice, vodje osebja po hotelih – torej gospodinjsko osebje na višjem nivoju pri meščanskih in aristokratskih družinah v Aleksandriji, Kairu in drugod v Egiptu.

To se je dogajalo od druge polovice 19. stol. naprej; te ženske so izhajale z Goriškega. Kakšno je bilo splošno stanje na tem območju oz. kakšne so bile družine v tem času, v tem okolju; te družine, iz katerih so izhajale aleksandrinke.

Pojav aleksandrink se je začel po odprtju Sueškega prekopa 1868 leta. Zakaj so pravzaprav te ženske

hodile v Egipt, to je vprašanje, ki si ga vedno znova postavljamo. Izhajamo seveda iz pojava dojiljstva, ki je bilo v 19. stoletju še močno razširjeno. Alenka Puhar v svoji knjigi Prvotno besedilo življenja piše, da so bile dojlilje še pred prvo svetovno vojno pravzaprav normalen član družine. Takrat, ko še ni bilo umetnega mleka, ni bilo gumijastih dud in stekleničk, ki bi omogočile novorojenčku, da preživi, so nekateri, seveda tisti, ki so si to lahko privoščili, najemali dojlilje, da je dojenček tako dobil dovolj mleka. Ženske iz revnejših, kmečkih družin so pa s tem zaslužile za svojo družino.

So se biološke matere otrok izogibale temu, da bi same dojile?

Zavedanje, da naj mati doji otroka, ne pa na primer krava, kot je zapisal eden prvih slovenskih poročničarjev, se je začelo uveljavljati šele od srede 19. stoletja dalje. Od takrat dalje se je začelo širiti prepričanje, naj vendarle matere same dojijo otroka in da je materina bližina pomembna za otroka. Prej pa ne! Seveda je to veljalo predvsem za višje sloje, kmečke matere so večinoma same dojile, vendar zato, ker si dojlilje pač niso mogle privoščiti. So pa tudi kmečke žene dajale otroka dojiti drugim, ko so npr. same odšle kot dojlilje služiti k meščanskim družinam. Spet je treba pogledati zgodovino otroštva, da vidimo, zakaj in kako je do tega prišlo. Kajti iz današnje zavesti, iz današnjega vzdušja je zelo težko pogledati čase, ki so nam sto ali dvesto let oddaljeni. Zelo težko se je postaviti v kožo neke matere, ki ima pet ali šest otrok in jim nima kaj dati jesti! Takrat ni bilo Qlandije, da bi kupovali hrano. In če je imela mati možnost, da svoje mleko proda ... Upoštevajmo, da otrok za preživetje nujno potrebuje materino mleko prvih šest mesecev ali pa še manj, potem pa ne več. Ženske pa so lahko dojile do treh let in to preostalo mleko prodajale

»To niso bile naše Lepe Vide, saj so odšle zaradi nuje.«

ter z denarjem, ki so ga zaslužile, potem prehranile druge otroke.

Ta duh časa, duh nekdanjih časov, je danes zelo težko razumeti. Je pa bilo to uveljavljeno, bilo je tako rekoč normalno; in tako so nekatere ženske hodile za dojlje k bogatejšim družinam. V italijanski pokrajini Belluno na primer, pa tudi v Franciji – če raziskujemo ta pojav dojlstva – so obstajale cele inštitucije, agencije, v katere so se ženske vpisovale, da bodo, ko bodo imele otroka, šle dojit v meščanske družine po večjih italijanskih mestih ali drugod. Te agencije so jim zagotavljale zdravniške preglede, imele so tudi določila in rede o tem, kako naj se ženska obnaša, kakšna mora biti dojlja, kako mora jesti, kako mora biti blagega značaja ... Vse to je bilo prisotno v kulturi tistega časa.

Dojlstvo je bilo tako rekoč zelo dobro plačana služba.

Da, dojlje so bile zelo dobro plačane. Od prvih dojlj, ki so odšle z družinami v Egipt, so potem matere poklicale hčere, sestre, tete, sorodnice in tako so po verižnem zaposlovanju ženske odhajale služiti v Egipt.

So odhajale same ali z družinami ...

V glavnem so odhajale same. Moramo pa se zavediti, da delež teh dojlj ni bil tako velik, čeprav so najbolj izpostavljene. Večinoma so odhajala dekleta kot varuške, ki so tja odšla za nekaj časa, da so zaslužile za doto oz. za balo, in ko so se vrnille domov, so se tukaj tudi poročile in si ustvarile družino v vasi, iz katere so izhajale. Spet je ta inštitucija odhajanja deklet za služkinje vzpostavljena prav z namenom, da si nekaj zaslužijo za balo, bila v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja še močno prisotna med našim ljudstvom. Do neke mere je še danes. Potem smo na primer začele odhajati v tujino kot *au pairs*. Šle smo kot *au pairs* v Anglijo, prav tako za neko določeno obdobje, da si – ne le nekaj zaslužiš, ni bilo več te eksistencialne nuje – ampak šel si, da malo vidiš svet, da se naučiš jezika, se naučiš gospodinjstva, varovanja otrok; skratka prisotna je bila tudi ta izobrazbena funkcija. Nekoč pa je bilo to še toliko bolj izrazito: dekleta, pri petnajstih, šestnajstih, sedemnajstih letih – v mladostniški dobi, dokler se niso poročile, so dostikrat šle za služkinje v druge družine, da so si zaslužile nekaj denarja ali ga v pomoč pošiljale tudi

»Zavedanje, da naj mati doji otroka, se je začelo uveljavljati šele od srede 19. stoletja dalje.«

domov. Potem, ko so ustvarile lastno družino, so na ta račun tudi že marsikaj znale: znale so skrbeti za gospodinjstvo, skrbeti za otroke. Ta vmesna institucija je bila zato zelo pomemben izobraževalni trenutek za naša dekleta s podeželja.

Kako so izgledale kmečke družina tega časa? Prvorojenec je najbrž ostal na kmetiji, ostali pa so se morali nekako znajti, ženske so šle iskat službo, da bi si priskrbele balo ...

To je bilo zanimivo. Spet se moramo z vidika današnjega časa prestaviti v preteklost. Danes nam je to tako rekoč nerazumljivo. V današnjem času z družino razumemo: mama, oče in otrok ali pa dva otroka – trije so že dosti. Nekoč v 19. in prvi polovici 20. stoletja je družina pomenila mamo, očeta, vmes še taščo in tasta, pa kakšno teto, strica, nono, nonota in pet otrok. V knjigi Simona Rutarja Goriška in Gradiščanska iz 1882 za Goriško pravi, da ima povprečno vsaka družina pet otrok. Če pogledamo sedanje povprečje v Sloveniji je okoli 1,2 otroka na družino. V preteklosti je bila tako razširjena družina pojmovana kot družina, ne pa ozka, jedrna, nuklearna družina, kakor jo imamo danes. V družino so poleg krvnih sorodnikov sodili še kakšni hlapci, pestrne, pastirci – vsi skupaj so bili družina. Jedrna družina se je uveljavila z industrijsko dobo, z delavsko kulturo, kjer je postalo moderno oz. pravzaprav nuja, da se je mlada družina osamosvojila, šla živeti v svoje stanovanje, vsak je dobil svoje delo... Način življenja je danes povsem drugačen, kakor način življenja na kmetiji v 19. in dejansko še v prvi polovici 20. stoletja.

Kaj pa življenje v Egiptu? Družine, h katerim so aleksandrinke odhajale, so bile najbrž precej različne od podeželskega okolja, iz katerega so prihajale? Aleksandrija in Kairo sta bili cvetoči velemesti.

Aleksandrija je bila ob koncu 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja kozmopolitsko mesto, mesto priložnosti, bogato trgovsko in pomorsko mesto, glavno gospodarsko in kulturno središče, pa tudi letovišče, saj je bila klima boljša kot v Kairu, ki se je razvijalo kot prestolnica Egipta. Aleksandrija je bila skorajda evropsko mesto, mešanica narodov, verstev in kultur, bogate meščanske družine so bile

povezane z evropskimi prestolnicami, gospe so nakupovale v Parizu. Pogovorni jezik je bil na splošno francoski, pa seveda italijanski, angleški in arabski, naše aleksandrinke in aleksandrinci pa so slovensko lahko govorili v Azilu sv. Frančiška slovenskih Šolskih sester ali v klubu Jugoslovanskega društva v Aleksandriji. Podobno je bilo v Kairu. Bogato kulturno in družabno življenje, plesi, prireditve, kino, možnost izobraževanja, verska toleranca, saj je slovenska skupnost imela celo svojo župnijo v Aleksandriji, vse je oblikovalo posebno identiteto slovenske izseljenske skupnosti v Egiptu, ki je prišleke sprejela v domač objem. Goriško podeželje in egiptovsko svetovljanstvo sta bila dva svetova, ki sta si bila daleč narazen, pa vendar povezana. Prehod med njima je bil včasih boleč, včasih pa so žene in dekleta znale iz enega in drugega sveta potegniti najboljše.

So aleksandrinke potem ostale v Egiptu in si tam ustvarile družino, so se vračale oz. vrni-le?

Usode so zelo različne. Že odgovori na vprašanje, zakaj so šle v Egipt, so zelo različni. Ko sva se z Dorico Makuc pogovarjali in sem omenila, da so bile to naše Lepe Vide, je takoj dejala, da ne; to niso bile naše Lepe Vide, saj so odšle zaradi nuje. Nekatere so dejansko odšle zaradi potrebe; po 1. svetovni vojni so bili vsi naši domovi praktično porušeni. Zavedati se moramo tudi, da so že od 2. polovice 19. stoletja, posebno ob koncu 19. stoletja, ne le ženske, ampak tudi moški hodili na sezonsko delo v tujino in prehodi, fluktuacija prebivalstva je bila pravzaprav mnogo močnejša kot je danes.

Niso potrebovali Evropskih programov mobilnosti ...

Ne, nikakor; tega se mi sploh ne zavedamo! Nekoč sem raziskovala demografske strukture po vaseh; tukaj ima praktično vsaka družina kakšne sorodnike v Belgiji, Francije, Nemčiji, Ameriki, Južni Ameriki, Avstraliji ... skoraj ne dobiš države po svetu, kje ne bi bilo kakšnega Slovenca. In vsi so držali stike z domačimi ljudmi; tako so tudi aleksandrinke držale močne stike s svojimi družinami doma, čeprav so bile v Egiptu.

Zakaj in kako so odhajale? Nekatere so odšle res

zaradi ekonomskih potreb, nekatere so šle – kot sem povedala prej – da so šle v svet, da so se osamosvojile, da so dobile svoj denar, da so dobile neke vrste izobrazbo. Ko je na primer svojo usodo opisovala Marija Civardi, rojena Marija Zorn, po domače Zankova iz Prvačine, je dejala, da si je sama prav želela, da je komaj čakala, da bo dovolj stara, da lahko gre v Egipt. Šla je kot dekle, tam se je srečala z bodočim možem, s katerim sta sedem let hodila, dokler si nista ustvarila družine. Njen mož, Slovenec iz Barkovelj, je enako kot izseljenec prišel na delo v Egipt, in tako sta se tam našla in ustvarila družino. Njen sin Gilbert Civardi ime na Aleksandrijo tedanjega časa zelo lepe spomine, tam se je izšolal, Aleksandrija je zanj domači kraj. Zgodba gospe Marije, ki jo je opisala tržaška pisateljica Bruna Pertot v knjigi kratkih zgodb *Ko se vračajo delfini*, je srečna zgodba.

Spraševala sem za Mileno Faganelli, zakaj je ona šla v Egipt. Ona je se je v Egiptu gibala v najvišjih krogih, bila je vzgojiteljica Boutrosa Galia, služila je pri albanskemu kralju Zogu kot varuška njegovih otrok, pravzaprav kot guvernanta. Milena Faganelli je že bila izobražena, ko je šla v Egipt. Šla pa je, ker je bila tedaj Primorska pod fašizmom in bi se sicer kot učiteljica morala prilagoditi fašističnemu režimu; vprašanje, če je ne bi poslali kam v južno Italijo. In raje, kot da bi končala kot učiteljica nekje na koncu Italije, je šla v Egipt. Tam je preživela svoje življenje kot guvernanta, se potem vrnila nazaj v Miren in poučevala otroke angleščino in francoščino – še naprej je skratka opravljala svojo vzgojiteljsko vlogo do konca svojega življenja. Ona je bila izpolnjena ženska in je svoje življenje kot vzgojiteljica in guvernanta napolnila z vrednotami, ki so potem nekaj pomenile. Njeno življenje ni bilo izgubljeno, tako da je to tudi ena od srečnih zgodb. Druge so šle, ker se niso razumele z možem.

Spet se moramo postaviti v tisti čas, ko praktično ni bilo možnosti ločitve, če se zakonca nista razumela; nekaj je bilo treba narediti. Možnosti za žensko je bilo le malo: ali je trpela celo življenje z možem, pijancem, ki jo je mogoče še pretepal in poniževal, ali pa je šla v Egipt za varuško. Zgodbe

so torej zelo različne. Edini način, kako zajeti in razumeti fenomen aleksandrink, je, da poskušamo ne posploševati, ampak iz raznih drobcev sestavljati mozaik tega fenomena. Zato je pravi način, da zbiramo življenjske zgodbe teh žensk in deklet, iz katerih vidimo, da vsaka življenjska zgodba odraža način življenja v tistem času in tudi zgodovino tistega časa.

Spet en zanimiv primer, na katerega sem naletela: aleksandrinka, ampak na drugačen način. Sestra Elizabeta; primer dekleta iz Gore nad Ajdovščino, ki je prav tipičen za tisti čas. Redovnica, sestra Elizabeta iz reda slovenskih Šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, ki so od leta 1908 skrbele za naše izseljence v Aleksandriji in Kairu, je bila rojena kot Zorka Likar malo pred prvo svetovno vojno na Otlici na Gori nad Ajdovščino. Oče je bil v vojni in ko se je vrnil, sta z ženo takoj imela še druge otroke, družina se je hitro večala. Oče je kot sezonski delavec preživel družino. Kmetija ni bila velika, bila je srednja kmetija, nekaj njiv in par glav govedi, doma sta bile še dve teti, mati je skrbela za kmetijo in vzgajala otroke, pomagali sta ji teti, oče pa je občasno prihajal domov. Otrok je bilo enajst. Štirje so še mladi umrli. Ko je sestra Elizabeta končala osnovno šolo so jo starši dali naprej v šolanje, tako da je šla k stricu, ki je bil župnik v Batujah, in od tem hodila v Gorico v šolo. Takrat je bila Gorica edini kraj, kjer je lahko nadaljevala šolanje, in ker ni znala italijanskega jezika, je bilo to sicer nekoliko zapleteno. Ampak naredila je najprej trgovsko šolo, potem je šla v šolo za učitelje in postala učiteljica. Po drugi svetovni vojni je morala ostati v Gorici, ker je bila meja zaprta in se pač ni mogla vrniti. Takrat je bila v internatu pri sestrah in tako se je odločila, da postane redovnica pri Slovenskih šolskih sestrah, ki so imele podružnico v Gorici. Kot sestra se izobraževala, bila je vrsto let v Egiptu, preko dvajset let vsega skupaj, medtem se je vračala in njen redovniški poklic jo je peljal po celem svetu; od sprejema pri papežu, do konferenc v severni Ameriki in seveda v Egipt, kjer je delala v azilu in skrbela za naše žene in dekleta, ki so se ob nedeljah srečevale v azilu, in za tiste, ki so bile že

»V današnjem času z družino razumemo: mama, oče in otrok ali pa dva otroka. Nekoč je družina pomenila mamo, očeta, vmes še taščo in tasta, pa kakšno teto, strica, nono, nonota in pet otrok; poleg pa še kakšne hlapce, pestrne, ...«

»Aleksandrija je bila kozmopolitsko mesto, mesto priložnosti, bogato trgovsko in pomorsko mesto, glavno gospodarsko in kulturno središče.«

ostarele in so bile v tem azilu kot v domu ostarelih. Ko sem jo vprašala, če ji je bilo kdaj žal, je zanikala: ne, nikoli ji ni bilo žal, da je šla za redovnico. Spet ena od pozitivnih zgodb, življenje, ki je bilo izpolnjeno, ob katerem vidiš, da so bile odločitve pravilne, glede na vse okoliščine. Sestra Elizabeta ima še vedno močne stike s svojo družino, z brati in sestrami, ki se še vedno vsako leto srečujejo v času počitnic. Imajo eno skupno srečanje in so še vedno zelo povezani: bratje in sestre ter njihove družine. To je zgodba, ki govori o danes nekoliko pozabljenih vrednotah: da je družina vrednota, da so nekoč, ko so bile družine tako velike, nekateri člani družine, sestre, bratje oz. tete, strici lahko ostali sami in je bilo njihovo življenje izpolnjeno s tem, da so ga posvetili drugim.

V mnogih družinah z veliko otroci je nekdo ostal v domačem kraju in ta je potem pomenil vez med vsemi sorodniki. Ostali so si zasnovali svoje družine, nekateri so ostali sami – po lastni volji; ne zato, ker se ne bi mogli poročiti, ampak zato, ker mnogokrat ni bilo potrebe, da bi imeli še svojo družino, življenje je izpolnjevala že družina drugega – sorodstvena, prijateljska ali gospodarjeva družina.

Način družinskega življenja nekoč je pomenil čisto nekaj drugega v primerjavi z današnjim načinom življenja, ko imamo večinoma le enega brata ali sestro, edinec še tega ne; v primerjavi z okoljem petih, šestih ali sedmih bratov in sestra, z njihovimi družinami, kjer je v vsaki spet po tri ali štiri in več bratrancev in sestričen ... Nekdanja razširjenost družine pomeni povsem drugačno okolje od današnje jedrne družine. V resnici si danes pogosto podobno družinsko okolje mnogokrat skušamo iskati na nek drugačen način; preko društev, pre-

ko prijateljev, preko neke širše skupnosti, ki nudi družinsko varnost in zavetje.

To socialno omrežje, ki ga je nekoč predstavljala razširjena družina, moremo torej danes iskati nekje druge. Bi za konec morda povedali še kaj o tem, kako vidite sodobne družine, kaj jih zaznamuje, kakšna je njihova vloga.

Tako smo preko aleksandrink prešli na družine – kar je po svoje logično: okrog družine in otrok se je nekoč in se še danes oblikuje življenje. Sodobna družina je bistveno bolj osvobajajoča – ljudje se ne povezujejo več zaradi družbenih in moralnih norm, poroka ni več prisila zaradi neželene nosečnosti, ljudje si lahko izbiramo partnerje po svoji volji. Seveda je to osvobajajoče v primerjavi s tradicionalno kulturo nekdanjih časov, po drugi strani pa zahteva več odgovornosti – in tu se zatakne. Sodobni individualizem, ki pogosto prerase v egoizem, egocentričnost in s tem v netoleranco in nesposobnost sprejemanja kompromisov, preoblikuje družino. Možnost, da gresta partnerja narazen, oblikuje vrsto družinskih povezav z otroci iz prvega zakona, toleranca do istospolnih partnerstev oblikuje spet nove vrste družin. Otroci postajajo vedno bolj dragoceni in vrednota zase, ne le kot potomci ali dodatna delovna sila, pač pa kot osebnosti, ki bodo oblikovale bodočnost naše družbe. Današnja postindustrijska družba se oblikuje v novo družbo – verjetno ne boljšo, pa tudi ne slabšo od tradicionalnih družb – s svojimi vrednotami in problemi. Verjetno bomo spet doživeli službe gospodinjskih pomočnic, varušek, spremljevalk .. Zato je dobro, da tudi prek aleksandrink, ki so del naše kulture in preteklosti, spoznamo vrednost in dostojanstvo služenja sočloveku. •

Na revijo Razpotja se lahko naročite brezplačno na:
www.razpotja.si

Reza Pahlavi vs. stara dama

Aleš Maver

Ne da bi bilo potrebno sploh kaj povedati o vsebini novega družinskega zakonika, je na dlani, da je povest o njem, čeprav so jo v zadnjih tednih zasenčili bolj dramatični premiki, že zdavnaj prerasla v značilno slovensko (ali boljše šentflorjansko) razkazovanje mišic.

DVA OBRAZA

Pristno šentflorjansko okolje kajpak poskrbi za to, da je komaj mogoče dvomiti, da v naši podalpski republiki ni lahko biti homoseksualec. Še zlasti na podeželju. Ampak po drugi strani nastaja vtis o istospolnih kot izjemno močni in vplivni skupnosti. Izrazita navzočnost omenjene problematike v medijskem (tudi filmskem) in širšem javnem prostoru je tako slejkoprej v kričečem nasprotju s pravimi križi in težavami, ki jih doživlja povprečen slovenski homoseksualec.

Čeprav se bo zdela takšna primerjava obema stranema bogokletna, je z zadevo nekako tako kot z napadi na vero in verujoče v polpreteklem in deloma še sedanjem času. Seveda je izgovor zanje vedno bil, da gre za striženje peruti nesramno močni in ošabni organizaciji, ampak glavnina udarcev je vedno padala po navadnem, bolj ali manj nemočnem verniku.

Tudi zato je s človeškega vidika čisto razumljivo, če skušajo homoseksualci svojo stoletno zapostavljenost v teh krajih, ki jo do neke mere upravičeno pišejo na rovaš krščanskim cerkvam, maščevati (oziroma so jo ponekod že maščevali) z »desantom« na punčico očesa večine kristjanov, to je na zakon.

In res so cerkve v preteklosti na podlagi resda jasnih in nedvoumnih svetopisemskih izhodišč stilizirale homoseksualnost v greh par excellence, pri čemer žal niso zmogle preveč posluha niti za homoseksualce kot ljudi. Ko se omenjenemu pridruži še pogosto neiskren odnos do istospolne usmerjenosti v lastnih vrstah, nastane seveda eksplozivna mešanica.

SINDROM REZE PAHLAVIJA

Tako dospemo do vseh bistvenih koordinat nove tekme na šentflorjanskem igrišču. V prvem polčasu so v njej prednjačili tvorci zdaj krepko razvpitega projekta družinskega zakonika. Čeravno je sama ideja zanj in njegova maksimalna izvedba vzklikla v relativno ozkem krogu neke majhne

stranke, ga je koalicija spočetka v celoti posvojila. Njeni poslanci so se dobro počutili v vlogi nekakšnega kolektivnega slovenskega šaha Reze Pahlavija. Ugajala jim je misel nase kot na »prinašalce luči« in »modernosti« v zaostalo, kvarnim vplivom Katoliške cerkve predolgo izpostavljeno slovensko krajino.

Od tod tudi njihov zaničljiv odnos do vsake kritike zakonika in pogledi zviška na vse, ki so si drznili opozarjati, da sprejemanje takšne zakonodaje brez širšega soglasja ne bo prineslo nič dobrega.

SOGLASJE VRSTNIKOV

Pa se je zalomilo. Ker se je pokazalo, da strinjanje ali nestrinjanje s še enim v vrsti poskusov spremenjavanja »slovenskega narodnega značaja« koraka preko običajne delitve levo-desno. Vsaj v eni takrat še vladni stranki so pač morali spoznati, da pred svoje volivce s Titom v srcu in z rožnim vencem v žepu ne morejo stopiti z radikalnim predlogom zakonika, saj jim je misel na istospolne pare enako tuja kot njihovim vrstnikom z drugega političnega brega. Tako je pravzaprav presenetljivo nastal nov, prilagojeni zakonski načrt, ki je sicer obdržal spremenjeno opredelitev družine, a se je vsaj na dveh odločilnih točkah bistveno približal kritikom. Morda bi se lahko politično bankrotirana vladna večina (ali takrat tehnično manjšina) zaradi politične higiene sprejetju zakonika tudi odrekla, je pa med prvotnim in sedanjim besedilom vsekakor precejšnja razlika.

SPOZNANJE IN ODVEZA?

Tukaj se je začel drugi polčas. V njem primat v razkazovanju mišic očitno prevzema kar sama Cerkev. Seveda gre spraševanje, ali ima do tega pravico, krepko mimo tarče in bo nujno pripeljalo samo do tega, da bo katoliška skupnost stopila še tesneje skupaj. Preseneča pa nemara popolno poistovetenje cerkvenih predstavnikov z »našo stvarjo referendum« in streljanje iz vseh topov, ki vsaj meni zbuja nelagodje. Škofje že dolgo niso

ustvarjali vtisa tako ubranega zbora in vendarle je bilo čisto zemeljsko glasovanje – če bo do nje- ga sploh prišlo – je bilo s priložnostno molitvijo povzdignjeno tako rekoč v nebeške sfere.

Kot so se predlagatelji zakona povsem potopili v svojo namišljeno vlogo slovenskega šaha, tudi uradni zastopniki starodavne ustanove v Slove- niji nenaadoma pokajo od samozavesti. Nič več ni nadležnega premlevanja dvajsetih let slovenske samostojnosti, med katerimi so se za Cerkev raz- blinili številni skrbno negovani miti. Ni več govora o tem, da je ravno na političnem polju njen izplen boren in da so prav ljudje, ki so zastavo katolištva v minulih dveh desetletjih dvigovali najvišje, za seboj končno pustili puščavo. Vsaj v času referen- dumske kampanje ne bo nihče hkrati vprašal, ali so škojfe tudi v svojem neposrednem delokrogu

tako dosledni pri obrambi otrokovih pravic, kot hočejo biti ob družinskem zakoniku. In če je prvič doslej celo znotraj katoliške skupnosti marsikdo imel na koncu jezika besede, da je cesar nag, jih je velika tema zakonika potisnila nazaj v grlo. Pri čemer razlike med prvotno in sedanjo različico ne igrajo nobene vloge.

Cerkev bo očitno kar precej časa – tudi če vmes poseže ustavno sodišče – lahko plavala v blaže- nem občutku, da je končno spet našla sozvočje z utripom slovenskega človeka in tako na nek način prejela odvezo za vse, kar ji v zadnjih dvajsetih letih ni šlo. Sedemindvajset tisoč podpisov, zbra- nih v pičlih dveh dneh, ji kratkoročno daje prav. A bojim se, da je njeno razkazovanje mišic enako kratkovidno in nespametno kot tisto pobudnikov sprememb družinskega zakonika. ♣

IZLETI
SOCIALA
KULTURA
BIVANJE
STUDIJI
PREHRANA
SPORT
MEDNARODNE
AKTIVNOSTI

SOUSTVARJAJMO
SKUPAJ
WWW.SOU-LJ.SI

IZOBRAŽEVANJE

Upadanje globalne dominacije ZDA in vzpon Kitajske

Jaša Jarec

Združene države Amerike so v 20. stoletju nedvomno prispevale izjemen delež k vzpostavljanju arhitekture mednarodnih političnih odnosov ter oblikovanju podobe geopolitičnega in geoekonomskega svetovnega zemljevida, zato se to obdobje pogosto označuje kot Ameriško stoletje, ki je nasledilo prav tako dolgo, najmanj stoletno obdobje britanske globalne vladavine oz. Britanskega imperija. Ameriška svetovna prevlada, katere prvi znaki so bili opazni že na začetku 20. stoletja in ki je svoj prvi nagli vzpon doživela v obdobju neposredno po koncu II. svetovne vojne, se je kazala na domala vseh področjih mednarodnega političnega vpliva, od ekonomskega, finančnega, vojaškega, diplomatskega, tehnološkega in ideološkega. Visoka razvitost ameriške industrije s poudarkom na obvladovanju temeljnih industrijskih panog, je državi omogočila naglo akumulacijo finančnih in drugih ekonomskih resursov. To ugodno ekonomsko izhodišče je bilo nato vse do konca stoletja ves čas spretno izrabljano na način, da so Združene države Amerike s premišljenim kombiniranjem elementov t.i. »trde moči« (hard power, ki temelji na vojaški moči) in »mehke moči« (soft power, ki temelji na moči privlačnosti političnih idej, idealov in kulturnih dobrin) zlagoma širile svojo svetovno navzočnost in si tako v kontekstu Hladne vojne hkrati s Sovjetsko zvezo prislužile naziv svetovne supersile.

Po razpadu Sovjetske zveze in ekonomskem zlomu mnogih njenih naslednic z Rusijo vred, so se ZDA znašle v vlogi edine preostale svetovne supersile oz. globalne sile, ter začele intenzivno zapolnjevati vakuum, ki je nastal z nenadnim izginotjem velikega ideološkega bloka držav. Čas po Hladni vojni je tako mineval predvsem v znamenju *globalizacije sveta*, kar je v kontekstu globalne politične vloge ZDA pomenilo predvsem krojenje svetovne politične in ekonomske ureditve po meri ameriških zunanjepolitičnih ciljev. Kljub mogočnosti ameriškega vpliva na svetovnem političnem prizorišču, pa so globalizacijski procesi hkrati začeli ustvarjati priložnosti za nove globalne akterje, med katerimi je daleč največji razvojni korak naprej storila Kitajska. Njena bliskovita ekonomska rast, ki so jo na začetku poleg lastnih investicij poganjale predvsem množične selitve primarnih industrijskih panog podjetjih iz razvitih držav in ki v zadnjem času vedno bolj preseneča z naraščajočo konkurenčnostjo tudi tehnološko bolj sofisticiranih ekonomskih izdelkov, je začela odpirati mnoga vprašanja v zvezi s prihodnostjo mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Kaj kitajski vzpon pomeni v luči dosedanje ameriške prevlade? Ali se v njem skriva potencial za nastanek nove hegemonске globalne sile, ki lahko usodno zaznamuje 21. stoletje? Je Kitajska s svojo bogato in edinstveno kulturno dediščino sposobna oblikovati novo idejno paradigmo, ki bo

sposobna resno ogroziti dosedanje dominacijo zahodnih liberalno-demokratskih vrednot? Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja je potrebno najprej razumeti predpostavke ameriške hegemonije v 20. stoletju in se podrobneje seznaniti s pglavitnimi trendi kitajskega ekonomskega vzpona.

GLAVNI VIRI AMERIŠKE MOČI V 20. STOLETJU

Status svetovne supersile oz. globalne sile, je nerazdružljivo povezan z *ekonomsko močjo*, ki velja za enega od ključnih predpogojev za pridobitev ostalih vrst moči in vpliva v svetovni politični areni. ZDA so se v 20. stoletju vzpostavile kot vodilna industrijska država, ki je glede na večino kazalnikov ekonomske uspešnosti daleč prednjačila pred ostalimi državami. Poleg izjemne *industrijske zmogljivosti*, se je v zadnji četrtini stoletja kot dodatna odlika ameriške ekonomije izkazala tudi njena visoka prilagodljivost, saj se je po vedno hitrejšem odmiranju starih industrijskih panog oz. njihovi postopni selitvi na globalni Vzhod zelo hitro odzvala na nove razmere in z vzpostavljanjem novih industrijskih sektorjev z visokimi dodanimi vrednostmi – kot so npr. računalništvo, telekomunikacije, letalstvo ter vesoljske tehnologije – poskrbela za nov zagon in podaljšanje svoje vodilne vloge v globalnem kontekstu. Ekonomska moč države in njena politična stabilnost sta ZDA omogočili tudi

obsežno *finančno dominacijo*, ki se je poleg ameriške vloge v kreditiranju drugih držav in ekonomij kazala tudi v vodilni vlogi ameriškega dolarja na mednarodnih finančnih in trgovinskih trgih, pri čemer je večina držav dolar uporabljala tudi kot valuto, v kateri so shranjevale svoje devizne rezerve. Uspeh ameriške ekonomije pa je bil v veliki meri pogojen z njenimi *tehnološkimi temelji*. Kvaliteta ameriškega visokošolskega sistema in njegova tesna prepletenost s poslovnim sektorjem sta omogočili neprestan dotok visoko kvalificiranih znanstvenikov, inženirjev in druge inteligence (s posebnim poudarkom na množičnem pridobivanju »možganov« iz vsega sveta), ter dobro izobraženost širšega delovno aktivnega prebivalstva, kar je rezultiralo v visoki ekonomski konkurenčnosti mnogih industrijskih panog. To je ZDA omogočilo, da so dosegle že omenjen postopen prehod v vedno bolj sofisticirane oblike industrijske proizvodnje – vključno z vedno večjim obsegom storitvenega sektorja – in s tem ohranile svoj primat v določanju glavnih smernic svetovnega industrijskega razvoja. Naslednji vir ameriške dominacije je predstavljala njena *vojaška moč*. Njena prava razsežnost se je prvič pokazala z vstopom ZDA v II. svetovno vojno, nato pa je v drugi polovici 20. stoletja vojaški razvoj ZDA potekal v smeri vedno večjega tehnološkega napredka, ki se je v prvi fazi odražal v povečevanju števila in tehnološke kompleksnosti jedrskega arzenala, proti koncu stoletja pa v vedno bolj intenzivnem vpeljevanju informacijsko-komunikacijskih in računalniško podprtih tehnologij v vojaško industrijo. ZDA, ki med vsemi državami sveta v svojo vojsko še vedno investirajo daleč največ proračunskih sredstev, so tako proti koncu stoletja dosegle nesluten vojaški primat, njihova globalna vojaška prisotnost in bolj ali manj redna vojaška posredovanja v politično »neposlušnih« državah pa sta v drugi polovici 20. stoletja pripeljali do vojaške hegemonije, vzpostavljene predvsem v funkciji zadovoljevanja ekonomskih interesov.

UNIPOLARNI AMERIŠKI TRENUTEK PO KONCU HLADNE VOJNE

Opisani vzpon ZDA je v desetletjih po II. svetovni vojni potekal vzporedno z razvojem njene takratne največje politične in vojaške tekmice, Sovjetske zveze. Veliko rivalstvo med obema velikima državama, ki se je navzven odražalo v delitvi svetovnega sistema držav na dve glavni ekonomsko-politični interesni sferi in v intenzivnem medsebojnem obo-

roževalnem tekmovanju, označuje etapo v mednarodnih političnih odnosih, za katero je bila značilna t. i. *bipolarna svetovna ureditev*. Ta ureditev se je obdržala vse do demontaže socialističnih držav v Vzhodni Evropi koncem 80. let 20. stoletja oz. do razpada Sovjetske zveze, ki je sledil kmalu zatem. Razpadu Sovjetske zveze je sledilo izjemno turbulentno obdobje za vse njene države naslednice, ki je bilo zaznamovano s serijo ekonomskih in političnih kriz, ki so pretresale večino post-sovjetske regije. Kriza je med drugim močno prizadela tudi največjo državo naslednico Sovjetske zveze, Rusijo, ki je v 90. letih doživela domala popoln ekonomski zlom, s čimer je izgubila tudi velik delež svoje nekdanje politične moči. Ta nova etapa v mednarodnih političnih odnosih, v kateri so se ZDA naenkrat znašle v vlogi edine preostale svetovne supersile, je zaradi novonastale strukture v mednarodnih odnosih označena tudi kot *unipolarna svetovna ureditev*. Zanj je značilno, da obstaja v mednarodnih odnosih samo en dominanten center, ki lahko s svojo močjo in vplivom bolj ali manj poljubno razpolaga v skladu s svojimi cilji in interesi. Ta center moči, ki ga v našem primeru posebej ZDA, ima glavno besedo pri določanju dinamike mednarodnih odnosov, saj mu je večina ostalih držav v pretežni meri podrejena oz. je v primeru nepripravljenosti na sodelovanje izpostavljena tveganju izolacije oz. izločitve iz svetovnega sistema.

Unipolarna ureditev je omogočila ZDA, da so svoj model modernizacije, temelječ predvsem na promociji tržne ekonomije in vrednot liberalne demokracije, začele globalno razširjati kot edini mogoči model političnega, ekonomskega in družbenega razvoja. Pri tem so glede na vrsto interesov in vrsto problema v posamezni svetovni regiji ali državi uporabljale različna sredstva, ter svojo zunanjo politiko izvajale na različne načine, in sicer bodisi v multilateralnem okviru sodelovanja s širšim krogom drugih držav (npr. znotraj Organizacije združenih narodov) bodisi v sodelovanju z ožjim krogom svojih zaveznikov, ali pa povsem samostojno oz. unilateralno. Kljub temu, da so si ZDA za mnoge svojih večjih zunanjepolitičnih aktivnosti od začetka unipolarizma naprej prizadevale pridobiti širši konsenz pod okriljem Organizacije združenih narodov, se je večkrat izkazalo, da je supersila, kadar gre za njene vitalne interese, pripravljena svoje cilje dosegati tudi mimo vseh mednarodnih političnih forumov in delovati povsem na lastno pest.¹

SPREMINJANJE SVETOVNEGA GEOPOLITIČNEGA ZEMLJEVIDA: VZPON KITAJSKJE

Ko je govora o aktualnem vzponu Kitajske, je potrebno najprej omeniti, da gre pravzaprav za njen ponovni vzpon, saj je srednjeveško kitajsko cesarstvo, znano tudi pod imenom »Cesarstvo sredine«, hkrati z Indijo predstavljalo eno od dveh velikih azijskih civilizacij, ki sta skozi dobršnje obdobje zgodovine imeli močan ekonomski in kulturni vpliv v širši azijski regiji.² Moderni vzpon Kitajske se je po dolgotrajnejšem obdobju stagnacije in nazadovanja, ki je sledilo zatonu kitajske srednjeveške moči, začel v poznih 70. letih 20. stoletja z obsežnimi reformami, ki jih je začel izvajati kitajski komunistični politik Deng Xiaoping. Ta je v okviru obsežne modernizacije države prišel z uvajanjem t. i. *socializma s kitajskimi značilnostmi*, katerega sestavni del je bilo tudi vpeljevanje tržnega gospodarstva, ki je postopno začelo sobivati (in še vedno sobiva) z nedemokratično enostrankarsko vladavino Komunistične partije Kitajske.

Od takrat Kitajska beleži konstantno ekonomsko rast, ki jo odraža večina relevantnih makroekonomskih indikatorjev. Tako ta država že od leta 2003 beleži rast BDP-ja v višini okoli 10 % in je tako v letu 2010 po velikosti BDP-ja že izpodrinila Japonsko z drugega mesta lestvice največjih svetovnih gospodarstev ter se uvrstila neposredno za ZDA, v letu 2009 pa je na lestvici največjih držav izvoznic na prvem mestu prehitela dolgoletno rekorderko Nemčijo. Njene devizne rezerve so v drugi polovici leta 2010 dosegle že 2,65 bilijona ameriških dolarjev, kar predstavlja največjo zalogo deviznih rezerv na svetu. Hkrati pa je Kitajska s posedovanjem več kot 1 bilijona ameriških dolarjev vrednih ameriških državnih obveznic največja lastnica ameriškega zunanjega dolga. V letu 2009 se je Kitajska povzpela tudi na drugo mesto na lestvici držav prejemnic tujih neposrednih investicij (za ZDA), prav tako pa se vedno višje povzpenja tudi na lestvici držav izvoznic neposrednih investicij. Na opisani ekonomski uspeh Kitajske je vplival splet zelo različnih dejavnikov. Po eni strani lahko govorimo o povsem »naravnih« razlogih, kot je npr. velikansko število prebivalstva, ki predstavlja ob nizkih standardih zaščite delavskih pravic,

nizkih povprečnih dohodkih prebivalstva in čedalje večji profesionalni usposobljenosti delavstva, praktično neprecenljiv človeški vir, po drugi strani pa stoji za celotnim procesom kitajske ekonomske rasti zavestna politika kitajskih komunističnih oblasti, ki želijo svojo deželo načrtno dvigniti na piedestal svetovne ekonomske in politične velesile. Kitajska razvojna in ekonomska politika se tako usmerjata v izvajanje različnih ukrepov za spodbujanje gospodarske rasti, od izdatnega investiranja v raziskave, razvoj in izobraževalni sistem, ustanavljanja svobodnih podjetniških con z minimalnim vmešavanjem države v njihovo delovanje, formiranja gospodarskih klasterjev panožno komplementarnih podjetij, pa do spodbujanja izvoza s pomočjo umetnega vzdrževanja nizke vrednosti domače valute in izvajanja državnega protekcionizma nad določenimi paradnimi domačimi gospodarskimi panogami. Če k temu dodamo še dediščino konfucijanskega izobraževalnega sistema in delovnega etosa, nacionalni zgodovinski spomin kitajske srednjeveške moči ter relativno dolgo tradicijo vlaganja v področje raziskav in razvoja, je kitajski uspeh pravzaprav dokaj razumljiv.

Opisani trendi ekonomske rasti Kitajsko že uvrščajo med vodilne svetovne industrijske države, pri čemer ta država s svojimi proizvodnimi kapacitetami počasi že prevzema vodstvo v večini temeljnih industrijskih sektorjev, npr. v industriji jekla, ladjedelništvu in blagu široke potrošnje, strmo rast pa beležijo tudi sektorji kot so gradbeništvo, industrija cementa, težka strojna industrija, avtomobilska in kemična industrija. Nagla industrializacija in z njo povezana urbanizacija sta povzročili, da se je Kitajska uvrstila med največje svetovne porabnike praktično vseh osnovnih strateških surovin (razen nafte, kjer še vedno daleč prednjačijo ZDA³): od jekla, premoga, žita, do mesa. Poleg tega je Kitajska največja svetovna porabnica aluminija, bakra, umetnih gnojil, postopoma pa prevzema oz. se približuje prvemu mestu v potrošnji najrazličnejših potrošnih dobrin – simbolov množične potrošniške družbe – kot so prenosni telefoni, TV-sprejemniki, hladilniki, osebni računalniki itd.

Gospodarski vzpon Kitajske pa ni več omejen samo na klasične industrijske sektorje, saj vse večji del njenega gospodarstva sestavljajo storitvene dejav-

1 Eden od očitnih primerov je bila denimo vojna v Iraku, ki jo je leta 2003 začel takratni ameriški predsednik George W. Bush.

2 Po nekaterih ocenah je Kitajska še leta 1820 prispevala 30 % svetovnega BDP-ja.

3 Kitajska se sicer uvršča na drugo mesto med največjimi svetovnimi porabniki energentov.

nosti in industrijske dejavnosti z visoko dodano vrednostjo. Zaradi vse večje usposobljenosti kitajske delovne sile namreč vse več zahodnih podjetij določene storitve, kot so npr. računovodstvo, informatika, inženiring, programiranje ipd., naroča na Kitajskem, poleg tega pa je Kitajska zaradi svojih velikih vlaganj v sektor raziskav in razvoja zaradi primerjalno še vedno zelo nizkih stroškov dela, vse bolj konkurenčna tudi na področju tehnološko zahtevnejših panog, kot so izdelava mikročipov, informacijsko-komunikacijske tehnologije, tehnologije za pridobivanje obnovljivih virov energije (t. i. »zelene tehnologije«), pa tudi civilnih letal, hitrih vlakov, vesoljskih tehnologij idr.

BITKA ZA ENERGETSKE VIRE

Strma rast kitajske ekonomske moči in s tem povezana vse večja potreba po varni in stabilni oskrbi s surovinami, so kitajsko politično elito navedle k novim geostrateškim in geoekonomskim razmislekom. Nemotena oskrba s surovinami – predvsem z energenti – je namreč nujen pogoj nadaljevanja dosedanjih stopenj gospodarske rasti, kar je med drugim eno od glavnih jamstev vzdrževanja notranjega socialnega miru na Kitajskem, zaradi česar temu vprašanju kitajske komunistične oblasti posvečajo še posebno pozornost.

Kljub temu, da Kitajska precejšni del svojih energentov zaenkrat še vedno pridobiva iz lastnih virov, se bo v prihodnje njena energetska odvisnost zaradi

visokih stopenj gospodarske rasti samo še povečevala. Tako je za pričakovati, da bo ob nafti, ki jo ta država zaradi nezadostnih domačih kapacitet že dolgo v pretežni meri uvaža iz drugih držav, kmalu morala začeti uvažati tudi zemeljski plin in celo premog, kljub velikanskim zalogam in svetovnemu primatu v njegovi proizvodnji.⁴

Vprašanje energetske oskrbe je s tem postalo eno od vprašanj nacionalne varnosti, zato kitajske oblasti že dlje časa s pomočjo t. i. *energetske diplomacije* intenzivno vzpostavljajo različne mednarodne kanale za zagotovitev energetske oskrbe. Kitajska je tako v zadnjih nekaj letih okrepila svoja zunanje-politična prizadevanja v državah, ki razpolagajo s potrebnimi zalogami energentov (in drugih industrijskih surovin), predvsem nafte. To vključuje poglobljanje gospodarskega sodelovanja z različnimi državami sveta, od Bližnjega vzhoda (Iran, Savdska Arabija), Afrike (Angola, Sudan), Latinske Amerike (Venezuela, Brazilija), do Srednje Azije (Kazahstan, Uzbekistan). Oskrbo z energenti si ta država zagotavlja bodisi preko kupovanja na trgu bodisi s pomočjo vlaganja v energetske infrastrukturo posameznih držav preko svojih državnih korporacij, kar nedvomno priča o njeni težnji po igranju proaktivne vloge na mednarodnih energetskih trgih.

Kitajski geostrateški interesi glede pridobivanja energetskih surovin so seveda neposredno soočeni z dolgoletno ameriško prevlado na tem področju.

⁴ Kitajska 80 % vse svoje električne energije proizvede s pomočjo premoga. Kitajske oblasti zato že izvajajo postopno diverzifikacijo virov električne energije, ki vključuje povečevanje deleža obnovljivih virov za njeno pridobivanje.

ZDA so namreč do sedaj dominirale na globalnem trgu energetskih surovin, in sicer, tako preko svoje vloge največjega svetovnega uvoznika in uporabe ameriškega dolarja kot edine svetovne »naftne valute«, kot preko obvladovanja proizvodnih kapacitet ter vojaške prisotnosti na glavnih svetovnih energetskih žariščih (predvsem na Bližnjem vzhodu) in vzdolž pomembnih energetskih poti. V tem trenutku je težko predvideti nadaljnji razvoj tekmovanja obeh velesil za obvladovanje trgov z energetskimi viri, vendar je vsekakor moč trdit, da bo razplet na tem področju v veliki meri vplival tudi na potek njunega tekmovanja za globalno ekonomsko in politično prevlado.

NAMESTO ZAKLJUČKA: PERSPEKTIVE GLOBALNIH POLITIČNIH RAZMERIJ MOČI V 21. STOLETJU

Kako bo bliskovit gospodarski vzpon Kitajske vplival na prihodnost svetovnih geopolitičnih razmerij in še posebej na status ZDA kot edine globalne supersile, je v tem trenutku nemogoče z gotovostjo napovedati. Kitajska se je v zadnjih dveh desetletjih nedvomno spremenila v pomembnega svetovnega političnega akterja, katerega vpliv se bo v prihodnosti samo še povečeval. 21. stoletje tako zelo verjetno ne bo geopolitično zaznamovano kot še eno Ameriško stoletje, kot se je še nedolgo tega napovedovalo, temveč bo prišlo do pomenljive prerazporeditve globalnih razmerij moči, pri čemer bo Kitajska zelo verjetno prevzela eno od vodilnih vlog. Svetovna gospodarska kriza, ki je izbruhnila leta 2008, je tovrstni trend le še potrdila, saj je rapidno upadanje gospodarske aktivnosti v večini zahodnih držav spremljal le relativno blag padec gospodarske rasti na Kitajskem, ki je uspešna svoje enormne proračunske presežke preteklih let izkoristiti za ponoven zagon svoje ekonomije s pomočjo obsežnih vlaganj v domače infrastrukturne projekte, s čimer so kitajske oblasti uspele zadržati visoko stopnjo gospodarske rasti tudi na vrhuncu krize leta 2009⁵. Ali je ravno t. i. »Veliko recesijo«, ki je dodobra zamajala temelje ameriškega gospodarstva in hkrati poskrbela za še en dokaz o stabilnosti kitajskega vzpona, mogoče označiti kot točko preloma v globalnih političnih razmerjih, bo pokazal čas.

Pri razmišljanjih o bodočem razmerju moči med ZDA in Kitajsko pa je potrebno vzeti v ozir še ne-

kaj pomembnih dejstev, ki bi utegnili sugerirati, da ne glede na aktualne trende, Kitajsko čaka pred prevzemom globalnega političnega primata še veliko nalog. Prvič, Kitajska je ne glede na bliskovit gospodarski vzpon določenih (urbanih) regij še vedno dežela s stotinami milijonov revnega prebivalstva, v katerem se skriva velik potencial socialnih napetosti, ki lahko ob morebitnem izbruhu resno ogrozijo nadaljnjo kitajsko rast. Drugič, kitajski vpliv bo v prihodnje izvirjal iz njene absolutne moči, izvirajoče predvsem iz velikanske količine njenih človeških resursov. To z drugimi besedami pomeni, da kljub temu, da utegne Kitajska v skupni letni višini proizvedenega BDP-ja ZDA prehiteti že dokaj kmalu, bo z vidika BDP-ja na prebivalca, kot pomembnega indikatorja ekonomske razvitosti posamezne države, še dolgo zaostajala za ZDA. Tretjič, ZDA so v globalnem merilu še vedno brez resne konkurence na vojaškem področju. Četrto, ZDA se zaradi že omenjenih visokih vlaganj v izobraževalni sistem ter sektor raziskav in razvoja ponašajo z najboljšimi univerzami na svetu, ki močno dominirajo na vseh relevantnih svetovnih lestvicah in vsako leto pritegnejo tisoče nadarjenih študentov iz vsega sveta. Pot do tehnološke dominacije Kitajske, ki letno v ta področja primerjalno vlaga precej manj sredstev kot ZDA, je torej kljub precejšnjim premikom na tem področju še vedno dolga.

Bodoča arhitektura porajajočega se multipolarnega sveta ostaja tako zaenkrat še velika neznanka. Glede na aktualne trende razvoja Kitajske je moč tej državi v prihodnosti vsekakor napovedati zelo pomemben vpliv na globalne politične in ekonomske odnose. Pri tem pa ne gre zanemariti dejstva, da je za Kitajsko značilen povsem drugačen tip politično-kulturne in kulturno-civilizacijske dediščine kot za zahodne države, ki se bodo morale tako v prihodnje soočati tudi z vse večjo prisotnostjo drugačnega ideološkega in kulturološkega koncepta. Liberalno-demokratski vrednotni okvir, ki je dolgo časa predstavljal idejni temelj za širjenje hegemonije zahodnih držav z ZDA na čelu, se bo tako zelo verjetno počasi spremenil v zgolj eno od možnih političnih izbir, za katero se bo odločal le določen krog držav. In lahko domnevamo, da bo v prihodnje ravno velikost tega kroga določala meje ostankov ameriške politične in ekonomske dominacije.♦

5 Po podatkih kitajskega Nacionalnega statističnega urada je gospodarska rast v navedenem letu znašala 8,7 %

Norveška svoboda govora

Gregor Vuga

Na začetku obhoda po Zgodovinskem muzeju v Oslu stoji tabla, ki obiskovalca nagovori z naslednjimi besedami: »Arheološke najdbe je potrebno interpretirati. Glede na svoja različna ozadja bodo avtorji pisali različne zgodovine.« To je pogled, ki ga sicer izpričuje tudi sodobna zgodovinopisna stroka in v kontekstu muzeja ne bi smel biti presenetljiv, vendar tabla s svojim neobhodnim uvodom v razstavo tudi simbolizira antitotalitarno odprtost v temelju norveškega naroda, ali pa vsaj trud, da bi to odprtost postavili in predstavili kot svoj temelj. Lahko bi pričel s kakšno drugo anekdoto, morda z izjavo župana Fabiana Stanga, ki je po napadih v Oslu in Utøyi zavrnil vprašanja o strožjih varnostnih ukrepih z besedami: »Varnostni ukrepi ne rešujejo problemov. Učiti moramo več spoštovanja.« Sporočilo javnosti je vsakič isto: za Norvežane je pluralizem neomajen ideal.

VEČ DEMOKRACIJE

Norveški premier in predsednik vladajoče laburistične stranke Jens Stoltenberg je za BBC po napadih dejal, da bo odgovor na situacijo *»več odprtosti in več demokracije.«* Za Stoltenberga je potrebno v takšni (torej odprti in demokratični) družbi sprejemati *»različne poglede, tudi tiste, ki jih ne maramo [...] vendar pa nikoli ne smemo sprejemati nasilja.«* S skoraj istimi (morda parafraziranimi) besedami mi je odgovoril Thor, osemtridesetletni ekonomist, ko sva se v gorah pogovarjala o pomenu demokracije: *»Najboljše debate sem imel vedno z ljudmi, s katerimi se nisem strinjal. Če se strinjava, potem se samo strinjava in to je dolgočasno, nič ne pride iz tega. Pomembno je, da imajo ljudje različna mnenja, da imajo pravico do teh mnenj in da jih lahko izražajo. V trenutku, ko pa hoče nekdo svoje mnenje vsiliti drugim, ko posega po ekstremnih metodah in počne v imenu tega slabe reči... Takrat ga mora družba ustaviti.«*

Thor je ponosen na svoja stara starša, ki sta pomagala srbskim vojnim ujetnikom med drugo svetovno vojno. S prijateljem sta ponosna na to, da se Norvežani povečini niso preprosto uklonili Nemcem. Kvizlingovo ime raje vljudno preslišita. Ko omenim mirno vzdušje v prestolnici in državi mi odvrne: *»To se je pač zgodilo. Sprejmeš in sidiš potem, ko je končano.«* Njegov odgovor odseva neko nejasno mešanico fatalizma, flegmatizma in pragmatizma, za katerega se zdi, da prežema skandinavse narode. Eno je gotovo res: norveški odziv na tragedijo je bil predvsem miren.

Za Thora tako imenovano priseljenško vprašanje s katerim se ukvarja večina preostale Evrope sploh ni vprašanje. *»Starejši kot smo, bolj se jaz in moji prijatelji nagibamo k temu, da bi morda volili de-*

sne stranke, zaradi nižjih davkov, ki jih obljubljajo. Vendar se hkrati zavedamo, da visoki davki našim otrokom in otrokom naših prijateljev omogočajo poceni in kvalitetno šolanje, omogočajo nam da se vozimo po urejenih cestah in tako dalje, in potem tega ne storimo.« Po njegovem pričanju priseljenci sploh niso politična valuta, kot marsikje drugje. Kljub temu s prijateljem ne moreta mimo sicer zamolčanega strahu: *»Na nek način je dobro, da je bil krivec bel, Norvežan in kristjan. Sicer bi se ljudje obrnili proti tujcem.«*

POGLED OD ZUNAJ

Podobno skrb je v pogovoru izrazila Jennifer, Minnesotčanka poročena z Norvežanom: *»Odleglo mi je, ko so potrdili identiteto napadalca, ker je to pomenilo, da so ljudje situacijo sprejeli kot domač problem in ne napad od zunaj. Sicer bi bil odziv lahko drugačen.«* Po njenih besedah je bilo poročanje norveških medijev izjemno korektno: *»Ljudje so navajeni na to, da je vse dobro organizirano in urejeno, tako da so preprosto čakali na uradno potrditev, nobenih špekulacij ni bilo.«*

V primerjavi s tem je bilo poročanje tujih medijev, tudi tako uglednih kot je BBC, polno neutemeljenih ugibanj in predsodkov. Ko sem še dobro uro po eksploziji, ki je odjeknila v centru Osla spremljal dogajanje prek spleta, so novinarji, v trudu, da bi zapolnili zatišje živega poročanja, kot lajne ponavljali: *»Ne vemo še kaj se je zgodilo, nihče še ni prevzel odgovornosti, vendar je verjetno, da gre za napad islamskih skrajnežev.«*

Z mnogimi sem si takrat delil mnenje, da je imel napad veliko več skupnega z napadom na vladno stavbo v Oklahomi leta 1995, tarče napada pa so namigovale na skrajno desnico s katero je Norveška

sicer že imela težave v preteklosti. Mediji pa niso mogli preseči diskurza, ki je v zadnjem desetletju besedo terorizem napravil za sinonim islamskega ekstremizma (kot da ni drugih terorizmov). Špekulacije so se vlekle vse do potrditve, da je bil napadalec Breivik. *»Nekega prijatelja sem žal osramotila, ker je na spletu objavil povezavo do članka, ki je trdil da gre za napad islamskih teroristov, nato pa sem ga z uradno povezavo postavila na laž. To ni bil moj namen, vendar kaže kako prenatragljeni so bili nekateri,«* pravi Jennifer. Protimuslimanska retorika se sicer v nekaterih krogih ni ohladila še dolgo za tem. Medtem ko so nekateri celo v uravnovešenih časnikih netaktno pisali o tem, da je napadalec *»prevzel jezik jihada«* (Simon Tisdall, *The Guardian*) sta se italijanska politika Mario Borghesio in Francesco Speroni (*Lega Nord*) idejno celo postavila na Breivikovo stran v njegovem *»križarskem pohodu«*. Seznam je dolg.

Jennifer dela z mladimi priseljenci, oziroma begunci, sirotami z vsega sveta. *»Nekaj dobrega je na vsem skupaj, čeprav omahujem, da bi čemurkoli v zvezi z napadom rekla dobro,«* mi je zaupala: *»Odprla se je možnost, da se o tem pogovarjamo. Ksenofobija in rasizem nista več nekaj, kar bi lahko odmislili, kakor da ne obstaja.«* Breivik je nekega Norveškega blogerja, ki zagovarja protipriseljenška stališča baje razglasil za svojega heroja. *»Ta blogger se je po tem takoj distanciral od vsega. Mislim, da je v tem dober nauk: zavedaj se, kakšno občinstvo imaš.«*

ODGOVORNOST GOVORA

Ob pogovoru se zdi, da povprečni prebivalec Norveške resnično ne verjame v represijo mnenj, tudi tistih ne, ki jih tovrstne liberalne družbe raje pometejo pod preprogo. Narod, katerega temperament (stereotipno) zaznamuje nekakšen neprizadet fatalizem, morda soroden tistemu, ki so ga Britanci med drugo svetovno vojno ubesedili v sloganu *»keep calm and carry on,«* se je na neosebni ravni zdel bolj pretresen ob dejstvu, da je v svoji sredi imel človeka, kot je Breivik, kot ob tem kaj je Breivik storil. Na kocko je bila postavljena njihova

odprtost (Prizore etnično tako neselegirane družbe boste težko našli drugod po Evropi.). Medtem ko se je do nedavnega do priseljencev pregovorno tolerantna Nizozemska v zadnjih letih zaradi svojih konfliktov polarizirala in zdrsnila v naraščajočo ksenofobijo, je Norveška odločno stopila skupaj. Država se je morala s težavo distancirati od svojega državljana, ki je prizadel udarec predvsem njeni samopodobi. Nadvse nujno je bilo, da je Breivik nerepresentativen predstavnik družbe, ki je želela ostati odprta. Obenem pa mu je bilo potrebno, vsaj simbolično, ponuditi besede – da bi ohranili prav to odprtost je bilo treba skleniti grozen kompromis, priznati, da bi bilo Breiviku morda vredno prisluhniti. Špekulacije o tem, kakšen bi lahko bil odziv na teroristični napad s strani Nenorvežana (že apriori problematičen pojem) pa kljub svoji fiktivnosti kažejo na razpoke, ki pričajo o tem, kako zelo težko si je Norveška priborila tako tolerantno družbo, kot jo ima. Titanski trud bi se lahko v trenutku sprevrgel v nič, če bi ljudje odreagirali drugače. Če bi prevladal rasistični ali ksenofobični esencializem, pri katerem je deviantni pripadnik ene skupine deležen privilegija kontemplacije razlogov za svojo deviantnost, drugemu pa je deviantnost pripisana sama na sebi, kot njegova esenca – oziroma z vsakdanjim jezikom časopisja: ko belec stori zločin je to storil z razlogom (četudi je to umska bolezen), temnopolti pa zato, ker je zločinec.

Tudi ni res, da je Breivik popolna anomalija. Kot omenjeno, je imela država že v preteklosti precej rasno motiviranih napadov na priseljence, predvsem v devedesetih, vendar noben izmed njih ni dosegel takšne magitute. Vendar so Norvežani vsakič stopili skupaj s solidarnostjo, ki jo narod običajno premore samo ob velikih katastrofah. Tokratni napad pa je, bolj kot kadarkoli prej, Norvežanom razgalil občutek ogroženosti s strani Drugega (kjerkoli se že ta pojavi) kot fakt, kot realen problem, ki ga ni moč odmisli, pač pa se z njim odkrito soočiti. Če se bo zgodilo to ali bo prevladala kakšna drugačna rešitev iz preteklosti, bo pokazal šele čas. ♦

»Vztrajanje na kvazi objektivnosti je skrajna politična pozicija«

Sandra Bašić Hrvatin

Jerneja Grmadnik

Dr. Sandra Bašić Hrvatin, predstojnica Oddelka za medijske študije na Fakulteti za humanistične študije v Kopru, medijska strokovnjakinja, ki pravi, da zase raje sliši, da je medijska aktivistka, že več let opozarja ne neurejene razmere v slovenskem medijskem prostoru. Medijski monopoli, komercializacija medijev, problematičen oglaševalski kolač, kjer ima absolutni monopol televizija, kriza poslovnega modela medijev, padec branosti časopisov, vzpon interneta in prekarnost novinarskega poklica so samo nekateri problemi, ki so se v času gospodarske krize še bolj poglobili, nekateri pa dobili epilog tudi s stečajem medijskih podjetij in odpuščanjem novinarjev. O tem in tudi o politični polariziranosti slovenskega medijskega prostora smo spregovorili z dr. Bašić Hrvatin.

V nekem intervjuju ste pred časom rekli, da že spremljanje informativnega programa pomeni sodelovanje v procesu ideološkega razcepa na levo in desno – za vsako vprašanje namreč pride v studio en desni in en levi analitik oziroma politik. Lahko rečemo, da nosijo mediji veliko mero krivde za takšno delitev?

Težko govorim o krivdi. Po mojem mnenju je eden od problemov ta, da so mediji, pa ne samo slovenski, skozi desetletje ustvarili mit, da je o politični realnosti mogoče govoriti na tak razklan način, in da se da skozi tovrstno poročanje o določenih zadevah priti do nekega nevtralnega, objektivnega pogleda na svet. Mediji ne morejo sprejeti tega, da je vsak medijski pogled subjektiven in kolikor bolj se trudijo, da bi se iz tega izločili, da bi zavzeli nekakšno objektivno pozicijo, bolj se pogrezajo v to delitev. Določena vprašanja – če na primer govorimo o človekovih pravicah – nimajo različnih mnenj. Še huje je to, da mediji umetno podeljujejo legitimnost določenim govorcem, kljub temu da tega ne bi smeli narediti in tako ustvarjajo določena civilnodružbena gibanja, ki imajo potem politične posledice. Moti me, da se mediji izogibajo odgovornosti za svoje politično delovanje, s tem, da ves čas trdijo, da ne počnejo nič drugega, kot da popisujejo realnost. Daleč od tega. Vsako popisovanje realnosti je komentar. Vztrajanje na neki kvazi objektivnosti je skrajna politična pozicija. S tem novinarji povejo – mi počnemo, kar hočemo, odgovornosti za to, kar počnemo, pa ne bomo prevzeli, ker smo objektivni. Ni res. Takoj

ko izberete določenega govorca, določeno temo, določen pogled, ste se že opredelili, kakšen pogled boste ponudili na neko vprašanje.

V vsaki razpravi potem gledamo ene in iste politične komentatorje, ki se zdijo bolj kot ne trobila političnih strank. Kje je tu kritičnost?

Kategorijo političnega analitika so si izmislili novinarji. To je spet ta diverzija v javnem prostoru – novinar ima namreč svoje mnenje, a tega noče povedati jasno, zato povabi politične analitike od katerih se pričakuje, da bodo govorili predvidljive reči. Tako imate določeno število političnih analitikov, za katere že vnaprej veste, kaj bodo rekli. Tisto, kar mene moti, ni toliko, da so mediji politično pristranski – saj vemo, da so – temveč teza, da niso. Da so neodvisni, da lahko zagotovijo to pozicijo. Te pozicije žal ni. Veliko lažje bi bilo za državljane, da bi točno vedeli, katere politične poglede zagovarjajo mediji.

Ali ni to že jasno? V Sloveniji se ve, kateri so bolj levi in kateri bolj desni, kateri skrajno na enem političnem polu...

Kateri pa so to levi mediji? Kaj določa leve medije?

Če za leve medije velja, da so bolj naklonjeni slovenski levici, se tu bolj poraja vprašanje, kdo oziroma kaj in kakšna je slovenska levica ...

Ta zgodovinska »krivda« sega v konec 80. let, ko so bili določeni mediji del civilne družbe – in so vodili in odpirali javne razprave, ki jih t. i. »mainstream« mediji niso. Mladina je imela pri tem

pomembno vlogo. Ampak to pomeni zgolj to, da so ti mediji takrat opravljali vlogo, ki so jo morali. Danes so mediji podporni mehanizmi politike. Politika razkrajja javni prostor, mediji pa se temu prilagajajo – gre za neke vrste incestuozno razmerje, kot je rekel Serge Halimi, urednik *Le monde diplomatique* in avtor knjige *Novi psi čuvaji*. To se mi zdi problematično. Tisti, ki še vedno zagovarjamo stališče, da bi bi mediji morali imeti kritično funkcijo, smo ostali brez kakršnegakoli medija, ki bi to opravljal. Če se izrazim v prispodobah *Božanske komedije*, ki jo ravnokar berem: za Danteja, ki je bil zelo strankarski človek, je bil hud greh, če je bil nekdo omahljiv, neopredeljen, neodločen, torej človek, ki ni zavzel neke pozicije. Zato imate medije, za katere težko rečete, da so levi in desni, ampak so to mediji, ki producirajo določene teme, ki jim je politika primarni vir informacij in primarno področje, v katerem delujejo. Raziskava, na katero so se vsi sklicevali, ko je padla vlada, je pokazala, kako ima vlada nizko podporo, ampak v isti raziskavi je bilo videti, da političnim strankam zaupata dva odstotka ljudi, državnemu zboru pet in predsedniku vlade deset odstotkov. Tu imate paradoksalno situacijo, da inštitucije, ki jim ljudje še manj zaupajo, moralizirajo o nezaupanju v inštitucije, ki jim ljudje malo več zaupajo. Mi bi morali revitalizirati koncept demokracije; mi sploh ne vemo več, o čem govorimo, ko govorimo o njej. Navajeni smo govoriti o levi ali desni politiki, ob tem da so se temeljni koncepti, ki to politično sfero določajo, popolnoma izpraznili.

Če spregovoriva o novinarstvu danes – imam občutek, da novinarji, še posebej ko poročajo o gospodarski krizi, ki je trenutno najbolj »vroča« tema, producirajo informacije, ki navajajo statistike, odstotke. Kaj to sploh pove? Smo novinarji vse spravili na raven nekih števil, povzemanja raziskav, recikliranja informacij in PR sporočil? V novinarstvu velja, da mora vsaka informacija imeti odgovor na pet vprašanj, zelo redko pa danes dobimo odgovor na vprašanje, zakaj, kakšen je kontekst – številke ne pomenijo nič, če ne poveš, kaj nekaj pomeni v odnosu do nečesa. Pri gospodarstvu so mediji naredili tudi veliko gonijo med realnim in javnim sektorjem – da je samo prvi tisti, ki ustvarja, javni pa tisti, ki se bohoti in živi kot parazit. A pomislite, kaj bi bilo, če nihče ne bi delal na okencih, učil v šolah, zdravil v bolnišnicah. To je moralizira-

nje. Mediji danes ne poročajo, ampak izključno moralizirajo. Pripovedujejo pravljice, zgodbe, ki se začenjajo in nikoli ne končajo. Vedno govorimo o ekonomskih kategorijah, o BDP-jih, rasti itd., kot da nimamo drugih mehanizmov za merjenje kvalitete življenja ljudi. Mediji danes na eni strani poročajo o ekstremno dobrih in ekstremno slabih primerih. Zame je problem popolno uničenje srednjega razreda – pred našimi očmi se ga ukinja. Postajamo družba, ki je razklana, med tistimi, ki so zelo bogat in tistimi, ki so bolj ali manj revni.

V novinarskem svetu je zadnje čase veliko govora o t. i. državljskem novinarstvu (*citizen journalism*), ki predpostavlja neko aktivno vlogo državljanov pri novinarskem delu. ProPublica, ameriška neprofitna medijska organizacija, je denimo nedavno prosila svoje bralce, da pomagajo iz množice podatkov in e-naslovov aljaške guvernerke Sarah Palin, ki so postali javni, najti »sporne« podatke. Kakšno je vaše mnenje o tej vrsti novinarstva?

Bi vi šli na operacijo k državljskemu kirurgu? Naloga novinarja je, da ljudem pomaga iz množice informacij, ki jih ima na razpolago, poiskati informacijo, ki je vredna razmisleka. Pustimo ob strani to, ali imajo novinarji danes čas to opravljati in ali to res počnejo, ampak to je njihova odgovornost.

Kako pa gledate na internetne forume oz. komentarje, kjer lahko kdorkoli pod vzdevkom, ki si ga izmisli, reče karkoli? Večina medijev danes teži k temu (predvsem preko socialnih omrežij), da bi ljudje čim bolj komentirali določene stvari, se vklopili v razprave... Res šteje vsako mnenje? Forumi so neke vrste *kakafonija*, kjer se navidezno ustvarja občutek, da je ogromno glasov in da so drugačni. Švedska se je na primer odločila, da ne bo imela anonimnih forumov, kar jaz absolutno podpiram, kljub ugovoru domačih pravnikov o svobodi izražanja. V javni razpravi morajo ljudje, ki zagovarjajo določena stališča, biti prepoznavni in odgovorni, za to, kar rečejo. To je vse.

Ste zelo kritični do novinarjev, za katere pravite, da so strahopetni, ko gre za njihove pravice in menite, da bi se morali bolj odločno postaviti za ureditev svojih delovnopравnih razmerij, saj jih večina dela preko honorarnih pogodb. Dejstvo pa je, da so razlike med novinarji zelo velike – ni malo takih, ki imajo zelo

»Tisto, kar mene moti, ni toliko, da so mediji politično pristranski – saj vemo, da so – temveč teza, da niso. Da so neodvisni, da lahko zagotovijo to pozicijo. Te pozicije žal ni.«

dobre plače, poleg tega se je že izkazalo, da so cehovski kolegi nekolegialni in neenotni.

V novinarstvu vlada kastni sistem – obstajajo tisti, ki so zavarovani, dobro plačani, imajo močan vpliv in obstaja množica novinarjev, ki težko opravljajo svoj poklic, ker nimajo zagotovljenih minimalnih varnostnih mehanizmov. Imate skratka novinarsko aristokracijo, ki je nedotakljiva, na drugi strani pa veliko številko novinarskih delavcev, ki producirajo informacije. Od kolegice, ki je novinarka, sem slišala, da je cena ene informacije dva evra – ena vestička, ki jo napiše, je torej vredna dva evra. Izračunajte, koliko informacij mora sproducirati, da zasluži za minimalno plačo. Imate ogromno število novinarjev, ki delajo v nemogočih delovnopравниh razmerjih. Na enega rednega zaposlenega, pade 6 do 7 ljudi, ki delajo za honorar. Mediji so vsa leta opozarjali na propade različnih panog in težave v finančnem sektorju, niso pa opozarjali, na to, kar se dogaja v njihovi lastni panogi. To, kar gledamo, je zadnje dejanje, ki se je začelo v 90. letih – privatizacija medijev je primer privatizacije vseh ostalih podjetij. Prišel je trenutek, da novinarji in ljudje, ki delajo medije, določene stvari sami razčistijo. Novinarji so lenobno sprejeli pomoči, ko jim je to ustrezalo, ko pa je bila kritika preostra, jim ni bilo prav. Če novinarji ne bodo razumeli, da je brez njih demokratičen projekt brezupen, potem imamo res težavo. In to morajo narediti sami, ni neke inštanice, ki bi od zgoraj povedala, kaj naj naredijo.

Če se dotaknem še vloge akademikov. Zakaj vas je tako malo takih, ki bi opozarjali na te probleme, če je stanje v medijih tako alarmantno, da tako rekoč načenja demokracijo?

Vsak, ki javno zagovarja določena stališča, mora plačati določen davek. Kot strokovnjak nastopaš kot nekdo, ki ima določeno znanje in ki nekaj zagovarja. Neodvisnega akademskega pogleda ni. Moraš zavzeti stališča. Moraš povedati, kaj je pravilno in kaj ni. V tem prostoru je težko, ker je tudi tvoj nastop takoj »popredalčkan« – politika dominira povsod. Vseeno pa mislim, da je to neodgovorno. Tisti, ki imajo znanje na vseh področjih, morajo javno nastopati in opozarjati na stvari, ki so ne-

sprejemljive, ker je to njihova odgovornost. Jaz to moram narediti, ker bi sicer zanikala, kar sama počnem. Če mi ustvarimo občutek, da se nič ne da spremeniti, tako to velja. Noam Chomsky je lepo povedal: če si prepričan, da se ne da nič storiti, se resnično ne da nič storiti. Če pa začneš nekaj premikati kljub temu, da so spremembe počasne, delaš to odgovorno.

Veliko projektov, ki podpirajo raziskovalno novinarstvo, v tujini spodbujajo in podpirajo fakultete. Kakšne so možnosti, da bi se tudi pri nas fakultete, ki šolajo bodoče novinarje, bolj aktivno vključile v take projekte?

Zdi se mi pomembno, da bi se na našem programu študenti učili na raziskovalnih projektih, a je problem v financiranju. Večino ključnih vprašanj z medijskega področja že leta pri nas obravnava in podpira Mirovni inštitut, ki pa sredstva dobiva od zunaj; od Evropske unije, od Guardianove fundacije itd. Rada poudarjam Guardianov primer – to je veliko podjetje, ki razume, kaj pomeni družbeno odgovorno delovanje, imajo svojo fundacijo in se iz nje financira medijske projekte in novinarje v drugih državah.

Niso tudi oni zdaj tudi v finančnih težavah?

Njihove težave je vredno podpreti. Svoje moči so usmerili v spletno stran. Stvar je, da finančni model, ki bi podprl spletne medije, ne obstaja. Oni imajo finančne izgube, ker so se zavestno odločili, da svojih bralcev ne bodo pustili na cedilu. Zavzemajo se za to, kar je skrajno problematično – namreč, generacije, ki prihajajo, jemljejo internet kot nekaj, kar je brezplačno. Toda to, kar na internetu nekdo ustvarja, to niso informacije, ki so na sončno energijo, nekdo jih dela. Zato je eden od možnih načinov financiranja spletnih medijev ta, da bi telekomunikacijska podjetja, kot so Yahoo, Google, Facebook, Twitter idr. delež svojega dobička namenila tudi podpori novinarskega dela.

Ste zelo kritični do slovenskega medijskega prostora. Lahko navedete kakšno državo, ki ima zgledno urejeno področje medijev?

Nemški model, ki je zelo zgledno urejen, pa tudi japonski, so zanimivo postavili Američani leta 1945, na t. i. točki nič – da se nekaj takega, kar se je zgodilo v času nacizma, ko je bila svoboda izražanja popolnoma uničena, ne bi ponovilo. Američani so pomagali s finančnimi sredstvi postaviti tak medijski sistem, ki bi to preprečeval, zato imate danes toliko nekih varovalk. Pri sebi doma pa tega konsenza niso našli. Prvi mediji v Ameriki so bili pravzaprav javni, ampak je bil komercialni sektor tako močen, da je zlobiral zakonodajo, ki je favorizirala komercialni sektor. Za države v Evropi pa morate upoštevati tudi, da obstaja EU, ki sprejema določene direktive. Famosna direktiva, ki smo jo morali tudi mi po hitrem postopku prenesti v našo zakonodajo, sploh ne govori o medijih, ampak o uslugah, storitvah (*services*) – in to je ta telekomunikacijska paradigma. Če preberete tekst direktive, se v njej beseda potrošnik pojavi osemkrat, državljan pa enkrat, in to v delu, kjer je govora o medijski pismenosti, kar pomeni, da se pravica svobode izražanja reducira na pravico potrošnika, ki naj bo sam odgovoren, da se izobrazijo in sam sebe zaščiti zaradi neodgovornega obnašanja medijev. To so veliki premiki, ki bodo imeli katastrofalne posledice. Evropa se je v zadnjih dvajsetih letih trudila zaježiti moč ameriških medijskih korporacij, a ni imela nobenega drugega mehanizma kot da je podporla evropske medijske korporacije, da bi tekmovali z ameriški. V EU imate tako strahotno koncentracijo in ob tem še totalen polom ideje o samoregulaciji – poglejte Veliko Britanijo, ki je imela vse mehanizme, potem pa je izbruhnila afera s prisluskovalanjem, ki je pokazala, da nič od tega ni delovalo.

Kakšne so po vašem mnenju možne medijske alternative, zdaj ko je poslovni model v krizi? Pogosto omenjate obliko medijskih zadrug; te bi delovale po načelu samoupravljanja in bi se financirale iz prostovoljnih mesečnih prispevkov svojih članov.

Pojavili so se t. i. neprofitni mediji (to so neprofitne medijske ustanove, ki jih podpirajo donatorji,

fundacije, se financirajo iz naročin in delujejo kot mediji, ki podpirajo raziskovalno novinarstvo; med njimi so *ProPublica*, *Center for Investigative Reporting*, *Bureau of Investigative Journalism*, op. a.), a mislim, da celoten medijski sistem ne more temeljiti na taki shemi – mogoče je na tak način vredno podpirati določene projekte, poleg tega je pri nas neprofitni sektor manj močen kot v Ameriki. Pri nas se zavzemam za neprofitni model, ki bi bil bližje našemu prostoru – v mislih imam nekaj takega kot medijsko zadrugo. Ljudje bi sami stopili skupaj in bi vzdržali medij, ki bi delal v njihovem interesu. Sodelovali bi pri upravljanju, financiranju in pri vsebinah. Pa ne govorim o javnem mediju, ampak o majhnih lokalnih, regionalnih medijih.

Je torej ena možnost revitalizacije novinarstva na lokalni ravni?

Da. To kažejo vse raziskave.

Katere medije spremljate vi?

Slovenskih sploh ne.

Premalo raziskovalnega novinarstva, preveč komentarjev?

Da, komentarjev ne rabim. Sama sem nekoč spremljala vse medije, a potem sem izoblikovala mrežo ljudi, ki jim zaupam in me opozarjajo na določene vsebine. Kar se tiče ključnih vprašanj sedanjega časa, pa sem našla sogovornike v drugih državah, nekaterih mogoče v živo sploh ne bom spoznala... Da je ta mreža nastala in da ločim med informacijami, ki so pomembne ali ne, sem vložila veliko energije. Ko je že veliko govora o slovenskem Supervizorju; ena takih neprofitnih organizacij, ki jo rada spremljam, je ameriška *Sunlight foundation* (neprofitna organizacija, ki skrbi za preglednost in transparentnost financ ameriške vlade, op.a.), ki ljudem razloži, kaj je korupcija, kako je treba slediti denarju, kaj je dostop do podatkov, ... To je prihodnost novinarstva – podatkovno novinarstvo. Novinarji morajo biti sposobni izbrskati podatke, jih dati v kontekst in se povezati z ljudmi z znanjem, ki jim bodo informacije pomagali osvetliti iz različnih zornih kotov.♦

»To je prihodnost novinarstva – podatkovno novinarstvo. Novinarji morajo biti sposobni izbrskati podatke, jih dati v kontekst in se povezati z ljudmi z znanjem, ki jim bodo informacije pomagali osvetliti z različnih zornih kotov.«

Umetniški kolektivizem ali kolektivno avtorstvo?

Kaja Kraner

Razmislek o kolektivnem v kontekstu likovne umetnosti skorajda nujno nakazuje na svoje domnevno nasprotje: koncept individualnega avtorstva, ki predstavlja temelj moderne umetnosti, oziroma avtonomne umetniške/kulturne sfere. Avtorstvo navkljub nedvomno številnim družbenim funkcijam, vzpostavlja likovno umetniško delo kot proizvod izražajočega se posameznika, četudi je to v nekem smislu nujno kolektivni proizvod. Umetniško delo navsezadnje ni le pred gledalca nevtraln in ne-posredovano prineseni izolirani produkt umetniško-ustvarjalne akcije, temveč kompleksna zmes številnih so-delujočih dejavnikov in posameznikov (institucij, produkcijskih razmerij, širšega družbenega konteksta, tehnologij itd.). Četudi se ta del v sodobnejših interpretacijah umetniških del vedno bolj upošteva kot pomemben (so)dejavnik, pa mu seveda ni priznan nikakršen (so)avtorski prispevek, ravno tako v praksi bistveno ne deluje na škodo siceršnjega. V tem kontekstu se tako pojavlja vprašanje, kaj, če sploh kaj, dela drugačno »deklarirano« kolektivno avtorstvo.

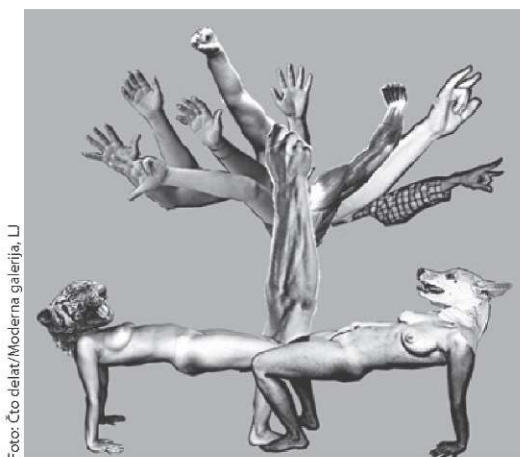

Foto: Čto delat/Moderna galerija, LJ

Preko razširitve individualne avtorske pozicije je mogoče brati tudi raznovrstno in kompleksno umetniško dejavnost ruskega kolektiva, oziroma platforme Čto delat? (Kaj delati?). Kolektiv, ki se je med 9. junijem in 21. avgustom predstavil v ljubljanski Mali galeriji s svojim večplastnim projektom naslovljenim Učiti se, učiti se in še enkrat delovati, združuje umetnost, teorijo in aktivizem. Člani so torej tako teoretiki, filozofi, kritiki in umetniki, njihovo produkcijo pa zaznamuje aktivno odzivanje na aktualne družbene in politične dogodke. Čto delat? posledično odlikuje tudi uporaba najrazličnejših (umetniških) medijev in sredstev, v skladu s trenutnim projektom, oziroma kontekstom. Kolektiv že od svojega nastanka leta 2003 redno izdaja tematski časopis. Ravno tako pa tudi

intervenira v javni prostor (umetniške akcije, aktivizem, radijske oddaje ipd.), objavlja svoje teoretične prispevke v raznih publikacijah, ter redno sodeluje tudi znotraj polja sodobne umetnosti, ki je pravzaprav že povsem vajeno tovrstnih hibridnih in (vsaj deklarirano) aktivističnih umetniških praks. Celo v tolikšni meri, da si je hibrid umetniškega delovanja in aktivizma (ki je sicer povsem legitimna oblika umetniškega izraza vsaj od institucionalizacije zgodovinskih avantgard), tekom let prislužil svojo lastno oznako: artivizem.

Tako poimenovani artivizem (v slovenski kulturni prostor pojem vpelje A. Milohnič), ki združuje in so-oplaja vsaj načeloma ločene sfere družbenega delovanja, je mogoče označiti kot tipično hibridno obliko sodobne umetnosti, tudi transumetnosti. Pojem transumetnosti je morda najlažje izpeljati kar iz postmodernistične umetnosti, predvsem pa navezati na številne medijske novosti v umetniški produkciji 60-tih in 70-tih let prejšnjega stoletja (na primer performance, body art, happening, land art, instalacija, video). Razcvet novih umetniških izraznih oblik, ter postopno vključevanje novih medijev v sodobno-umetniške projekte, je seveda neposredno vezano na vsesplošno pluralizacijo in hibridizacijo dotlej koherentnih in fiksnih institucij, pojmov, teorij, kulturnih meja itd. Vendar četudi sama institucija umetnosti (v najširšem smislu) vzporedno doživlja številne strukturne premike, sodobno-umetniška hibridnost sprva označuje predvsem hibridnost medija (kot nasprotje visoko-modernistične nocije »čistosti« medija). Kljub

temu pa se likovno-umetniška ustvarjalna dejavnost preko vse bolj kompleksnih (pogosto tehnološko podprtih) umetniških projektov, postopoma transformira v nekakšno kolektivno delovanje, ki ne vključuje več izključno umetnikov. Umetniki tako po potrebi so-delujejo, so-ustvarjajo s številnimi strokovnjaki, umetniško delo pa ni več razumljeno izključno kot trdni in stabilni artefakt, temveč procesualni projekt, ki se razvija, spreminja, tako v času, kot preko vključevanja interakcij s publiko. Kljub vsemu, pa je v praksi tudi tovrstno umetniško delo pogosto »klasificirano« na povsem klasičen način.

AVANTGARDNA DEDIŠČINA

Umetniško delo, ustreznejše umetniško delovanje, je v okviru kolektiva Čto delat? torej razumljeno kot orodje za politično akcijo, ki se v tem primeru legitimira, inspirira, kot seveda tudi reflektira preko teorije in aktivizma. Tovrstno, do neke mere tudi funkcionalistično razumevanje umetnosti, je mogoče zaslediti že od obdobja romantike naprej, kljub temu pa se sodobna umetnost pogosto napaja predvsem iz avantgardne umetniške dediščine. Kolektiv Čto delat? izhaja predvsem iz ruske avantgardne dediščine, ki preko tematizacije in prakticiranja oblik kolektivnosti in samoupravljanja, ter brisanja meja med umetnostjo in življenjem, razmišlja o funkcionalnosti tovrstnih oblik v sodobnem družbenem kontekstu. Ta razmislek Čto delat? zasnujejo predvsem na avtorski izrazni obliki 48-urnih seminarjev, ki so ga izvedli tudi v Ljubljani, ter deluje kot nadomestilo tradicionalne otvoritve razstave. Oblika seminarja črpa iz nekoliko bolj neinstitucionalizirane oblike ob-razstavnega druženja v okviru umetniških studiov/ateljejev. V sami formalni zasnovi pa se poskuša odmakniti od tradicionalnih didaktičnih oblik, ter spodbujati dialoškost, celo konfliktnost, kot tudi vdor domnevno neprimerno osebnega. Ob vsem tem pa je mogoče preizprašati predvsem kako tovrstno neformalno dediščino pravzaprav postaviti v galerijski institucionalni okvir/sistem. Umetniška institucija je namreč radikalno prečena s trdno zasidranimi pravili, načini delovanja (pravilo o nedotikanju umetniškega dela je v tem konkretnem primeru vsekakor eno takih), statusom itd. Še morda najbolj pa z vedno samoumevno predpostavko o gledalčevi ne- ali delni vednosti, ki se v sodobno-umetniškem kontekstu manifestira predvsem preko nekakšne instantne obrazložitve celotnega dela

na razstavi; vedno priloženem listu papirja. Vsaka oblika performativne umetniške akcije (kar seminar v nekem smislu tudi je), se ravno tako ubada s težavo reprezentacije minljive akcije kot artefakta, ki ga galerijski prostor (in gledalec) v nekem smislu »zahtevata«. Ta je pogosto razrešena preko (video, fotografske, pisne, zvočne ipd.) dokumentacije, kar pa ne drži v primeru omenjenega kolektiva. Čto delat? namreč v galerijskem prostoru ne pustijo nikakršnih »sledi« svoje pretekle akcije, pri čemer je mogoče predpostaviti tudi njihovo razumevanje le-te. Performativna umetniška akcija je tako očitno razumljena kot potencialno, če ne kar ultimativno subverzivna ravno v svoji minljivosti in minimalni materialnosti, ki bi (vsaj načeloma) naj onemogočala institucionalizacijo, ter komodifikacijo.

Obliki 48-urnih seminarjev, pa je ravno tako mogoče razumeti kot (v sferi sodobne umetnosti od poznih 90-tih let naprej modno) 'relacijsko estetičko'. Po Nicolasu Bourriaudu, bi naj bil temelj nekaterih sodobno-umetniških del vzpostavljanje/izumljanje posebej intenziviranih medčloveških razmerij, ta domnevno skupna izkušnja pa bi gledalce-udeležence naj povežala v mikroskupnost. Če je torej gledalec klasični likovni objekt-artefakt doživljal, izkušal, interpretiral sam, se torej tudi konstituiral kot koherenten individuum, bi torej naj relacijska umetnina nagovarjala vse udeležence (obenem), jih zapletala v medsebojne relacije, ter vzpostavljala aktivno skupnost, kolektiv. Četudi ni natančno pojasnjeno, kako to, da umetniško delo naenkrat poseduje tolikšno moč, pa, kot že rečeno, relacijska umetnost predstavlja model številnih sodobno-umetniških praks, ki vzpostavljajo razstavni prostor kot »vmesni prostor«, nekakšno neodvisno platformo za družbeni eksperiment, institucionalno kritiko, in sploh laboratorij za »svobodno« prakticiranje kritičnega mišljenja.

GALERIJSKI PROSTOR KOT ČITALNICA

Umetniški kolektiv Čto delat? je v okviru razstave v Mali galeriji galerijski prostor spremenil v študijsko čitalnico, ki se je ob trajanju seminarja spremenil tudi v prostor za srečevanja in debato. Celotna zbirka čtiva v razstavnem prostoru Male galerije ob nekaterih predhodnih številkah časopisa Čto delat?, vključuje tudi najnovejšo številko, izdano ravno za to priložnost. Številka naslovljena Theater of Accomplices (dobesedni prevod bi lahko bil: Gledališče sokrivcev), vsebuje tudi nekaj besedil slovenskih teoretikov, prinaša pa vpogled

in premislek o umetnostno-zgodovinski dediščini poskusov združevanja politične akcije in umetnosti, predvsem v navezavi na delo Berholta Brechta. V čitalnico spremenjeni galerijski prostor, pa nikakor ne prinaša dolgočasne zbirke knjig in časopisov umetniškemu kolektivu podobnih iniciativ po svetu (vključujoč tudi slovensko platformo Reartikulacija), temveč je zasnovano kot fascinantna stenska instalacija. Stenska postavitev tako v maniri kolaža združuje podobe številnih porekel, vključuje pa tudi dokumentarne video posnetke preteklih lokacijsko-specifičnih umetniških akcij, ki so jih izvedli po svetu, ravno tako pa so v čudovito kompozicijo ukomponirane tudi številne knjige. Posamezni večji stenski postavitvi na obeh stranskih stenah Male galerije, pa nista tudi edina umetniška kosa, temveč je natančno (likovno) domišljena pravzaprav celotna prostorska postavitev. Celoten razstaveni prostor, razstava kot celota, je torej spremenjen v delo, pri čemer obe stenski postavitvi v nekem aspektu spominjata celo na kompleksne srednjeveške oltarne podobe. Čitalnica umetniškega kolektiva torej ni niti morebiti dolgočasna zbirka čtiva, istočasno pa tudi ne udobna soba za sproščeno branje in spodbudo kreativnega razmisleka. Postavitev funkcionira nekako »gesamtkunstwerkovsko« precizno določeno, hkrati pa nekako svečano. Vsak sestavni del deluje kakor da je na svojem mestu kot ključni element celote, pri čemer (v nasprotju s svojim domnevnim namenom) čitalnica skorajda ne predpostavlja gledalčeve interaktivnosti. Zbirka zanimivega čtiva, ki bi v navezavi na vsebino najnovejše številka Čto delat?, kot tudi naslovitvi razstave, najverjetneje naj služila kot orodje za gledalčev razmislek in politično akcijo, torej nekako ne dosega svojega namena. Še več, Brechtovo orožje kot sestavni del čudovite stenske likovne kompozicije, je spremenjeno (skrčeno) na likovni ornament. Iz tega seveda nikakor ne gre nujno sklepati, da umetnost kot taka ne more imeti revolucionarnega, emancipatornega potenciala (politično orodje v marsikaterih rokah zagotovo lahko je). Umetnost je, kot poudarjajo tudi sociologi umetnosti, nedvomno v dialektičnem odnosu z družbo, istočasno njen proizvod, kot tudi potencialni instrument za njeno spremembo. Omenjena transformacija tako pomeni predvsem to, da je ne-umetnosti, sprejeti pod okrilje institucije umetnosti, skorajda nujno odvzeta njena prvotna funkcija/moč/potencial. Kljub morebitni minimalni estetski vrednosti namreč po nekakšni »duchampovski logiki« postane

nosilka samega temelja moderne umetnosti: individualnega, ali pač kolektivnega avtorskega izraza (pri čemer njena lastna vsebina postane premo-sorazmerno zminimalizirana). Razstava tako bolj kot deklarirano delovanja, ki bi lahko v gledalca katapultiralo sveženj simbolne odgovornosti (kot to sodobna umetnost pogosto poskuša početi), prinaša torej radikalno estetizirano politično/teoretično akcijo. Ravno ta pa (znova) deluje kot ključen avtorski prispevek razstave.

UMETNIŠKI KOLEKTIVIZEM?

V zgodovini sodobne umetnosti je mogoče zaslediti kar nekaj poskusov t.i. umetniškega kolektivizma. Najbližji primer »kolektivnega pristopa« je nedvomno delovanje slovenske skupine Irwin (in širše umetniškega kolektiva Neue Slowenische Kunst), ki je le-tega udejanjala preko odpovedovanja produkciji novih, izvirnih, avtorskih, individualnih umetniških del. Skupina je tako vseskozi apropiativno/retroavantgardno citirala že obstoječe, pretekle kulturne tekste pri čemer je bila ravno ta pozicija zavestnega odpovedovanja izvirnemu naknadno »brana« kot izvirna. Čto delat? svojega ustvarjalnega pristopa ne določijo/omejijo tako natančno, četudi je neke vrste kolektivno avtorstvo, ki se manifestira preko združevanja umetnikov, teoretikov in aktivistov, mogoče brati kot poskus izpostavitve umetne konstrukcije meja med umetnostjo, teorijo in aktivizmom.

Na prvi pogled je »stranski produkt« kolektivnega avtorstva Čto delat? ravno raznovrstnost, kompleksnost (umetniškega) udejstvovanja skupine, nekakšna gosta, eklektična in težko berljiva govorica, ki je polna referenc, prilaščanj, najrazličnejših povezav. Ravno tako predvsem tudi širša ustvarjalna dejavnost, ki se levi iz estetskega likovno-umetniškega objekta in umetniške institucije, preko teoretičnega razmisleka v članku, do intervencije v specifičen javni prostor, in ki nujno oplaja specifično logiko delovanja v vsaki »ločeni sferi«. Ta »pluralna govorica«, pa je morebiti ravno tista, ki omogoča dialog z raznovrstno publiko, v končni fazi pa produkcijo mikroskupnosti udeležencev-gledalcev. Kljub temu pa, kot smo poskušali izpostaviti, specifičnosti tovrstne govorice/delovanja nima veliko s samim kolektivnim. Gre za povsem uveljavljeno, da ne rečemo modno obliko umetniško-ustvarjalnega pristopa, ki ima vsekakor več s specifičnim družbenim kontekstom (na primer razvojem informacijskih tehnologij).♦

Leprozorij osvobaja

Blaž Gselman

Ognjen Spahić:
Hansenovi otroci,
 Prevod: Dean Rajčić,
 Spremnna beseda:
 Dijana Matković,
 Študentska založba,
 zbirka Beletrina 2011,
 164 str.

Sedem let po izidu izvirnika (Hansenova djeca), smo dobili romaneskni prvenec Ognjena Spahića (1977), pripadnika mlade črnogorske literature, tudi v slovenščini. A zanimivo je, da prevod še zdaleč ne zamuja toliko kot izvirnik. Delo, modernistična mojstrovina, se je lahko črnogorskemu avtorju zapisalo šele zdaj, ko so mladi črnogorski literati uspeli preseči identifikacijo z literarnim očetom, Petrom Petrovićem Njegošem. Nacionalni kult, ki ga je Njegoš zgradil, je bil za mnoge generacije pisateljev premočan, da bi, kot ugotavlja piska spremne besede Dijana Matković, postali kaj več kot njegovi epigoni. A ne za Nikolaidisa (v slovenščini imamo njegov roman *Mimesis*), Spahića in druge mladce, ki so z velikim romantičnim pesnikom dokončno obračunali. In Spahić si je v tem boju za svoje – očitno močno – metodološko orožje izbral ignoranco. Na tem mestu se razkrije že tudi zgoraj omenjena zamuda. Modernizem, kateremu roman pripada, je bolj značilen za prvo polovico 20. stoletja v svetovni književnosti. A čas zanj je prišel v Črni gori šele zdaj, ko je fascinacija z nacionalno ideologijo popustila.

Zgodbo romana nam pripoveduje gobavec, ki je kot bolnik nastanjen v zadnjem evropskem sanatoriju za ljudi okužene s hansenovim bacilom (»Zadnji leprozorij v Evropi je na jugovzhodu Romunije...«). Njegovega pravega imena nikoli ne izvemo, le to, da je v ponarejenem potnem listu, ki ga dobi za rojstni dan, in s katerim naj bi pobegnil na »Zahod«, zapisano Andrei Stanescu. Podari mu ga sostanovalec, Američan Robert W. Duncan, s katerim nameravata zbežati.

Zato, da bi lahko zadihala na svobodi, so enako kot potni list, pomembne tudi prazne konzerve ananasa. Pa seveda zemljevid Evrope, čeprav na koncu koščke z Lizbono, Moskvo in drugimi kraji po sobi premetava mrzel zimski veter. Za prav vsako podrobnost, tudi za zemljevid raztrgan na tisoč koščkov, pri načrtovanem begu skrbi Duncan. Ko je bil še zdrav, je med hladno vojno bival v Vzhodni Nemčiji, zaposlen v obveščevalni službi. Nekega dne so ga ujeli Rusi, ga zaprli in v zatohli samici se je nalezal bacila. Verjetno tudi zato lahko upa na beg. Navezal je stik s članom Securitateja, Romunom Martinom, ki je skrbel za prevoz bolnikov iz bolnice v leprozorij.

Zanimivo je, koliko vedo bolniki povedati o zgodovini svoje bolezni. Vsak pozna kakšno zgodbo, najbrž legendo v kateri sodelujejo gobavci. Prav gobavost nas vrne k sami literarnosti literature – pripovedi.

Ta teče počasi, nekako tako kot se razvija in napreduje bolezen, ki muči pripovedovalca. Nenehni tok pripovedovalčevih »cogitationes« nas seznanja z dnevnim dogajanjem znotraj zidov leprozorija, z obredom pokopa, ko kakšen bolnik umre, potem pa se zavest vrne v svojo preteklost, ali še večkrat, obnovi katero od zgodb kolegov Duncana ali pa starega Madžara Zoltána. Sedmo poglavje se začne s stavkom, ki bi ga lahko imenovali kar avtorjeva samorefleksija: »Dogodkov, ki so sledili, se spominjam kot kup nespretno montiranih kadrov nizkoprodukcijskega filma.« Ta »low budget« film je seveda naša zavest, kar je v resnici izredno spretno uspelo upodobiti Spahiću. Tudi jezik je izbran – Spahića ne omenjajo po nemarnem kot enega najboljših stilistov s področja nekdane skupne države –, vsak zapisan stavek pa nosi težo, ki nam brani, da bi ga kar takoj pozabili. Notranji ritem zgodbe sledi vsebini, postopno narašča vse do trpkega spoznanja, ki pride na koncu.

Medtem, ko so gobavci zaprti za zidovi leprozorija, se zunaj dogajajo opazne družbene spremembe. Nicolaeju Causescu so škodili zadnji dnevi na prestolu, kmalu bodo slike z njegovim portretom pobrane s sten v javnih prostorih, njegove podobe naslikane na fasadah tovarn pa prebarvane. Ta kontrast med gobavci in zunanjim svetom, lahko vzbudi marsikatero asoci-

acijo. Zdi se, da vsaka družba potrebuje svoje »gobavce«, nek sloj ljudi, ki so iz nje izločeni, jim ni pripuščeno prestopiti njenega praga. Največkrat so predstavniki tega sloja marginalizirane skupine ljudi, najsi bodo to priseljenci, narkomani, ljudje drugih ras in veroizpovedi ali pa kakšni drugi, katere si družba izbere za talce in preko njih opozarja okolico, kaj je še sprejemljivo in kaj ne več (vzpostavi se normativ), za vključitev vanjo. Zanimiv je trenutek v zgodbi, ko stari Zoltán opazuje demonstrante na ulici. Sedaj so tudi oni takšni izobčenci, saj se zavzemajo za radikalno predružačenje nekaterih norm, ki veljajo. A ko se jim želi Zoltán pridružiti, začnejo ti ljudje metati vanj kamenje, nekako kot bi hoteli reči, da gobavec ni dovolj dober za revolucijo, kot da bi jim jo lahko on ukradel, rečeno še drugače, kot da je bilo zaupanje v sočloveka največja napaka zgodovine. In to načelo do neke mere zastopa Robert W. Duncan, izrazit individualist (ko je bil še zdrav, je bila tudi njegova služba takšna), katerega počelo pa je vendarle bolj temeljna človekova določitev, kot je zaupanje. Njega družbena (zgodovinska) akcija ne zanima. Čeprav je dal pobudo za beg, skozi pripoved vse bolj niha med da in ne, preveč ga dvomi o smiselnosti takšnega dejanja: »Prosil sem ga, da natančneje pojasni, o čem je dvomil, on pa je začel govoriti o nesmiselnosti kakršnihkoli akcij, ki bi zgrešeno življenje naredile malo manj takšno.« Duncanu je očitno jasno, nezavedno ali pa tudi ne, da vsako človekovo akcijo prekine smrt. Kot takšen, bit-za-smrt, niti nima smisla, da karkoli začneja.

To se tudi potrdi, ko Robert kljub dolgemu in uspešnemu begu, na Dunaju naredi samomor. Pripovedovalec – ki je kot Zoltán, Američanov antipod, glasnik akcije – to spozna, saj je njegovo delovanje sedaj paralizirano, njegovo življenje pa zvodeni – tako rekoč dobesedno, saj pristane na nekem Jadranskem otoku. Akcija torej ne prinese ničesar, oziroma prinese zgolj – nič. To se nenazadnje potrdi tudi glavnemu junaku samemu, ko v eni svojih (mikro) akcij ubije kolega iz leprozorija.

S tako razumeto vsebino, se Spahičeva pripoved postavlja kot naslednja v dolgo kolono evropskega (novoveškega) romana, v katerem glavni junaki drug za drugim propadejo ravno kot nosilci družbenih akcij. Šele modernizem pa razkrije eksplicite, da se za iluzornimi akcijami skriva zgolj nič.

Roman Ognjena Spahića je potrebno nujno prebrati, saj ne gre za moraliziranje (že zgolj podatek, da so osrednji liki romana gobavci se zdi tako rekoč irelevantno), niti za kakršnokoli merjenje družbeno-politične klime v avtorjevi domovini, marveč je avtor prodril mnogo globlje – v samo jedro človeka kot tubiti (kot bi rekel Heidegger) in nas soočil s temeljnimi bivanjskimi vprašanji. Dijana Matković je, v že zgoraj omenjenem zapisu, delo uvrstila v novi eksistencializem, saj da sledi zgledu Camusovega romana Gnus. Tudi, če paralelam med obema knjigama ne gre oporekati, si dovolimo manjšo intervencijo ob tej misli (pa še to samo zato, da ljudje ne bi nevedni hodili po svetu): pod Gnus se je podpisal Jean Paul Sartre. ■

*Zahvaljujemo se vsem,
ki ste z donacijami omogočili nastanek te revije.*

Še posebej se za finančno podporo zahvaljujemo

Javni agenciji za knjigo RS

in

Študentski organizaciji univerze v Ljubljani,

za donacijo pa

Agenciji M Servis, d. o. o.

in

Klubu goriških študentov.

*Vabimo vse, da z donacijo, oglasom ali
sponzorstvom pomagata ohraniti Razpotja
brezplačna.*

TRR za donacije:

SI56 0000 1549 723, Nova KBM

www.dhg.si

www.razpotja.si

e-mail: revijaDHG@yahoo.com

VABILO K PISANJU ZA ZIMSKO ŠTEVILKO RAZPOTIJ

tema: **POTROŠNIŠTVO**

Če se iz današnje perspektive ozremo nazaj v preteklost, lahko nekoliko navivno rečemo, da je človek vedno »proizvajal« in »trošil« določene dobrine. Vendar sta pojma proizvodnje in potrošnje zgodovinsko pogojena pojma.

Produkcija in potrošnja sta namreč šele v zadnjih nekaj desetletjih postali temeljni kategoriji našega mišljenja. Z njimi ne opisujemo le dinamike industrijske proizvodnje potrošnih dobrin, ampak vse večji spekter človeških delovanj, ki so jih v preteklosti razumevali v povsem drugačnih kategorijah. Tako na primer govorimo o "kulturni produkciji" in o "potrošnji kulturnih dobrin".

To odpira celo vrsto vprašanj: ali se lahko, ko govorimo o potrošništvu, res omejimo zgolj na določeno "psihologijo" ljudi ali ta fenomen obravnavamo le kot problem "vrednot". Ali ni tudi pojem "vrednot" (ki je tudi sam, tako kot potrošništvo, star le nekaj generacij) pravzaprav izposojen iz sveta tržne izmenjave (kar je še bolj očitno v angleščini, kjer pojem "value" označuje tako "vrednost" kot "vrednoto". Ali gre torej za določene "vrednosti" na trgu morale)? Ali ne gre za vseobsegajoči način naše dnevne interakcije s stvarmi in, vse pogosteje, z ljudmi?

Kaj vse torej danes trošimo oz. konzumiramo? Ali ne v teh kategorijah govorimo tudi o odnosih med ljudmi; ali ne konzumiramo tudi nekega razmerja. Ali ne govorimo o tem, da nam določen odnos ponuja premalo? Ali ne živimo v dobi, ki nam narekuje, da moramo použiti vse, kar se da, iztrošiti in izkoristi vsako minuto dneva? Ali ne že na vsako dejavnosti gledamo kot menedžerji lastne osebe in lastnega časa ter hočemo lastno življenje in same sebe potrošiti do konca, kolikor le gre?

CELOTNO VABILO IN VEČ INFORMACIJ NA
www.razpotja.si

Prav tako ste vabljeni tudi k pisanju recenzij,
komentarjev ter prispevkov,
ki se premišljeno lotevajo neke aktualne problematike.

ROK ZA ODDAJO PRISPEVKOV JE 8. 12. 2011

1. Richard Taylor of Washington & Maryland
2. William Taylor of Washington & Maryland
3. William Taylor of Washington & Maryland
4. William Taylor of Washington & Maryland
5. William Taylor of Washington & Maryland
6. William Taylor of Washington & Maryland
7. William Taylor of Washington & Maryland
8. William Taylor of Washington & Maryland

